

**T.C.
BURSA TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

**“BİR KUŞAK BİR YOL PROJESİ” VE “KAPSAMLI STRATEJİK
ORTAKLIK ANLAŞMASI” BAĞLAMINDA İRAN-ÇİN İLİŞKİLERİNİN,
NEOKLASİK REALİZM ÇERÇEVESİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İbrahim ÇETİN

Uluslararası Ekonomi Politikası Anabilim Dalı

Uluslararası Ekonomi Politikası Programı

Kasım 2022

**T.C.
BURSA TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

**‘BİR KUŞAK BİR YOL PROJESİ’ VE ‘KAPSAMLI STRATEJİK
ORTAKLIK ANLAŞMASI’ BAĞLAMINDA İRAN-ÇİN İLİŞKİLERİNİN,
NEOKLASİK REALİZM ÇERÇEVESİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**İbrahim ÇETİN
(20297531011)**

Uluslararası Ekonomi Politikası Anabilim Dalı

Uluslararası Ekonomi Politikası Programı

Tez Danışmanı: Dr. Öğretim Üyesi Engin KOÇ

Kasım 2022

BTÜ, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nün 20297531011 numaralı Yüksek Lisans Öğrencisi İbrahim ÇETİN, ilgili yönetmeliklerin belirlediği gerekli tüm şartları yerine getirdikten sonra hazırladığı “ ‘BİR KUŞAK BİR YOL PROJESİ VE ‘ KAPSAMLI STRATEJİK ORTAKLIK ANLAŞMASI ’ BAĞLAMINDA İRAN-ÇİN İLİŞKİLERİNİN, NEOKLASİK REALİZM ÇERÇEVESİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ ’ başlıklı tezini aşağıda imzaları olan jüri önünde başarı ile sunmuştur.

Tez Danışmanı : **Dr. Öğr. Üyesi Engin KOÇ**
Bursa Teknik Üniversitesi

Jüri Üyeleri : **Dr. Öğr. Üyesi Mevlüt AKÇAPA**
Bursa Teknik Üniversitesi

Doç. Dr. Mehmet Halil M. BEKTAŞ
Uludağ Üniversitesi

Teslim Tarihi : 06.12.2022
Savunma Tarihi : 29.11.2022

20.04.2016 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanan Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin 9/2 ve 22/2 maddeleri gereğince; Bu Lisansüstü teze, Bursa Teknik Üniversitesi’nin abonesi olduğu intihal yazılım programı kullanılarak Lisansüstü Eğitim Enstitüsü’nün belirlemiş olduğu ölçütlere uygun rapor alınmıştır.

İNTİHAL BEYANI

Bu tezde görsel, işitsel ve yazılı biçimde sunulan tüm bilgi ve sonuçların akademik ve etik kurallara uyularak tarafımdan elde edildiğini, tez içinde yer alan ancak bu çalışmaya özgü olmayan tüm sonuç ve bilgileri tezde kaynak göstererek belgelediğimi, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ederim.

İbrahim ÇETİN

İmzası:

X

Eşime ve çocuklarıma,

ÖNSÖZ

Bu tez çalışmasında, Çin'in gündeme getirdiği Kuşak Yol Girişimi ve bu girişimle bağlantılı olan 25 yıllık Kapsamlı Stratejik Ortaklık anlaşmasının neoklasik realizm çerçevesinde incelenmesi hedeflenmiştir.

Yoğun işlerinin arasında tez konusu seçiminden yazımına kadar her aşamada bana zaman ayıran ve destek olan, verdiği cesaretle tezi bitirmemi sağlayan değerli hocam ve danışmanım Dr. Engin Koç'a minnettarlığımı ifade etmek istiyorum.

Dersler ve tez aşamasında eşsiz sabrı ve yardımları nedeniyle eşime teşekkür etmeyi de bir borç bilirim.

Son olarak, yetişmemde büyük emekleri olan hocalarım ve aileme şükranlarımı sunarım.

Kasım 2022

İbrahim ÇETİN
(Dr. Veteriner Hekim)

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖNSÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	ix
ÇİZELGE LİSTESİ.....	x
ŞEKİL LİSTESİ.....	xi
ÖZET.....	xii
SUMMARY	xiii
1. GİRİŞ... ..	1
1.1 Tezin Amacı	3
1.1.1 Tezin İkincil Amaçları	4
1.2 Literatür Araştırması	4
1.3 Hipotez	4
2. TEORİK ARKA PLAN	5
2.1 Uluslararası İlişkilerde Realist yaklaşım.....	5
2.2 Klasik Realizm	5
2.3 Neorealizm	9
2.4 Neoklasik Realizm	12
2.5 Neoklasik Realizmde Dış Politika Analizi	15
2.5.1 Bağımsız Değişken: Uluslararası sistem ve görelî güç dağılımı.....	15
2.5.2 Ara Değişkenler: Devletlerin Yerel Dinamikleri	16
2.5.3 Bağımlı Değişken: Dış Politika Stratejileri.....	20
3. İRAN İLE ÇİN'İN DIŞ POLİTİKALARI VE İRAN-ÇİN İLİŞKİLERİ.....	21
3.1 İran Dış Politikası.....	21
3.1.1 1979 İslam Devrimi Öncesi İran Dış Politikası	22
3.1.2 1979 İslam Devrimi Sonrası Değişen İran Dış Politikası	24
3.1.2.1 İran Dış Politikasının Genel Esasları	32
3.1.2.2 İran Dış Politikasının Oluşumuna Etki eden Faktörler	33
3.1.2.3 İran dış politikasında Doğu'ya Bakış ve Çin	34
3.2 Çin Dış Politikası	37
3.2.1 1949 Devrimi Öncesi Çin Dış Politikası.....	37
3.2.2 1949 Devrimi Sonrası Çin Dış Politikası	37
3.2.3 Çin dış politikasının genel esasları.....	38
3.2.4 Çin Dış Politikasının Oluşumuna Etki Eden Faktörler	44
3.2.5 Çin Dış Politikasında Orta Doğu ve İran	50
3.3 İran-Çin İlişkileri.....	54
3.3.1 1979 İran devrimi öncesi İran-Çin ilişkileri.....	54
3.3.2 1979 İran devrimi sonrası İran-Çin ilişkileri.....	57
3.3.2.1 Enerji Tedariği ve Enerji Güvenliği Bağlamında İran-Çin İlişkileri .	60
3.3.2.2 Ekonomi ve Ticaret Bağlamında İran-Çin İlişkileri	63
3.3.2.3 Askerî işbirliği ve silah ticareti bağlamında İran-Çin ilişkileri.....	65

3.3.2.4 Nükleer Enerji ve Nükleer Silah Teknolojisinin Gelişimi Bağlamında İran-Çin İlişkileri.....	68
3.3.2.5 Bölgesel Dengeler ve Kısıtlamalar Bağlamında İran-Çin İlişkileri ...	70
4. BİR KUŞAK BİR YOL PROJESİ.....	73
4.1 Tarihi İpek Yolu	73
4.2 Modern İpek Yolu Projesi	74
4.3 İpek Yolu Ekonomik Kuşağı.....	76
4.4 Yirmi birinci yüzyıl deniz ipek yolu	77
4.5 Enerji İpek Yolu	78
4.6 Dijital İpek Yolu.....	80
4.7 Çin-Avrupa Tren Taşımacılığının Önemi	81
4.8 Çin ve İran arasında Hızlı Tren Yapımı	82
4.9 BKBKP' nin Çin İçin Önemi	84
4.10 BKBYP' nin İran İçin Önemi.....	85
4.11 BKBYP'nin Finansmanı	87
5. KAPSAMLI STRATEJİK ORTAKLIK ANTLAŞMASI.....	90
5.1 Kapsamlı Stratejik Ortaklık Anlaşması (KSOA) nedir?	91
5.2 Antlaşmanın Müzakere Süreci	92
5.3 Kapsamlı Stratejik Ortaklık Anlaşmasının İçeriği	92
5.4 Çin ve İran'ı Antlaşmaya Götüren Etkenler.....	96
5.4.1.1 Antlaşmanın İran'a faydaları.....	96
5.4.1.2 Antlaşmanın Çin'e faydaları	97
5.5 KSOA, ABD Hegemonyasına Bir Meydan Okuma mıdır?	99
5.6 Antlaşmanın Uygulanması ve Geleceği	99
6. KUŞAK YOL GİRİŞİMİ VE 25 YILLIK KAPSAMLI STRATEJİK İŞBİRLİĞİ ANLAŞMASININ NEOKLASİK REALİZM AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	102
6.1 Bağımsız Değişken: Uluslararası Sistem ve Görelî Güç Dengesi.....	102
6.2 Uluslararası sistem ve Çin.....	102
6.3 Uluslararası Sistem ve İran.....	107
6.3.1 Jeopolitik Konum.....	107
6.3.2 Güvenlik ve Güç Dengesi	109
6.4 Ara değişkenler	111
6.4.1 Çin: Ara değişkenler –Yerel Değişkenlerin Etkisi.....	111
6.4.1.1 Lider Algısı	112
6.4.1.2 Stratejik kültür.....	112
6.4.1.3 Devlet-Toplum İlişkileri	113
6.4.1.4 Yerel Kurumlar	114
6.4.2 İran: Ara değişkenler –Yerel Değişkenlerin Etkisi	115
6.4.2.1 Lider Algısı	115
6.4.2.2 Stratejik kültür.....	118
İran Milliyetçiliği	118
Şii Din Anlayışı.....	119
6.4.2.3 Devlet-Toplum İlişkileri	122
6.4.2.4 Yerel Kurumlar	123
7. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	125
KAYNAKLAR	130

KISALTMALAR

AAVB	: Asya Altyapı Yatırım Bankası
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
BKBYP	: Bir Kuşak Bir Yol Projesi
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
BRICS	: Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika'dan Oluşan Birlik
ÇHC	: Çin Halk Cumhuriyeti
DİY	: Dijital İpek Yolu
G-20	: G-20 ülkeleri
KOEP	: Kapsamlı Ortak Eylem Planı (KOEP)
KSOA	: Kapsamlı Stratejik Ortaklık Anlaşması
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
ŞİÖ	: Şanghay İşbirliği Örgütü
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi

ÇİZELGE LİSTESİ

Sayfa

Çizelge 2.1: Waltz' un Neorealist Teori Modeli.	11
Çizelge 2.2: Neoklasik Realizmin Kurduğu Nedensellik İlişkisi.....	13
Çizelge 2.3: Birinci ve İkinci Tip Neoklasik Realist Dış Politika Modeli.....	19
Çizelge 2.4: Üçüncü Tip Neoklasik Realist Model.....	20
Çizelge 3.1: Çin-İran Arasındaki 2013 Yılından Sonraki Askeri Diplomatik İlişkiler.....	66
Çizelge 5.1: Çin Ortaklıklarının Hiyerarşisi	90
Çizelge 5.2: Çin'in Orta Doğu'daki Ortaklıkları.....	91
Çizelge 6.1: ABD ve Çin'in Yıllara Göre GSYH Rakamları.....	105

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa

Şekil 4.1 : Bir Kuşak Bir Yol Ulaşım Ağı.....	74
Şekil 4.2 : Bir Kuşak Bir Yolun Altı Koridoru.....	77
Şekil 4.3 : Yirmi birinciYüzyıl Deniz İpek Yolu Güzergahları.....	78
Şekil 4.4 : Çin İran Arasında Planlanan Hızlı Tren.....	83
Şekil 4.5 : İran'ın Tren Yolları Yapımındaki Vizyonu.....	83

“BİR KUŞAK BİR YOL PROJESİ” VE “KAPSAMLI STRATEJİK ORTAKLIK ANLAŞMASI” BAĞLAMINDA İRAN-ÇİN İLİŞKİLERİNİN, NEOKLASİK REALİZM ÇERÇEVESİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

ÖZET

Araştırma, özellikle son yirmi yılda ekonomisinin hızlı büyüme hızları ile tüm dünyanın dikkatini çeken Çin'in, ABD (Amerika Birleşik Devletleri) ve BMGK (Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi) yaptırımları ile mücadele eden İran ile olan ilişkilerini BKBYP (Bir Kuşak Bir Yol Projesi) ve 25 yıllık KSOA (Kapsamlı Stratejik Ortaklık Anlaşması) bağlamında incelemek amacıyla planlanmıştır. Teorik yaklaşım olarak ise hem uluslararası etkileri, hem de yerel etkileri inceleyebilmek için neoklasik realizm seçilmiştir. Araştırmada, BKBYP ve KSOA'nın içeriği, Çin ve İran açısından anlamı, bu ülkeleri bu girişim ve anlaşmaya götüren nedenler ve BKBYP ve KSOA'nın bu iki ülkeye ve uluslararası sisteme etkileri değerlendirilmiştir.

Araştırmada, giriş bölümünden sonra ikinci bölümde teorik yaklaşım ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise Çin ve İran dış politikalarının genel esasları ile Çin-İran ilişkileri tarihsel ve belli konular üzerinden ele alınmıştır. Dördüncü bölümde BKBYP , beşinci bölümde KSOA incelenmiştir. Altıncı bölümde, BKBYP ve KSOA neoklasik realizm açısından ele alınmış ve değerlendirilmiştir. Son bölümde ise, genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Çin'in BKBYP'ni başlatmasına neden olan başlıca faktörlerin, Çin'in artan enerji gereksinimi, enerji güvenliği ve artan üretimin pazarlanacağı yeni pazar arayışı olduğu anlaşılmaktadır. İran açısından değerlendirildiğinde, BKBYP İran için gereksinim duyulan enerji ve ulaşım altyapı yatırımları için yegane finans kaynağı anlamına gelmektedir. Ayrıca, İran, Çin ile olan bağlantılarını uluslararası yalnızlıktan çıkmak içinde kullanmak istemektedir.

Araştırmada, BKBYP ve KSOA'nın Çin'e faydasının İran'dan daha fazla olacağı, İran'ın ise “Doğuya Bakış” vizyonu çerçevesinde böyle bir anlaşmaya gitmesinden başka çaresinin olmadığı değerlendirilmektedir. Ayrıca, Çin'in uluslararası sistemle karşı karşıya gelmeden bu anlaşmayı uygulamaya çalışacağı, İran'ın ise anlaşma ile ABD'yi dengelemek için Çin'i yanına almaya çalıştığı kanaatine varılmıştır. Sonuç olarak, KSOA'nın geleceğinin, Çin'in ve İran'ın ABD ile olan ilişkilerine sıkı sıkıya bağlı olduğu anlaşılmaktadır.

Bu araştırma ile, neoklasik realizm BKBYP ve KSOA bağlamında incelenmiş olup, uluslararası sistem ve güç dengesinin, Çin ve İran'ın ekonomik ihtiyaçları ile etkileşerek BKBYP ve iki ülke arasında yapılan KSOA gibi dış politika çıktılarına dönüştüğü sonucuna varılmıştır.

Anahtar kelimeler: Bir Kuşak Bir Yol Projesi, Kuşak Yol Girişimi, Kapsamlı Stratejik Ortaklık Anlaşması, İran-Çin İlişkileri, Neoklasik Realizm.

AN EVALUATION OF İRAN-CHINA RELATIONS WITHIN THE FRAMEWORK OF NEOCLASSIC REALISM IN THE CONTEXT OF ‘‘THE ONE BELT AND ONE ROAD PROJECT’’ AND THE ‘‘COMPREHENSİVE STRATEGIC PARTNERSHIP AGREEMENT’’

SUMMARY

The research is planned to examine the relations between China, which has attracted the attention of the whole World with the rapid growth rates of its economy in the last two decades, and İran, which is struggling with the USA (United States of America) and BMGK (United Nations Security Council) sanctions, in the context of ‘‘One Belt One Road Project’’ (OBORP) and 25 years CSPA. As a theoretical approach, Neoclassical realism has been chosen to examine both international and local effects. In the research, the content of OBORP and CSPA, its meaning for China and İran, the reasons that led these countries to this initiative and agreement, and the effects of OBORP and CSPA on these two countries and the international system were evaluated.

In the research, the theoretical approach is discussed in the second part after the introduction. In the third chapter, the general principles of Chinese and İranian foreign policies and China-İran relations are discussed over historical and specific issues. In the fourth chapter, OBORP and in the fifth chapter, KSOA are examined. In the sixth chapter, OBORP and KSOA are discussed and evaluated in terms of neoclassical realism. In the last part, a general evaluation was made.

It is understood that the main factors that led China to initiate the OBORP are China's increasing energy requirement, energy security and the search for new markets where the increased production will be marketed. When evaluated in terms of İran, OBORP means the source of finance for the energy and transportation infrastructure investments needed for İran. In addition, İran wants to use its connections with China to get out of international isolation.

In the research, it is evaluated that the OBORP and CSPA will benefit China more than İran, and that İran has no choice but to go to such an agreement within the framework of the "Look East" vision. In addition, it has been concluded that China will try to implement this agreement without confronting the international system, while İran is trying to take China with it to balance the US with the agreement. As a result, it is understood that the future of CSPA is closely tied to China's relations with the USA and İran's relations with the USA.

With this research, neoclassical realism was examined in the context of "One Belt One Road Project" and "Comprehensive Strategic Partnership Agreement". It has been concluded that the international system and the balance of power have turned into foreign policy outcomes such as OBORP and CSPA by interacting with the economic needs of China and İran.

Keywords: One Belt One Road Project, Belt and Road Initiative, Comprehensive Strategic Partnership Agreement, İran- China relations, Neoclassical Realism.

1. GİRİŞ

Dünya ticaret yolları, ülkelerin ve halkların zenginleşmelerinde büyük rol oynamıştır. Bu yol güzergahlarının hızlıca değişmesi, pek çok alanda radikal değişimleri de beraberinde getirmiştir. Tarihte bunun örneği, ipek yoluna alternatif ticaret rotalarının bulunması ile tarihi ipek yolunun öneminin azalarak bu güzergahlardaki ülkelerin gelirlerinde kayıplara sebep olması biçiminde görülmüştür. Coğrafi keşiflerle beraber kadim ticaret yollarının önemi giderek azalmış ve bunun sonucu olarak değişen ekonomik yapı, politik üst yapıyı da değiştirmiştir. İpek yolunun etkin olduğu dönemin etkin uluslararası aktörleri yerini başka aktörlere bırakmışlardır. Yani, ekonomi ve ticaret, ülkelerin güç kapasitelerini değiştirmiş ve uluslararası düzende de buna paralel değişimler şekillenmiştir.

Günümüzde, ticaret yolları yeniden şekillendirilmeye çalışılmaktadır. Batı ülkelerinin üretim ve ticari kapasiteleri, İkinci Dünya Savaşından sonra Doğu ülkelerine göre daha baskındı. Son yıllarda ise, başta Çin olmak üzere, Rusya ve Hindistan gibi Doğulu ülkeler, zamanla ekonomik güçlerini arttırmakta ve üretimlerinin iç tüketim fazlasını ihraç etmek istemektedirler. Avrupa, Afrika ve Orta Doğu ülkeleri, Doğulu ülkelerin mallarını satabilecekleri potansiyel pazarlardır. Bu pazarlara hızlı ve kesintisiz ulaşabilmek için, karayolu, demiryolu, havayolu, deniz yolu ve haberleşme kanallarının açık olması gerekmektedir. Bu amaçla, Çin Devlet Başkanı Xi Jinping, 2013 yılında Kazakistan ve Endonazya'ya gerçekleştirdiği ziyaretlerde "Modern ipek yolu" da denilen BKBYP (Bir Kuşak Bir Yol Projesi)'ni gündeme getirmiştir.

Proje, "Kuşak Yol Girişimi", "Bir Kuşak Bir Yol" ve "Kuşak Yol İnisiyatifi" gibi farklı adlarla anılmaktadır. Yeknesaklığı sağlamak amacıyla bu projeden, tez boyunca, BKBYP (Bir Kuşak Bir Yol Projesi) olarak bahsedilecektir. Benzer şekilde, Kapsamlı Stratejik Ortaklık anlaşması da KSOA olarak kısaltılacaktır.

Dünya ticaret yollarını yeniden düzenlemeye çalışan böyle bir girişim oldukça önemli olduğundan, hegemon ticari ve siyasi güç olan ABD tarafından görmezden gelinecek bir konu değildir. Çünkü, BKBYP 'nin amacı, yeni bir ekonomik yapı oluşturmak ve

uluslararası sistemin yapısal dönüşümünü gerçekleştirmektir. Böylece, ABD, Çin'i en büyük rakip olarak görmeye başlamış ve bu tehdide karşı ön almak için gayret gösterecektir. Mevcut şartlar altında, mevcut hegemon güç olan ABD'nin bu projeye sert güç araçları ile karşı koyması zor görünmektedir. ABD'nin bu projeye katılmak isteyen ülkeleri vazgeçirmek için başlıca üç yolu görünmektedir. Birinci yol, ikna ve baskı yoluyla kendi sistemi içinde tutmaktır. İkinci yol ise ikna edemediği ülkeleri istikrarsızlaştırarak projenin gelişimini önlemek veya en azından geciktirmektir. Üçüncü yol ise, bu ulaşım ve enerji kanallarını ABD'nin kendi ve Batılı ülkelerin çıkarına kullanabilmesidir.

BKBYP'si tam olarak uygulandığında, ticaret yolu üzerinde bulunan ve milli geliri düşük olan ülkelerde milli gelir artışı kaçınılmazdır. Bu bağlamda İran, projenin kilit ülkelerinden biridir. Çünkü en önemli güzergâhlardan biri İran'dan geçmektedir. Milli geliri artan ve zenginleşen bir İran, ABD'nin İran'ı yalnızlaştırma politikasına karşı vurulacak bir darbe olacaktır ve maksimum baskı politikasını boşa çıkaracaktır. Bu güzergâhta bulunan ülkelerin birbirleriyle yapacakları ticari faaliyetleri sonucunda kuracakları yakın ticari ve siyasi bağlar, karşılıklı bağımlılıklar oluşturarak komşu ülkeleri yakınlaştıracaktır. Müttefikleri ile düşman olarak vasıflandırdığı ülkeler arasındaki yakın işbirlikleri ABD'nin çıkarına olmayacaktır. Bu güzergâhta İran'ın güçlenmesi, bir yandan ABD 'ye meydan okuyan cepheyi güçlendirirken diğer yandan başta İsrail olmak üzere ABD müttefiklerinin tehdit algısı artacaktır. BKBYP'nin hayali bir proje olmadığı, İran ile Çin'in imzaladığı 25 yıllık KSOA ile ortaya çıkmıştır. Antlaşmanın askeri bileşenlerinin de olması önemli bir gelişmedir ve incelemeye değerdir.

Bu tez amacına ulaşmak için, konuyu altı bölümde ele almıştır. Giriş bölümünden sonra, Teorik Çerçeve başlığını taşıyan ikinci bölümde, tezin ana kuramsal çerçevesini oluşturan realist yaklaşımların ve neoklasik realizmin temel önermeleri incelenmiştir. Tezin üçüncü bölümünde, BKBYP ve KSOA'nı daha iyi anlayabilmek açısından Çin dış politikası, İran dış politikası ve kısaca İran-Çin ilişkileri incelenmiştir. Tezin dördüncü bölümünde, BKBYP ayrıntılı incelenmiştir. Beşinci bölümde ise KSOA hakkında bilgi verilmiştir. Tezin temel araştırma sorusunun yanıtının arandığı altıncı bölümde, önceki bölümlerde sunulan bilgiler ışığında BKBYP ve KSOA, neoklasik realist yaklaşım temelinde değerlendirilmiştir. Değerlendirme yaparken, bağımsız değişken olan sistemik etkilerin, ara değişken olan lider algısı, stratejik kültür, devlet-

toplum ilişkileri ve yerel kurumlar dikkate alınarak bağımlı değişken olan BKBYP ve KSOA yorumlanmıştır. Sonuç bölümünde ise, çalışmanın genel değerlendirilmesi yapılmış, bu çalışmanın bilime katkısı ve daha sonra yapılacak çalışmalara yönelik etkisi değerlendirilmiştir.

1.1 Tezin Amacı

Araştırmanın amacı, hipotez doğrultusunda, BKBYP ve KSOA'nı İran ve Çin uluslararası sistem ve iç değişkenler bağlamında inceleyerek, anlaşmanın niçin yapıldığını anlamaktır. Ayrıca, BKBYP ve KSOA'nın, Çin ile İran'ın çıkarlarına ne derecede hizmet edeceğini ve ABD, İsrail ve KİK ülkeleri başta olmak üzere diğer ülkeler tarafından nasıl algılandığını anlamaya çalışmaktır.

Ayrıca, araştırmada, araştırmanın amacını gerçekleştirmeye yardımcı olacak bulgulara ulaşmak için aşağıdaki sorulara yanıtlar aranmıştır.

- Çin ve İran'ı bu anlaşmaları yapmaya iten sebepler nelerdir?
- Anlaşma, İran'ı borç batağına sokup ekonomisini olumsuz etkiler mi?
- İran kamuoyu, anlaşmaları nasıl değerlendirmektedir.
- ABD'nin anlaşmaya tepkisi nedir?
- Anlaşma, Çin-ABD ilişkilerini nasıl etkileyecektir?
- Anlaşmaya İsrail ve diğer ABD müttefikleri nasıl tepki vermişlerdir?
- Bu ülkelerin (İsrail ve ABD müttefikleri) Çin ile ilişkileri nasıl etkilenecektir?
- BKBYP ve KSOA, Çin ve İran'ın küresel hegemon olan ABD'ye meydan okuması ve bir cephe oluşturması mıdır?

Bu sorulara yanıt bulabilmek için hem uluslararası sistem hem de İran ve Çin'in iç etkenleri önem arz etmektedir. Bu nedenle, çalışmada yapılan analizde neoklasik realizm teorik çerçeve olarak kullanılmıştır.

İran-Çin ilişkileri, Çin'in nükleer müzakerelerdeki benzer görüşleri, BMGK kararlarındaki etkinliği, nükleer enerji alanlarındaki işbirliği, İran'ın silahlanmasına yaptığı katkılar gibi pek çok konuyu içermektedir. Bahsi geçen başlıkların her biri, önemli ve araştırmaya gerek duyulan konulardır. Ancak, bu tezde, diğer konulara kısaca değinilmekle beraber, temel olarak sadece BKBYP ve bunun bir devamı

mahiyetinde olan 25 yıllık KSOA'na odaklanılacaktır. Böylece konu ve zaman bakımından sınırlandırılma yapılmış olacaktır.

1.1.1 Tezin İkincil Amaçları

BKBYP, İran ile beraber Türkiye'nin de içinde bulunduğu büyük bir coğrafyayı kapsamaktadır. Bu nedenle, bu girişiminin farklı ülkelerde yaptığı etkilerin, avantaj ve dezavantajlarının bilinmesi Türkiye için de önem arz etmektedir. Ayrıca, komşumuz ve rakibimiz olan İran'ın ekonomik ve siyasi geleceğini ilgilendiren böylesine önemli bir projenin ve devamı mahiyetindeki anlaşmanın etkileri Türkiye'yi de ilgilendirmektedir.

1.2 Literatür Araştırması

Araştırmada, neden-sonuç bağıını tesis etmek ve açıklamalar geliştirmek için nitel araştırma yöntemlerinden “vaka analizi yöntemi” kullanılmıştır. Analiz seviyesi sistem, analiz birimi ise devlet olarak ele alınmıştır. Vaka analizi yönteminde, belirli bir konuda birbirinden bağımsız yapılan çalışmalar derinlemesine incelenip düzenlenmekte, tüm değişkenler ve bu değişkenlerin etkileşimi gözlemlenerek anlaşılmaya çalışılmaktadır (Kürüm, 2020, s. 151). Analiz seviyesi, sistem ve devlet olarak ele alınmıştır. Literatür araştırması için Türkçe ve ingilizce kaynaklar incelenmiştir. Bilgi kaynakları olarak, kitap, yüksek lisans ve doktora tezleri, ulusal ve uluslararası dergi makalelerinden yararlanılmıştır. Ayrıca, çeşitli analiz ve raporlar ile birlikte güncel haber kaynakları ve web siteleri incelenmiştir.

1.3 Hipotez

Araştırmanın hipotezi, “BKBYP, Çin'in mevcut iç ve dış sorunlarını çözerken ekonomik, kültürel ve siyasi etki alanını genişletmek için kullandığı bir projedir. BKBYP ve KSOA ile İran, Çin'den hem kalkınmasını gerçekleştirmek için finansal destek, hem de ABD'ye karşı özellikle BMGK'de siyasi destek beklemektedir. Oysa Çin, ABD, İsrail ve bölge ülkeleri ile ilişkilerini riske atacak biçimde İran ile ortaklık ilişkileri geliştirmeyecektir.” olarak planlanmıştır. Araştırmanın amacı ve alt amaçları, bu hipotezi test etmek amaçlı gereken bilgilerin toplanması ve yorumlanmasına hizmet edecek biçimde düzenlenmiştir. Literatür taraması da bu soruları yanıtlamak için gereken bilgilerin toplanmasına hizmet etmiştir.

2. TEORİK ARKA PLAN

2.1 Uluslararası İlişkilerde Realist yaklaşım

Sosyal bilimlerde bir disiplinin bağımsız bir bilim dalı olarak kabul edilebilmesi için, olgular arasındaki etkileşimlerin bir düzen göstermesi ve genelleme yapılmaya uygun olması gerekmektedir (Arı, 2013, s. 17). Uluslararası ilişkiler disiplininde teoriler, araştırmacıların ayrıntılarda kaybolmasını engelleyerek, belli kavram setleri kullanarak benzer olaylarda tahminde bulunmalarına ve genellemeler yapmalarına yardımcı olur. Her teorinin farklı epistemolojisi ve metodolojisi bulunmaktadır (Ertoyl, 2019, s. 2). Başka bir ifade ile uluslararası ilişkiler alanında teoriler, uluslararası olay ve olguların bütününe tanımlanması ve sınırlandırılmasını, olaylar ve ülkeler arasında etkileşim kalıplarını keşfetmeyi, bu etkileşim kalıplarından yola çıkarak geçmiş olayları açıklamayı ve gelecek olayları öngörmeyi ve bu olayların nedenlerini açıklamak ister (Aydın, 2004, s. 71).

Uluslararası ilişkiler alanında en sık kullanılan teorilerden biri realizm veya gerçekçilik teorisidir ve klasik realizm, neorealizm ve neoklasik realizm gibi alt kollara ayrılmaktadır.

2.2 Klasik Realizm

Realizm, uluslararası alanda yapılan siyaseti bir güç ve çıkar mücadelesi olarak gören bir bakış açısı ve yaklaşımın adıdır (Arı, 2013, s. 138). Realizm, Birinci Dünya Savaşından sonra uluslararası ilişkiler disiplininde egemen olan idealizmin İkinci Dünya Savaşının çıkışını öngörememesi ve/veya önleyememesi nedeniyle gelişmiştir. Uluslararası ilişkiler disiplininde “birinci büyük tartışma” olarak anılan “Birey ve devletlerin siyasi davranışlarının ve uluslararası politikanın anarşik yapısının nasıl düzenli bir yapıya dönüştürülebileceği” tartışmasında, idealist bilim insanları, self-determinasyon, ortaklaşa güvenlik, demokratikleşme, ortak hukuk yapılarının oluşturulması ve bireyin rasyonelliğini vurguluyorlardı. Realistler ise, bu konularda liberal bakış açısını şiddetle eleştirmiş ve alternatif görüşler ortaya koymuşlardır. Carr, “Yirmi Yılın Krizleri” adlı kitabında, (Carr, 2016, s. 23-40) İkinci Dünya Savaşının çıkışını öngöremeyen idealist bakış açısını sert şekilde eleştirerek realist görüşleri savunmuştur. Yazar, zamanının uluslararası yapısını ilk kez realist bakış açısıyla

yorumlayarak barışın erdemi şeklindeki idealist yaklaşımlarını ve ‘‘Milletler Cemiyeti’’ gibi örgütlerin kurulması önerilerini ütöpik bularak eleştirmiştir. İdealistlerin kullandığı evrensel ahlak kavramının, güçlülerin kendi üstünlüklerini kabul ettirme argümanı olduğunu savunmuştur. Ayrıca, çıkarların uyumu anlayışını reddederek çıkarların çatışması kavramını dile getirmiştir (Carr, 2016, s. 23-40). İdealistler ise kendi fikirlerinin iki savaş arasında tamamıyla uygulanmadığını ve bu nedenle test edilmediklerini ifade etmekteydiler (Aydın, 2004, s. 34). Realist düşünceye en büyük entellektüel destek, Hans J. Morgenthau’dan gelmiştir. Yazarın 1948’de yayınlanan ‘Politics among Nations’ adlı kitabı (Morgenthau, 2006), uluslararası ilişkilere özgün bir kavramsal yaklaşım getirmiştir. Morgenthau, eserinde, insan davranışlarının ve dolayısıyla devletlerin davranışlarının açıklanmasında güç ve çıkar mücadelesinin önemine vurgu yapmaktadır (Arı, 2013, s. 156).

Realistler, BM gibi kurumlarla dünya barışını sağlayabileceklerini hayal eden idealistlerin uluslararası örgütlerin rolünü abarttıklarını ileri sürmüşlerdir. Güç mücadelesinin ve ulusal çıkarların devletler arası ilişkilerin temelini oluşturduğunu da belirtmişlerdir. Savaşların kaçınılmaz bir olgu olduğunu ileri süren realist düşünürler, her bir devletin buna hazır olması gerektiğini ve hatta savaşı önleme ve barış tesis etme çabalarının anlamsız olduğunu iddia etmişlerdir. İkinci Dünya Savaşının dünya tarihinde görülmemiş boyutlardaki yıkıcı etkisi ve idealistlerin bu savaşın nedenlerini yorumlamada başarısız olmaları, realizmi savunan bilim insanlarının sayısının artmasına neden olmuştur (Sürücüoğlu, 2014, s. 8). Realizm zaman içerisinde Klasik realizm, neorealizm ve neoklasik realizm gibi kollara ayrılmıştır. Ancak tüm bu yaklaşımlar, uluslararası sistemi ve ülkeler arasındaki ilişkilerin dinamiklerini açıklamaya çalışırken bazı ortak kavramları vurgulamaktadırlar. Bu kavramlar, insan ve devletin doğası, güç, güvenlik ikilemi, güçler dengesi ve anarşidir. Bu nedenle bu kavramların ne ifade ettiğini anlamak önemlidir.

Realizm, dört temel varsayıma dayanmaktadır. Bu varsayımlar, realist düşüncenin ana hatlarının genel bir ifadesidir. Ayrıca, hipotezlerin ve teorilerin geliştirildiği bir temel oluşturmaktadırlar. Birincisi, devletlerin, merkezi meşru yönetişimin olmadığı anarşik bir dünyada en önemli aktörler olmasıdır. Ayrıca, temel analiz birimi olarak kabul edilirler. Realistler, uluslararası örgütleri, Çok uluslu şirketleri, terörist grupları, diğer ulus ötesi ve uluslararası örgütleri kabul etmekle beraber bu devlet dışı aktörlerin konumunu daha düşük görürler. Devletleri ise baskın aktörler olarak görmektedirler.

İkincisi, devlet üniter bir aktör olarak görülmektedir. Bir ülke, dış dünyayla bütünleşmiş bir birim olarak karşı karşıyadır. Devlet içindeki siyasi farklılıklar, nihayetinde bir şekilde çözülür ve böylece bir bütün olarak devlet, tek bir sesle konuşur. Üçüncüsü, aktör olarak üniter devlete yapılan bu vurgu göz önüne alındığında, realistler genellikle teori inşa etmek amacıyla devletin esasen rasyonel bir aktör olduğu varsayımını ileri sürmektedirler. Rasyonel bir dış politika karar verme süreci, amaçların bir beyanını, devletin elindeki mevcut yetenekler açısından tüm uygulanabilir alternatiflerin değerlendirilmesini, bu hedeflere göz önünde bulundurulmuş çeşitli alternatiflerle ulaşmanın göreceli olasılığını ve her alternatifle ilgili fayda veya maliyetleri içerecektir. Bu rasyonel süreci takiben, hükümet karar vericileri, faydayı en üst düzeye çıkaran veya en azından kabul edilebilir bir sonuca ulaşan alternatifi seçer. Dördüncüsü, realistler, devlet sorunları hiyerarşisi içinde, ulusal veya uluslararası güvenliğin listenin başında geldiğini varsayarlar. Askeri ve ilgili siyasi meseleler dünya siyasetine hâkim olduğunu ileri sürerler. Realistler, devletler arasındaki mevcut veya potansiyel çatışmaya ve gücün kullanımına odaklanırlar. Ayrıca, uluslararası istikrarın nasıl elde edildiğini veya sürdürüldüğünü, nasıl bozulduğunu, anlaşmazlıkları çözmek için bir araç olarak gücün kullanımını ve toprak bütünlüğüne herhangi bir ihlalin önlenmesini incelerler. Realistlere göre, askeri güvenlik veya stratejik meseleler “yüksek politika” olarak anılırken, ekonomik ve sosyal meseleler “düşük politika” olarak görülmektedir. Realizme göre, devletler arasındaki güç mücadelesi, uluslararası ilişkilerin merkezinde yer alır ve devletler, sahip oldukları gücü çıkarlarına hizmet etmek veya amaçlarına ulaşmak için kullanırlar (Viotti ve Kauppi, 1993, s. 42-44).

Klasik realizmin en önemli düşünürü Hans J. Morgenthau, siyasal gerçekçilik olarak da anılan realizmin altı temel ilkesinden bahsetmektedir. Bunların birincisi; Toplum ve siyasetin, temeli insan doğasında var olan yasalar tarafından yönetildiği görüşüdür. İkincisi, güç terimi ile belirtilen çıkar mücadelesinin uluslararası siyasetin merkezinde yer aldığı görüşüdür. Üçüncüsü, Ulusal çıkarların uluslararası politikada siyasi davranışı belirlediği anlayışıdır. Dördüncüsü, ihtiyatlı ve tedbirli olmanın uluslararası siyasette en üstün erdem olduğu fikridir. Beşinci ilke, kendi çıkarları için çaba gösteren, ülkelerin ahlaki terimlerle yargılanmaması gerektiğidir. Altıncı ve son ilke ise, uluslararası ilişkilerin özgün bir alan olduğu ve bu alanda hukuki ve ahlaki yaklaşımların kullanılmaması gerektiğidir (Morgenthau H. J., 2006, s. 2-14). Realist

teorinin felsefi temellerinde Thucydides, Machiavelli ve Hobbes'un katkısı bulunsa da, bu teoriye modern anlamda en fazla katkıyı 1940-1960 yılları arasında Edward H. Carr ve Hans J. Morgenthau yapmıştır. Carr, idealizme eleştirinin öncülüğünü yaparken, Morgenthau ise realizmin teorik temellerini oluşturmuştur. Ayrıca, Nicholas Spykman, Reinhard Niebuhr, Arnold Wolfers gibi bilim insanları fikirleriyle ve Winston Churchill ve George F. Kennan gibi diplomat ve siyasetçiler de uygulamaları ile bu teoriye katkıda bulunmuşlardır (Arı, 2013, s. 137).

Tarihsel anlamda bakıldığında, MÖ 471-400 yılları arasında yaşayan Thucydides, Atina ve Sparta kent devletleri arasında 424'de ortaya çıkan Peloponezya Savaşları sırasında Atina generali olarak görev yapmıştır (Thucydides vd., 1972). Şehrin alınmasına engel olamadığı için sürgün edilmiştir. Thucydides, sonraları savaşı izlemiş, gözlemlerde bulunmuş ve taraflarla görüşmeler yapmıştır. Savaşın nedenlerini, motivasyon kaynaklarını, liderlerin politikalarını inceleyerek dersler çıkarmayı istemiştir. Thucydides, günümüzde de çok kullanılan silahlanma yarışı, ittifak, caydırma, güç dengesi ve strateji gibi kavramları açıklamaktadır (Viotti ve Kauppi, 2010, s. 45). İtalyan siyaset felsefecisi Niccolo Machiavelli (1469-1527) ise kent devletlerine bölünmüş XVI. Yüzyıl İtalya'sında yaşamış, Floransa Cumhuriyeti'nin yıkılmasına kadar bürokrat ve diplomat olarak hizmet etmiştir. Gücün nasıl kazanılacağı, korunacağı ve sürdürüleceğine dair yazılarının olduğu Prens adlı eserini yazmış ve Floransa yöneticisine ithaf etmiştir (Arı, 2013, s. 145). Machiavelli'nin Prens adlı eserinde (Machiavelli, 2011), güç, güç dengesi, ittifak ve karşı ittifak oluşumu ve kent devletleri arasındaki çatışmaların nedenleri üzerine değerli görüşler ileri sürmektedir. Machiavelli, devletin güvenliğini esas almakta ve yöneticinin bu konuda öncelikli bir sorumluluk sahibi olduğunu ileri sürmektedir. Machiavelli'ye göre, bireysel ahlak ile prensin devletin çıkarlarını ve ulusal güvenliği korumasına ilişkin ahlaki sorumluluğu arasında bir çatışma olursa prensin ikinciyi tercih etmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu yüzden iyi yönetici, sorumluluk ahlakını ön plana alan ve devletin bekasını sağlayan yöneticidir (Viotti ve Kauppi, 2010, s. 47-48). Bir İngiliz siyaset felsefecisi ve soylu bir ailenin mensubu olan Thomas Hobbes, 1588-1679 yılları arasında yaşamıştır. Hobbes'un eseri Leviathan, 1651'de Londra'da basıldı (Viotti ve Kauppi, 2010, s. 48-50). Hobbes'un ünlü eseri Leviathan (Hobbes, 2010), ilk genel siyaset teorisi olarak kabul edilir. Machiavelli gibi Hobbes'un da insanın doğasına yaklaşımı olumsuzdur. İnsan yapısı olabildiğince çıkarıcıdır. Bu

yüzden insanlar birbirinin düşmanı olur ve “herkesin herkese karşı savaş durumu” başlar. Ancak, genel güvensizlik oluşturan bu durum, insanın kendi varlığını korumayı istemesine aykırıdır. İnsanın varlığını koruma içgüdüğü, insanların elinde bulunan güce başvurma yetkisini bir sözleşme ile bir egemene devretmesine neden olmuştur. Böylece yapılan sözleşme ile devlet kurulmuştur. İnsan da doğa durumundan yurttaşlık konumuna geçmiştir (Gökberg, 1985, s. 293).

2.3 Neorealizm

Realizm, 1980 yılından sonra Kenneth Waltz ile neorealizm (yapısal gerçekçilik) yönünde, ardından John Mearsheimer ve Stephen Walt ile saldırgan ve savunmacı realizm yönünde gelişti. Gideon Rose ile ise neoklasik realizmin temelleri atıldı. Realizmin uluslararası politikada kullanışlı bir yaklaşım olarak dikkate alınmasının ana nedeni, “Uluslararasındaki çatışma, barış ve işbirliğinin nedenleri ve gerekli koşulları nelerdir?” gibi temel sorulara odaklanmasıdır (Arı ve Toprak, 2018, s. 27)

1950- 1970 yılları arasında Neorealizm, klasik realizmin yaklaşımlarını yeniden yorumlamıştır. Bu yorumların içinde en önemlileri Kenneth Waltz’un eserlerinde bulunmaktadır. Waltz, Columbia Üniversitesi’nde yaptığı doktora çalışması “İnsan, Devlet ve Savaş: Teorik Bir Analiz” başlıklı tezinde (Waltz, 2009), uluslararası çatışma sebeplerini bulabilmek için uluslararası politikanın sistemik düzeyine bakmamız gerektiğini savunmaktaydı. Bu sebepler insan davranışında veya devletin iç yapılarında bulunamazdı (Spindler, 2013, s. 124). Neorealist teori, ulusal ve uluslararası politikayı birbirinden ayırmaktadır. Uluslararası siyaset, ulusal siyasetten ayrı ve sınırlı bir alan olarak kabul edilir. Neorealist kuramın çıkış noktası uluslararası sistemdir. Bu kuramda, uluslararası sistemin iki unsurdan oluştuğu varsayılır: Bu iki unsurdan birincisi sistem yapısı, ikincisi ise sistem içinde hareket ederek etkileşimde bulunan devletlerdir (Spindler, 2013, s. 130-133).

Kenneth Waltz, 1979 yılında basılan “Uluslararası Politika Kuramı” (Theory of International Politics) adlı eserinde, farklı siyasal sistemlere ve farklı ideolojilere sahip olan devletlerin benzer davranışlar ve politikalar benimsemesinin nedenini açıklamaya çalışmaktaydı ve anarşik bir ortam olarak görülen uluslararası yapının, devletlerin davranışlarını sınırladığını söylemekteydi. Waltz, devletlerin benzer koşullarda, farklılıklarına rağmen benzer politikalar izlemelerinin nedeni olarak uluslararası yapıyı göstermekte ve sistemin dış politika üzerindeki sınırlandırılan ve koşullandırılan

etkisine dikkat çekmektedir. Ayrıca, devletlerin, uluslararası yapının gereklerine göre hareket ettiklerini ileri sürmektedir (Waltz, 1979, s. 103). Waltz’a göre sistem, soyut bir kavram olan yapıdan ve etkileşim içerisindeki birimler olan devletlerden oluşuyordu ve yapı, sistemin bütününde etkin olup birimler arası etkileşimin nasıl düzenlendiği ile ilgiliydi. Waltz, yapının ve birimler arası etkileşimin iki düzenleyicisinin anarşi ve hiyerarşi olduğunu ileri sürmekteydi. Devletler üzerinde bir siyasî otoritenin olmaması, anarşik bir yapıyı işaret etmektedir. Yapı içerisinde devletler son karar verici konumundadırlar. Hiyerarşik yapıda, devlet içi ilişkilerde olduğu gibi birimler birbirlerine emir verebilirler. Bu iki yapı arasındaki fark nedeniyle Waltz iç ve dış siyasetin birbirinden tamamen bağımsız olduğunu savunmaktadır (Waltz, 1979, s. 79-88).

Waltz, yapının üç özelliğinden bahsetmektedir. Birincisi, yapının düzenleyici ilkesidir ki bu anarşik ya da hiyerarşik olmaktadır (Waltz, 1979, s. 88). Yazar, ikinci özellik olarak işlevsel farklılıkları öne çıkarmaktadır (Waltz, 1979, s. 93-97). Üçüncü ilke ise, birimler ya da devletler arasında gücün bölüşümüdür. Waltz’a göre her ne kadar sosyal ve ekonomik unsurlar önemli olsa da asıl güç belirleyicisi askeri güç kapasitesidir. Bu ilkede inceleme konusu edilen, gücün birimler arasındaki dağılımıdır (Waltz, 1979, s. 97).

Neorealist teoremin varsayımları şunlardır; Devletler, uluslararası sistemin üniter birimleri ve uluslararası siyasetin en önemli aktörleridir. Aktörler tarafından kullanılan en önemli siyasi araç güçtür. Devlet, hedefler hiyerarşisini ikiye ayırır: güvenlik politikaları “yüksek politika” olarak adlandırılırken, diğer konular “düşük politika” olarak tanımlanmaktadır. Uluslararası sistem anarşiktir. Devletler, güvenlik ikilemi nedeniyle motive olmaktadır (Spindler, 2013, s. 127-129).

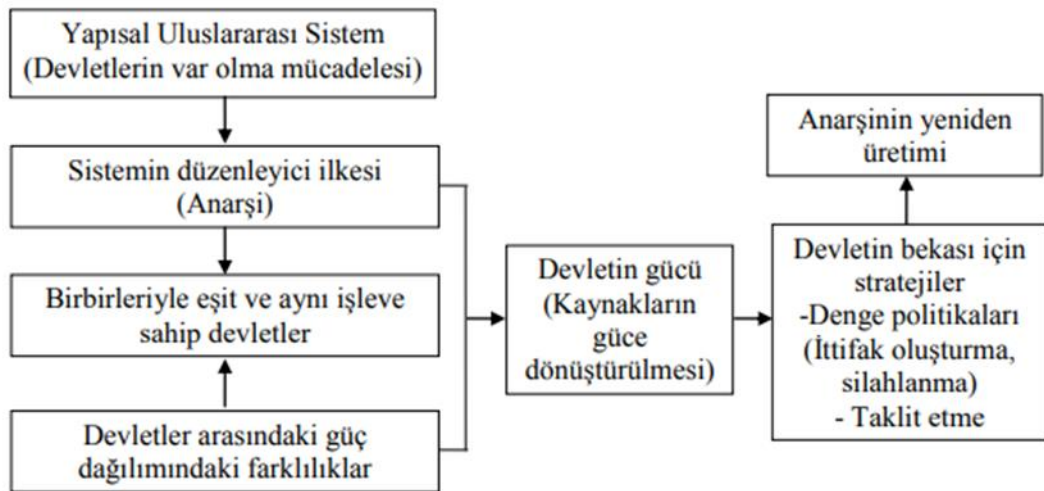
Realistler, uluslararası ilişkileri devletler arası etkileşim süreci olarak görürken, yapısal realistler sistem düzeyindeki yapısal nedenleri ve her bir devlete özgü birim düzeyindeki nedenleri ayrı ayrı ele almaktadırlar. Genel olarak neorealizm, “etkileşen birimlerle uluslararası sonuçlar arasındaki nedensellik ilişkisini kurmaktadır”. Neorealistler, gücün bir amaç olmaktan çok gerektiğinde kullanılacak bir araç olduğunu iddia etmektedirler. Zayıf olmak, güçlü devletlerin saldırısına neden olabileceği gibi, çok güçlü olma gayreti de başka devletleri silahlanma veya ittifak ilişkisine yönlendirebilir. Bu yüzden devletlerin nihai endişesinin “güç” değil “güvenlik” olduğunu savunmaktadırlar (Arı, 2012, s. 14-15)

Neorealizmde özetle üç temel özellik bulunmaktadır. Bunlar; teorinin sistemik bir kuram olduğu, devletlerin iç ve dış politikaları arasında keskin bir ayrımın bulunduğu ve lider, sosyoekonomik yapı ve rejim gibi birim düzeyindeki etkilerin önemsiz olduğudur (Kiraz, 2020, s. 670).

Güce verilen önem açısından iki farklı neorealizm türünden bahsedilebilir: Bunlar savunmacı realizm ve saldırgan realizm. Bu iki türün incelenmesi, teorinin daha anlaşılır hale gelmesi adına önemlidir.

Savunmacı Neorealizm: Waltz’un savunduğu neorealist görüşler, savunmacı realizm olarak adlandırılmıştır. Waltz, gücü, hayatta kalma içgüdüsü için kullanılan bir araç olarak görmektedir. Bir devletin sürekli artan güç ihtiyacının diğer devletleri rahatsız edeceğini, bu nedenle de, en ideal sistem olarak güçler dengesi sistemini görmektedir. Devletler, denge politikasını takip ederek, potansiyel tehditlere karşı bu şekilde caydırıcılık sağlamaktadırlar. Waltz güçler dengesi yaklaşımını şöyle ifade etmektedir: “ikincil devletler, eğer seçmekte serbest iseler, güçlü olan taraf onları tehdit ettiği için daha zayıf olan tarafta toplanacaklardır. Zayıf olan tarafta devletler rakiplerini saldırmadan vazgeçirmek için yeterli savunma ve caydırma kapasitesine sahip oldukları takdirde daha güvende olacaklardır” (Waltz, 1979, s. 126-127). Çizelge 2.1 de Waltz’un Neorealist Teori Modeli sunulmuştur.

Çizelge 2.1. Waltz’un Neorealist Teori Modeli

Kaynak: (Hobson, 2000, s. 25)

Saldırgan Neorealizm: John J. Mearsheimer'in saldırgan realizmi, güce atfedilen önem bakımından Waltz'ın savunmacı realizminden ayrılmaktadır (Mearsheimer, 2014). Saldırgan realizme göre, güç amaçtır ve dengeleme politikası yerine hegemonya arzusu ön plandadır. Bu bakış açısından anarşi, bir savaş halidir ve nükleer caydırıcılığın sağladığı güvenlik dışında sistemde anarşi hali hâkimdir. Bu yüzden devletler kendi göreceli güçlerini arttırmaya çalışırlar ve artan güçler tehdit olarak algılandığı için sürekli bir "güvenlik ikilemi" hali söz konusudur. Saldırgan realizm ve savunmacı realizmin her ikisinde de sistemin yapısı ülkeleri aynı şekilde davranmaya zorladığına inanıldığı için iç siyasi dinamiklerin hiçbir önemi yoktur. Realizmin bu bakış açısına göre, dış politika faaliyetlerinin amacı, tamamen hayatta kalma dürtüsü, korku ve güç kazanma istekleridir ve devlet davranışlarının temel belirleyicileri ise göreceli güçler, sistemdeki konumları ve dış çevrelerindeki tehditlerdir. Devletlerin neden devamlı güç kazanma peşinde oldukları konusu, saldırgan realizmde anarşik yapının Doğurduğu belirsizlikle açıklanmaktadır. Bu bakış açısında, devletler diğer devletlerin niyetlerinden emin olamadıkları için en kötü senaryoya göre kendilerini hazırlamak zorunda kalmaktadırlar (Kiraz, 2020, s. 671).

2.4 Neoklasik Realizm

Neoklasik realizm terimi uluslararası ilişkiler alanında ilk kez 1998 yılında "Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy" isimli makalesinde Gideon Rose tarafından kullanılmıştır (Rose, 1998, s. 146). Bununla beraber Rose, neoklasik realist bakış açısının önceki dönem yazarları tarafından kullanıldığını ve bu yazarların lider algısı ve devlet ideolojilerinin dış politikaları belirlemede önemli olduğunu tespit ettiklerini bildirmektedir (Rose, 1998, s. 154).

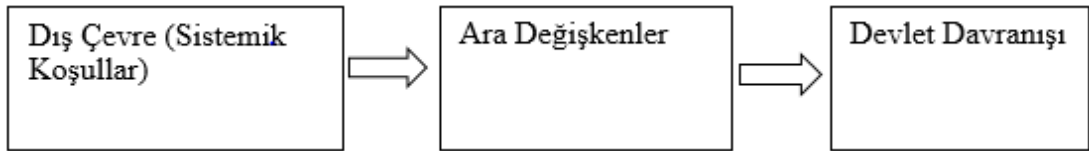
Rose, bir ülkenin dış politika yapımının, ilk önce sistemdeki konumundan ve özellikle göreceli güç kapasitesinden etkilendiğini kabul eder. Bu görüşün neorealizmin temel varsayımı olması nedeniyle, teori realist aileden olarak değerlendirilir. Ancak Rose, sistemsal baskıların, ara değişkenler aracılığıyla birim düzeyine dönüştürüldüğünü, bu nedenle de teorinin 'neoklasik' olduğunu savunur (Rose, 1998, s. 146). Günümüzdeki neorealist yazarlar da, neoklasik teorinin realist anlayışın mantıksal bir uzantısı olduğunu ileri sürmektedirler (Ripsman vd., 2016, s. 16). Neoklasik realizm, realist geleneğin savunduğu genel ilkelere zıt görüşler ileri sürmemektedir. Aksine realizmin

diğer versiyonlarına benzer şekilde, kaynakların sınırlı ve belirsizliğin hüküm sürdüğü dünyada, devletler arasında süren güç ve güvenlik mücadelesini kabul etmektedir (Lobell vd., 2009, s. 4). Bu kabul ile teorinin realist gelenekten kopmadığı görülmektedir.

Neorealistler, anarşiyi, ‘rastlantısal bir olgu’ olarak kabul etmekte ve devletlerin davranışlarında belirleyici olduğunu ileri sürmektedirler. Neoklasik realistler ise, anarşiyi, ‘izin veren koşul’ olarak tanımlamaktadırlar (Ertoý, 2019, s. 12)

Neoklasik realizm, neorealist kuramın bazı konulardaki açıklama eksikliğine dair eleştirilerinin neticesinde geliştirilmiştir. Bu yüzden neorealizmin uluslararası politikada yaşanan olaylar karşısında niçin ve nasıl eleştirildiğinin bilinmesi gerekmektedir. Neorealizmin Soğuk Savaş döneminin sona ermesine getirdiği açıklamalara yönelik eleştiriler neticesinde neoklasik realizmin temelleri atılmıştır (Kiraz, 2020, s. 671). Neoklasik realizmin kurduğu nedensellik ilişkisi Çizelge 2.2 de sunulmuştur.

Çizelge 2.2. Neoklasik Realizmin Kurduğu Nedensellik İlişkisi

Kaynak: (Meibauer, 2018)

Neoklasik realizm, neorealizme yönelik Soğuk Savaş döneminin sona ermesinin açıklanamaması gibi eleştiriler sonucunda ortaya çıkmıştır. Neorealistler, Soğuk Savaş dönemini, bir barış ve istikrar dönemi olarak görmüşler ve bu istikrar döneminin üç nedeni olduğunu ileri sürmüşlerdir. Birincisi; iki kutuplu yapı, ikincisi; kurulan güçler dengesi ve denge politikaları, üçüncüsü ise, nükleer silahların varlığıdır. Neorealist görüşe göre barış ve istikrar getiren Soğuk Savaş döneminin bitmesi, Neorealizmin argümanlarının sorgulanmasını getirmiştir. Soğuk Savaş döneminin sona ermesi ile ilgili neorealist bilim adamlarının herhangi bir öngöründe bulunamamaları tartışmalara ve eleştirilere neden olmuştur. En önemli eleştirilerden biri, Neorealizmin ‘sadece süreklilikleri açıklayan’ bir çerçeve sunduğu iddiasıdır. Soğuk Savaşın sona ermesinde Gorbaçov’un politikaları etkili olmuştur. Gorbaçov, başlattığı reformlarla

SSCB'yi daha etkili bir hale getirmeye çalışmış, başarılı olamamış ve süreç sonunda SSCB dağılmıştır. Neorealizm içerisinde birim düzeydeki bu değişimleri açıklayacak kavramsal altyapı bulunmadığından, Soğuk Savaşın sona ermesi açıklanamamıştır (Lebow, 1994, s. 266-267) . Realist yazarlar, Waltz'un önem vermediği dış politika analizi konusunu realizmin içerisine alarak neoklasik realizmin ortaya çıkmasına neden olmuşlardır (Kiraz, 2020, s. 672).

Gideon Rose, dış politika analizinde dört farklı yaklaşımdan bahsetmektedir. Bunlar, Innen politik teoriler (İç politika teorileri), saldırgan realizm, savunmacı realizm ve neoklasik realizmdir. Innen politik teoriler, dış politikayı içsel faktörler bağlamında ele alırken, saldırgan realizm, sistemik faktörlerin her zaman devlet davranışları üzerinde baskın olduğunu savunmaktadır. Savunmacı realizm, devlet davranışlarının pratikte sistem tarafından belirlendiğini savunmakla beraber saldırgan realizme göre daha yumuşak bir bakış açısına sahiptir. Neoklasik realizm ise, dışsal ve içsel değişkenleri birlikte değerlendirerek dış politikaya yeni bir bakış açısı getirmiştir (Rose, 1998, s. 146).

Uluslararası ortam içinde devletlerin farklı yapı ve özelliklerde olduğuna dikkat çeken Rose, Innen politik teorilerin devletlerin dış politikalarını açıklamada ideolojiler, milliyetçilik, parti politikaları ve sosyo ekonomik alt yapıları gibi iç yapısal değişkenleri kullandığını belirtmektedir. Ayrıca, Innen politik teorilerin demokratik barış teorisi gibi her biri farklı iç faktörlere öncelik veren değişik biçimleri olduğundan bahsetmektedir. Rose, Innen politik teorilerin temel problem olarak, benzer yapılardaki devletlerin farklı dış politikalar izlemesini ya da farklı yapılardaki devletlerin benzer politikalar izlemesini açıklayamaması olarak görmektedir (Rose, 1998, s. 148).

Saldırgan realizm ise dış politikalarda belirleyicilik rolünü uluslararası sistemin anarşik yapısı gibi yapısal faktörlere vermektedir. Savunmacı realizm de uluslararası sisteme belirleyicilik rolünü vermekle birlikte devletlerin rasyonel davranma ve çatışmadan kaçınma gibi özelliklerini de değerlendirmektedir. Yani, göreceli güç dağılımı yanında iç faktörler de azda olsa dikkate alınmaktadır. Innen politik teorilere getirilen eleştirilere benzer eleştiriler saldırgan ve savunmacı realizm içinde yapılmıştır (Rose, 1998, s. 149).

Bahsedilen üç tür dış politika kuramının da açıklayıcılık yönünden eksiklikleri bulunmaktadır ve bu eksiklikler neoklasik realizm tarafından giderilmektedir. Çünkü Neoklasik realizme göre, devletlerin dış politikalarını anlayabilmek için devletlerin hem sistemik hem de iç özelliklerini birlikte değerlendirmek gerekmektedir. Bu yüzden, Rose, neoklasik realizmi bütüncül bir dış politika analizi yaklaşımı olarak görmektedir (Kiraz, 2020, s. 674).

Neoklasik realizmde analiz, neorealizm de olduğu gibi uluslararası sistemden başlamaktadır. Ancak bu teoride, sistem kaynaklı etkilerin ülkelerin dış politikaları üzerindeki belirleyiciliğini anlayabilmek için, bu etkilerin ara değişkenler vasıtasıyla nasıl algılandığının incelenmesi gerekmektedir (Rose, 1998, s. 152).

2.5 Neoklasik Realizmde Dış Politika Analizi

Neoklasik realizm, bağımlı değişken olarak devletlerin dış politikalarını kabul etmektedir. Bağımlı değişkenin oluşması için bağımsız değişken olan uluslararası sistem kaynaklı etkilerin ara değişkenlerin süzgecinden geçmesi gerekmektedir (Kiraz, 2020, s. 675). Aşağıda, bağımlı, ara ve bağımsız değişkenler ayrı ayrı ele alınmıştır.

2.5.1 Bağımsız Değişken: Uluslararası sistem ve göreceli güç dağılımı

Neoklasik realistler, bir devletin dış politika oluştururken dikkate aldığı en önemli unsurun, devletlerin uluslararası sistemdeki yeri olduğunu savunmaktadırlar. Aynı zamanda, sistemik kısıtlamaların ve engellemelerin, devletlerin dış politikalarını ve hedeflerini sınırladığını iddia etmektedirler (Wiğclawski, 2017, s. 201)

Teori, gücün uluslararası sistem içerisinde nasıl dağıldığını önemsemektedir (Cladi ve Webber, 2011, s. 208). Diğer realist teorilerde olduğu gibi neoklasik realizmde de devlet, uluslararası sistemin en önemli aktörüdür (Brawley, 2010, s. 2). Neoklasik realizm, devletlerin olası dış tehditlere karşı kaçınılmaz biçimde ulusal çıkar anlayışına sahip oldukları fikrine dayanmaktadır. Anarşik uluslararası sistem, devletlerin güvenliklerini öncelikli tutmasına ve önlemler almasına neden olmaktadır (Dueck, 2009, s. 145-146).

Neoklasik realizme göre, sistemik baskılar devlet yoluyla bertaraf edilirken, yerel faktörlerden destek alınmaktadır (Brawley, 2010, s. 2). Teori, sistem düzeyindeki

olayların yanında ülkelerin dış politikasına da odaklanmakta ve bir ülkenin göreceli maddi gücünün ülkeyi yönlendirdiğini iddia etmektedirler (Caverley, 2010, s. 609).

Buna rağmen gücün, dış politikada yaptığı etkinin dolaylı ancak karmaşık olduğu, çünkü yapılan sistemik baskıların karar vericilerin algıları ve devletin yapısı gibi ara değişkenler vasıtasıyla etkili olduğu savunulmaktadır (Lobell, 2009, s. 5)

Dolayısıyla, neoklasik realizm teorisi gereğince, göreceli gücün artışıyla bir ülkenin dış politika faaliyetlerinin kapsamı ve yaptırım gücü artacak, tersi durumda ise azalacaktır (Rose, 1998, s. 167). Teori, farklı devletlerin, benzer sistemik sınırlamalara karşı neden farklı tepkiler verdiğini açıklamaya odaklanmayı tercih etmektedir (Marsh, 2014, s. 121).

2.5.2 Ara Değişkenler: Devletlerin Yerel Dinamikleri

Neoklasik realizmi önceki realist bakış açılarından ayıran en önemli fark, devlet içi faktörlerin dış politika yapımında oynadıkları rolün önemi ile ilgilidir. Uluslararası ortamın anarşik yapısı tüm realist bakış açılarında kabul edilse de, neoklasik realizmde bu anarşik yapının devletleri aynı tarz dış politika izlemeye zorlamadığı bunun nedeninin ise farklı iç yapılar olduğu ifade edilmektedir. Ara değişkenler olarak adlandırılan devlet içi yapıların, dış politika çıktısı üretiminde son karar verici oldukları ve algılarının önemli olduğu belirtilmektedir (Kiraz, 2020, s. 676).

Ara değişkenlerin neler olduğu konusunda tartışmalar bulunmaktadır. Ara değişkenlerin ilgili devletin ve konunun özelliklerine göre belirlenmesi eğilimi ortaya çıkmıştır. Yapılan araştırmalar incelendiğinde, genel olarak kabul edilen ara değişkenler olarak, karar alıcıların göreceli güç dağılımı konusundaki algıları ve devletin yerel dinamikleri başlıkları ön plana çıkmaktadır (Rose, 1998, s. 152).

Neoklasik realist dış politika kuramında, karar alıcılar, karar alma sürecindeki yetkileri ve bilgileri elde etme yetenekleri nedeniyle en önemli ara değişken olarak kabul edilmektedirler. Karar alıcıların dış politika karar alma süreçlerinde ne ölçüde etkili oldukları ve sistemik etkileri nasıl yorumladıkları, kuramın temel araştırma sorularından birini oluşturmaktadır. Yani, ulusal güvenliğin sağlanmasından sorumlu liderler ve karar alma mekanizmasında rol alan kilit yöneticiler, neoklasik realist bakış açısında dış politika analizinin temel aktörleri olarak görülmektedirler (Lobell, 2009, s. 43). Karar alıcıların kilit rol oynamasının ana nedeni, karar verirken kullanacakları devlete ait verilere ulaşabilmeleridir. Lider ve kilit yöneticiler, yerel dinamikler

nedeniyle ortaya çıkan sonuçlardan da etkilendikleri için karar verirken bütün değişkenleri dikkate almak zorundadırlar. Ayrıca, uluslararası sistemin zorlayıcı etkilerini de en iyi gören ve bunlara göre değerlendirme yapabilme imkânları bulunduğundan daha gerçekçi değerlendirmeler yapabilmektedirler (Ripsman, 2009, s. 172).

Dış politika karar alıcılarının algılamalarında, benimsedikleri ideolojiler, kişisel özellikleri, dünyaya bakış açıları son derece önem arz etmektedir. Bu nedenle, dış politikanın belirlenmesinde mevcut güçten ziyade gücün nasıl algılandığı ve değerlendirildiği önem taşımaktadır (Rose, 1998, s. 147). Bazı bilim adamları ise, gücün nasıl algılandığının devletin gücünden daha önemli olduğunu ifade etmişlerdir (Zakaria, 1999, s. 42). Soğuk Savaş döneminde liderlerin ve diğer karar alıcı elitlerin devletlerin güç kapasiteleri hakkındaki algılamalarının, o ülkelerin izledikleri farklı politikaların nedeni olduğu belirtilmiş ve bu yüzden karar alıcıların algılarının dış politika analizindeki önemine vurgu yapılmıştır (Wohlforth, 1993, s. 310).

Bir ülkenin dış politikasının oluşumunda yöneticilerin algıları tek başına belirleyici değildir. Liderlerin kararlarına etki eden iç dinamikler de son derece etkilidir. Devletlerin iç yapılarındaki bu farklılıklar, siyasi ve toplumsal yapı, bürokratik yapı, siyasi partiler ve diğer bazı sosyoekonomik farklılıklardan kaynaklanabilmektedir. Bu nedenle, dış politikaya etki eden iç dinamiklerin de incelenmesi gerekmektedir (Kırız, 2020, s. 677).

Neoklasik realizm de yerel faktörlerinde analize dâhil edilmesi gerektiği kabul edilmektedir. Ancak, bu faktörlerin uluslararası sistem ve karar alıcıların algıları seviyesinde belirleyici oldukları iddia edilmemektedir (Ripsman, 2009, s. 170). Devletlerin tarihsel devamlılıkları, toplumsal, kurumsal ve kültürel yapıları, özerk kurumlar, medya ve çeşitli baskı grupları yerel faktörler olarak gruplandırılabilir (Ripsman, 2009, s. 179-186) .

Ripsman, dış politika analizinde toplumun belirleyici bir unsur olduğunu kabul etmektedir. Özellikle savaş kararları alınırken ve bütçe konularında, askeri bürokrasi, iş dünyasının kurumları, çıkar grupları ve yayın organları karar alma süreçlerinin içinde yer alabilmektedirler. Ancak karar almadaki etkileri iç politikayla kıyaslandığında sınırlıdır. (Ripsman, 2009, s. 180). Bunun iki farklı nedeni olduğu savunulmaktadır. Birincisi, ulusal güvenliğin hassas bir konu olması ve maliyeti

nedeniyle hükümetler tarafından yerel faktörler ciddi manada analize dâhil edilmezler. Karar alıcılar, daha fazla bilgiye sahip oldukları için daha kapsamlı analiz yapabilme yetilerine sahiptirler. İkinci nedense, politikanın fayda ve maliyetinin tüm gruplar etki edebilecek ölçüde olmasıdır. Karar alma sürecinde toplumun bazı kesimlerinin diğerlerinin önüne çıkartılmaması gerekmektedir (Ripsman, 2009, s. 180-181).

Demokrasilerde seçim endişesi nedeniyle toplu halde oy kullanma kapasitesinde olan gruplar, karar alıcıları etkileyebilmektedir. İş dünyası da yeni pazar ve istihdam imkânları söz konusu olduğunda karar alıcıları etkileyebilmektedirler. Askeri kurumların siyasette etkili olduğu ülkelerde, dış politikada askeri bürokrasinin görüşleri önem kazanmaktadır. Baskı grupları ve medya, kamuoyu oluşturarak dış politika kararlarının alınmasında etkili olabilmektedirler (Ripsman, 2009, s. 181-191)

Neoklasik realistler, dış politika karar vericilerinin uluslararası sistemde görece gücün nasıl dağıldığı konusundaki algılarını ve yerel dinamiklerin sınırlamalarını, uluslararası sistem ve dış politika stratejileri arasında bulunan ‘‘ara değişkenler’’ olarak tanımlamaktadırlar. Uluslararası sistemden köken alan etkiler ve görece güç dağılımının devletler üzerindeki etkisi ise bağımsız değişken olarak tanımlanmaktadır (Lobell, 2009, s. 28).

Uluslararası sistem, hem neorealizmde hem de neoklasik realizmde görece güç dağılımı üzerinden açıklanmaktadır. Fakat görece gücün etki mekanizması konusunda farklı düşünceler mevcuttur (Kiraz, 2020, s. 678).Güç kavramı, devletlerin birbirleri üzerine hâkimiyet kurmalarını sağlayacak olan ‘kapasite’’ ya da ‘‘kaynaklar’’ terimleri üzerinden açıklanmaktadır (Wohlforth, 1993, s. 4). Neoklasik realistler, güce karşılaştırmalı bir belirleyicilik atfetmekte, devletlerin dış politikalarında tercihleri ve hedefleri doğrultusunda hareket ettiklerini ve güce yönelik algıların belirleyici olduğunu ifade etmektedirler (Rose, 1998, s. 152).Anarşi konusunda ise neoklasik görüş, devletlerin, uluslararası sistemin anarşik yapısının belirsizlikleriyle dış çevreyi kontrol etmeye ve şekillendirmeye çalışarak mücadele ettiklerini savunmaktadır (Rose, 1998, s. 152).

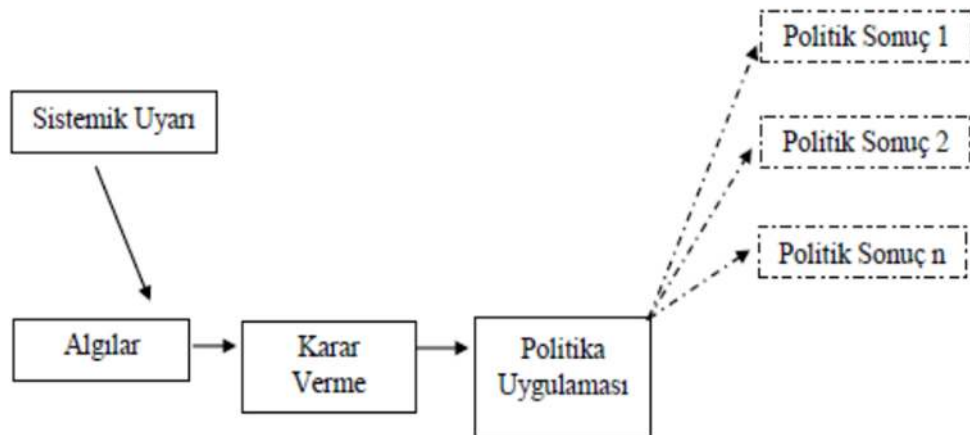
Dış politik çevreden kaynaklanan tehditler karşısında, karar alıcılar en uygun dış politika hamlelerini yapmak isterler. Bu nedenle, ellerinde sürekli olarak uluslararası sistem ve görece güç dağılımı ile ilgili bilgileri güncel olarak bulundurmak zorundadırlar. Herhangi bir devletin rakiplerinin ve müttefiklerinin görece güç

dağılımındaki değişimler, sistemdeki ani değişim ve krizler, karar alıcıların göreceli güç dağılımı hakkındaki algılarını değiştirebilmektedir (Lobell, 2009, s. 29).

Genel olarak değerlendirdiğimizde, uluslararası sistem ve göreceli güç dağılımı bağımlı değişken olarak kabul edilir ancak neorealizmdeki gibi tek belirleyici olarak kabul edilmez. Uluslararası sistem aynı olsa da her ülke kendine özel koşulları nedeniyle farklı dış politika davranışları ortaya koymaktadır. Karar alıcıların elinde bulunan belgeler ve veriler, uluslararası sistemin kısıtlamalarının analize ne ölçüde dâhil edileceğini tayin edecektir (Kiraz, 2020, s. 679).

Neoklasik realizm, kendisine yönelik yapılan eleştirilere yeni çalışmalarla yanıt vererek gelişmekte ve disiplin içinde ağırlığını her geçen yıl arttırmaktadır. Bu çalışmaların en önemlisi, 2016 yılında yayınlanan “Neoclassical Realist Theory of International Politics” başlıklı kitaptır (Ripsman vd., 2016). Bu kitapta neoklasik teori üç farklı tipe ayrılmaktadır. Birinci tip, Gideon Rose tarafından gündeme getirilmiştir (Rose, 1998). Bu tipte, uluslararası sistem etkileri, liderlerin algısı ve iç dinamiklerin süzgecinden geçerek bir dış politika çıktısı meydana getirmektedir (Ripsman vd., 2016, s. 28). İkinci tip ise, 2009 yılında Ripsman tarafından yayınlanan “Neoclassical Realism, The State, and Foreign Policy” başlıklı kitapta ortaya konmuştur (Ripsman, 2009). Bu iki tipin analizleri büyük benzerlik göstermektedir. Bu yöntem aşağıdaki Çizelge 2.3 de gösterilmiştir.

Çizelge 2.3. Birinci ve İkinci Tip Neoklasik Realist Dış Politika Modeli

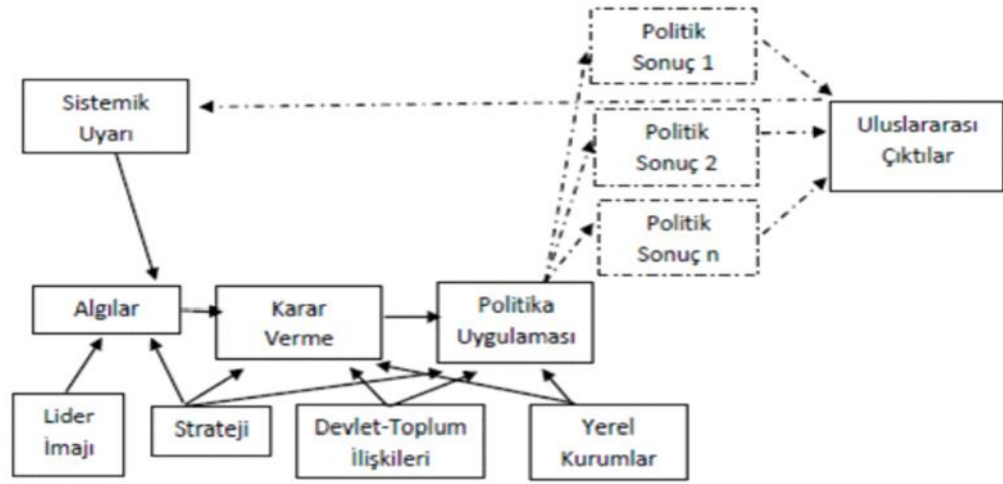

Kaynak: (Ripsman vd., 2016, s. 31)

Neoklasik realist teorisinin üçüncü tip versiyonu, yazarların ifadesine göre, geniş bir yelpazedeki pek çok dış politika olayını açıklayabilmektedir (Ripsman vd., 2016, s. 1).

Bu tipte, ara değişkenler lider imajı, stratejik kültür, yerel kurumlar ve devlet- toplum ilişkileri olmak üzere dört gruba ayrılmaktadır (Ripsman vd., 2016, s. 59). Kuramın bu tipinde ilgi alanı geniş olduğundan bağımlı değişkenlerde çeşitlendirilmiştir. Kısa ve orta vadede, krizlerde karar alma, dış politika çıktıları ve büyük strateji kararları, orta ve uzun vadede ise yapısal değişimler bağımlı değişken kapsamına alınmıştır (Ripsman vd., 2016, s. 81). Neoklasik realizmin üçüncü tipi Çizelge 2.4 de gösterilmiştir.

Çizelge 2.4. Üçüncü Tip Neoklasik Realist Model

Kaynak: (Ripsman vd., 2016, s. 34)

Neoklasik realizm, iç ve dış dinamikleri birlikte ele alması, stratejik kültür ve algı konusunu analize katması, liderliğe önem vermesi devletlerin dış politika stratejilerini ve davranışlarını önceki realist bakış açılarından daha etkili açıklayabilmektedir (Ertoyl, 2019b, s. 23).

2.5.3 Bağımlı Değişken: Dış Politika Stratejileri

Neoklasik realist yaklaşımda, devletlerin dış politika stratejileri bağımlı değişkenler olarak ele alınmaktadır (Lobell, vd., 2009, s. 19). Bağımlı değişkenler olarak, dış politika stratejilerinin alt başlıkları olan Grand stratejiler, dış ticaret politikaları, müttefiklik anlayışları, askeri doktrinler ve krizlerdeki tutumlar ele alınmaktadır. Ayrıca, devletlerin dış politika davranışlarını açıklamanın kuramın amacı olduğu belirtilmiştir (Taliaferro, 2001, s. 133-134) .

Dış politika uygulamaları sürecinde, bağımsız değişken olan uluslararası sistemden kaynaklanan etkiler, ara değişken denilen yerel dinamiklerin aracılığı ile bağımlı

değişken olan çıktıya yani devletlerin dış politikasına dönüşmektedir. Devletlerin dış politikalarının uygulanmasında, devletlerin benzetme, yenileme ve mevcut stratejiyi sürdürme gibi seçenekleri bulunmaktadır (Taliaferro, 2006, s. 213).

3. İRAN İLE ÇİN'İN DIŞ POLİTİKALARI VE İRAN-ÇİN İLİŞKİLERİ

3.1 İran Dış Politikası

Bir devletin dış politika ve ulusal güvenlik alanında aldığı kararların anlaşılabilmesi ve öngörülebilmesi için, uluslararası sistemin bilinmesinin yanında, o ülkenin tarihsel davranış biçimlerini, devlet- toplum ilişkilerinin ve dünyaya bakış tarzlarını incelemek gerekmektedir. Ayrıca, dış politika konusunda karar alma mekanizmalarını ve karar alıcıların analizi de devlet politikaları ve eylemlerinin önceden tahmin edilmesini sağlayabilmektedir.

İran anayasası, dış politika esaslarına açıkça işaret etmektedir. Özellikle 152. Ve 154. maddeler dış politika esaslarını özetler niteliktedir (Çeçen, 2019). 152. madde ve 154. madde aşağıda verilmiştir.

“İran İslam Cumhuriyeti'nin dış siyaseti her türlü tahakkümün ve tahakküm altına girmenin reddi, ülkenin her yönden bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün korunması, bütün müslümanların haklarının savunulması ve zorba güçlere karşı hiçbir taahhüt altına girmeme, savaş yanlısı olmayan devletlerle karşılıklı barışçı ilişkiler temeline dayanır.” (152. Madde).

“İran İslam Cumhuriyeti, bütün insanlık düzeyinde insanın mutluluğunu ülkü bilir. Hürriyeti, hakk ve adalet yönetimini, bütün insanlığın hakkı olarak tanır. O halde başka milletlerin içişlerine karışmaktan tamamen sakınmakla birlikte, mustaz'afların müstekbirlere karşı hak arama savaşımını yeryüzünün her noktasında destekler.” (154. Madde).

Bu bölümde, İran dış politikasında önemli farklılaşmalar olduğu için, devrim öncesi ve devrim sonrası dönemler olarak ayrı ayrı incelenecektir. Ayrıca, devrim sonrası dış politikaların temel yaklaşımları ve ilkeleri ile liderlerin dış politikaya bakış açılarının farklılığı nedeniyle görev yaptığı dönemler farklı başlıklar altında mercek altına

alınacaktır. İran'ın Doğuya bakış stratejisi, ŞİÖ ve nükleer programı da mercek altına alınacaktır.

3.1.1 1979 İslam Devrimi Öncesi İran Dış Politikası

1900'lü yıllara gelindiğinde Kaçar dönemi İran'ında düzgün şekilde işleyen bir devlet aygıtı bulunmamaktaydı. Kaçar Şahları, devleti, yakın akrabaları, aşiret reisleri ve din adamları ile birlikte yönetmekteydi. Şah'ın güvenliğini sağlayan Rus kimliğine sahip Kazak Ordusundan başka düzenli ordu yok gibiydi ve ülkeyi aşiretler savunmaktaydı. Aşiretler, merkez dışındaki bölgeyi yönetiyorlar ve devlet yönetiminde aşiretler arası denge politikası ön plana çıkıyordu (Abrahamian, 2011, s. 4-5). Aşiretlerin bu gücü, modern İran'ın kurulması aşamasında merkezi idarenin kararlarını kabul etmedikleri ve İran ulus devletinin inşasını zorladıkları için Şah'ın başını ağrıtmıştır (Koç, 2020, s. 64).

Kaçar Şahı Ahmet ile İngiliz petrol işletmecisi William Know D'archy 1901 yılında ilk petrol imtiyaz anlaşmasını imzaladılar. 1908 yılında ilk petrol bulundu ve 1909 yılında İngiliz-İran petrol şirketi kuruldu. 1908 yılında İngiltere ile Çarlık Rusya'sı İran'ı üç bölgeye ayırarak paylaştılar. İran'ın güney bölgesi İngiliz, kuzey bölgesi Rus ve orta bölgesi de ortak hakimiyet alanı olacaktı. Sonraki gelişmelerle, 1919 yılına kadar İran'ın büyük kısmı İngiltere'nin eline geçmişti (Dabashi, 2008, s. 98).

Sovyet Rusya'sı İran ile 1921 ve 1927 yıllarında dostluk anlaşmaları imzalamıştır. Bu anlaşmalara göre, üçüncü bir devlet veya onun müttefiki Sovyetlere karşı İran'ı tehdit eder veya baskı uygularsa İran hükümeti de bunu engelleyemezse Sovyetler İran topraklarına asker sokabilecekti. Böylece 1941 yılında gerçekleşen İngiliz Rus işgalinin meşruluğu sağlanmış oluyordu (Armaoğlu, 2018, s.190). Bu yıllarda Tebriz'de 1918 yılında Türk Azadistan Devleti, Huzistan'da ise Arabistan Devleti kuruldu. Ülkenin her yerinde ayrılıkçı hareketler vardı ve ülke otoriteden ve mali kaynaklardan yoksundu. Bu iki devlet Kazak Tugayları tarafından yıkıldı. Kazak tugayı ordunun en etkili askeri birliğiydi. Birliğin komutanı olan General Rıza Han, yabancı egemenliğine karşı çıkmakta ve devletin gücünü merkezileştirme taraftarıydı. İran'ın parçalanmasından da endişe duymaktaydı (Garthwaite, 2011, s. 205-206). Şubat 1921 de ise, General Rıza Han İngiltere'nin desteği ile denetimi ele geçirdi ve sıkıyönetim ilan etti. Rıza Han, Kaçar Şahını iktidardan indirip Başbakanlığa İngilizlere yakın biri olan Ziya Tabatabai'yi getirdi (Abrahamian, 2011, s. 63-64).

Rıza Han sırasıyla kara kuvvetleri komutanı, genelkurmay başkanı ve başbakan oldu. 1925 yılında ise Kaçarlar hanedanına son vererek tahta geçti ve oğlunu veliaht ilan etti (Abrahamian, 2011, s. 85-86). Rıza Şah, 1933 yılında İngiltere ile imzaladığı yeni imtiyaz sözleşmesi ile petrol imtiyazının bitişini 1993 yılına kadar uzattı. 1939 yılında savaş çıktığında, Şah, İngiltere ve SSCB'yi dengelemek için Almanya'ya yakınlaştı. 1941 yılında Almanya SSCB'yi işgal edince, İran tarafsızlığını ilan etmesine rağmen, petrol yatakları olması ve ikmal yolu olması nedeniyle İngiltere ve SSCB İran'ı işgal ettiler ve Rıza Şah'ı tahttan indirip sürgüne göndererek oğlu Muhammed Rıza Pehlevi'yi tahta çıkardılar. İran işgaline 1943 yılında ABD de katıldı (Garthwaite, 2011, s. 212-216). İran'ı işgal eden bu üç devlet, İran topraklarını kuzey ve güney olmak üzere ikiye böldüler. Kuzey Ruslara bırakılırken petrol bölgesi olan güney İngilizlerin eline geçmişti. Müttefikler savaş bittikten 6 ay sonra çekilmeyi vaat etmekteydiler. 1941-1949 yılları arası Tudeh Partisi yükselişteyken 1949-1953 yılları arasında ise milliyetçilik akımı güçlendi (Abrahamian, 2011, s. 142-150).

1951 yılında Musaddık'ın hazırladığı yasa tasarısı kanunlaştı ve İran petroleri millileştirildi. ABD ve İngiltere'nin çıkarlarına taban tabana zıt bu uygulamaya bu iki ülke 1953 yılında "Ajax" adı verilen bir operasyonla hükümete darbe yaparak karşılık verdiler. Darbe sırasında bir süre yurtdışında kalan Şah tekrar İran'a geri döndü. Sonraki yıllarda İran-ABD ilişkileri iyice gelişti. Muhammed Rıza Şah döneminde İran, ABD'nin yakın bir müttefiki idi ve Basra Körfezi bölgesinde önemli siyasi ve ekonomik role sahipti (Türkay ve Açıkse, 2021, s. 1319). 1955 yılında Sovyetlere karşı kurulan Bağdat Paketi'ne katıldı ve tamamen ABD güdümünde bir dış politika izlenmeye başlandı. (Sanyürek, 2018, s. 203-204).

1964 yılında ABD ile imzalanıp Şah'ın onayladığı "Kuvvetler Statüsü Anlaşması", Kaçar dönemindeki kapitülasyonları ve milli egemenlik kaybını çağırıyordu ve muhalefeti birleştirdi. Adı 1963 yılında duyulmaya başlayan Humeyni 1965 yılında konuşmaları ve eleştirileri nedeniyle Türkiye'ye sürgüne gönderildi. 1970 lerin başında İran'ın politikaları ABD politikaları ile uyumluydu ve Orta Doğu ile Basra körfezinde ABD 'nin jandarması rolünü oynamaya başladı. Bunun karşılığında, ABD tarafından teknik yardım ve silah desteği veriliyordu. 1978 yılının aralığı Muharrem ayına denk gelmiş ve yoğun gösteriler neticesinde Şah'ın İran'ı terk etmekten başka seçeneği kalmamıştı. 1 Şubat'ta İran'a dönen Humeyni'yi tüm gruplar devrim lideri olarak kabul ettiler. Böylece Pehlevi hanedanının sonu gelmiş oluyordu (Garthwaite,

2011, s. 233-234). 30-31 Mart 1979 tarihinde yapılan referandum ile de İran, İslam cumhuriyetine dönüşmüştür (Armaoğlu, 2018, s. 568)

İran tarihinde, İran halkının yabancı güçler tarafından egemenliğinin ihlal edilmesine ve kaynaklarının sömürülmesine tepki olarak gerçekleştirdiği dört belli başlı olay vardır. Bunlar, Tütün Tekeli İsyanı (1890-1891), Anayasa Devrimi (1905-1906), Başbakan Muhammed Musaddık'ın Petrol Şirketlerinin Millileştirilmesi Hareketi (1951-1953) ve İran İslam Devrimidir (Rakel, 2007, s. 147). Bu ayaklanmaların tümünde milliyetçilik duyguları ve dış güçlere karşı güçlü bir tepki vardır ve din adamlarının rehberliğinde ve katılımı ile yürütülmüştür.

3.1.2 1979 İslam Devrimi Sonrası Değişen İran Dış Politikası

İran dış politikasındaki süreklilik ve değişimleri daha iyi anlayabilmek için, Humeyni'den itibaren göreve gelen İran Cumhurbaşkanılarının İran dış politikası ile ilgili uygulamaları aşağıda ayrıntılı olarak sunulmuştur.

Humeyni Dönemi (1979-1989): Devrimden sonra İran'a dönen Ayetullah Humeyni, devrimin ilk yıllarında iç ve dış politika prensiplerini oluşturmaya çalışırken İran'da, Batı karşıtlığı ve mazlumlarla dayanışma en ön plana çıkan siyasi kavramlar oldu. Bu ilkeler, dış politikanın da temel dayanaklarını oluşturdu.

Humeyni döneminin ilk on yılında devrimin ilkeleri İran dış politikası üzerinde etkindi. Devrim sonrası dış politikanın iki ana prensibi vardı. Birincisi, ne Doğu ne Batı fakat İslam sloganı ile ifade edilen bağılantısızlık politikası idi. İslam devrimi, Şah döneminin ABD ile olan iyi ilişkilerine ve Batılılaşma politikalarına bir tepkiydi ve İslami özgünlük ve kimliğe vurgu yapmaktaydı. Bu nedenle, devrimin İran dış politikası üzerinde önemli bir etkisi oldu ve ABD ile ilişkiler koptu. İkinci ana prensip ise, devrim ihracı idi. İran'ın yeni yöneticileri, İran devriminin bölgede yeni devrimleri tetikleyeceğine inanmaktaydılar. Bu yüzden bu tür hareketlere finansal ve moral desteği verdiler (Hallalli, 2014, s. 92-93).

1980 yılındaki İran'ın Irak tarafından işgal edilmesi, Humeyni döneminin en önemli dış politika olayıdır. İran ve Irak arasındaki tarihsel nedenlere dayanan anlaşmazlıklar, İran'ın ABD ile arasının bozulması ve komşularının İran'ın yeni rejiminden ürkmesi nedeniyle Irak açısından bir fırsat olarak değerlendirilmiştir. Aynı zamanda, devrim ideolojisi, Irak içerisinde bulunan yoğun şii nüfus varlığı nedeniyle, rejim için tehlike arz etmekteydi. Bu nedenlerle 1980 yılında Irak İran'ı işgal etti. Irak'ın askeri güç

olarak kendini yeterli görmesi ve İran'ın bir nevi tecrit altında olmasından Saddam cesaret almıştır. Savaş sona erdiğinde gerek insan gücü ve gerekse ekonomik yönden her iki ülke de büyük darbe almış oldu (Hagigi, 2018, s. 52-53).

Devrimin lideri Humeyni için, siyasi istikrar ve ekonomik kalkınmadan daha önemlisi devrim ihracı idi ve kendisini İran devlet başkanı değil, velayet-i fakih anlayışı çerçevesinde tüm müslümanların başı olarak görmekteydi. Irak ile savaş ve Arap ülkelerinin Irak'a destek vermesi, İran'ın Orta Doğu'daki silahlı örgütleri desteklemesinin yolunu açtı. Bu silahlı hareketlere verilen destek, ABD ve İsrail karşısında, İran'ın konumunu güçlendirmesine hizmet etmekteydi. Devrimden beş yıl kadar sonra iç ve dış politikada daha faydacı yaklaşımlar ortaya çıkmaya başladı. Bu akımın önde gelen isimleri Ali Ekber Velayeti ve Rafsancani idi. İran rejiminin ilk on yıllık dış politikası, genelde faydacı (pragmatik) ve ideolojik düşüncelerin bir birleşimi şeklindeydi. Ancak ideolojik yönü daha fazlaydı. İkinci on yılda ise faydacı yön daha baskın hale geldi (Rakel, 2007, s. 154-158).

Devrimden sonra en yetkili otorite haline gelen Ayetullah Humeyni, devrim ihracını İran dış politikasının temeline oturtmuştur ve Mısır, Suudi Arabistan başta olmak üzere halkı Müslüman ülkelerde halk ayaklanmalarını teşvik etmiştir. İran'ın otoritelerine zarar verdiğini ve rejimlerinin tehdit altında olduğunu gören körfez ülkeleri ise, Irak'ı teşvik ederek ve mali destek vererek her iki ülkede büyük yıkıma neden olan bir savaşa neden olmuşlardır. İsrail'e karşı Hamas ve Hizbullah'ı her bakımdan destekleyen İran, bölgede tek desteği Suriye'den görmüştür. İran –Irak savaşında Suriye İran'ı desteklerken, Türkiye tarafsız kalmıştır. İran, Rusya'nın Afganistan'ı işgalini kınarken kriz çıkaracak uygulamalardan kaçınmıştır (Sanyürek, 2018, s. 206).

Rafsancani Dönemi (1989-1997): Zengin bir ailenin çocuğu olan Ali Ekber Haşimi Rafsancani, Kum şehrinde dini eğitim almıştır. Kum şehrine geldiği yılda İran petroleri millileştirilmiştir. Bu ortamda, genç yaşlardan itibaren siyasi söylem ve eylemlerin içinde bulunmaya başlamıştır. Daha sonra, Humeyni'nin yanında yer alıp çeşitli faaliyetlerde Şah'a karşı mücadele etmiştir. Birçok kez Şah rejimi tarafından tutuklanmıştır. Devrimden sonra, Cumhur-i İslami partisini kurmuştur. Ahmedinejad'a karşı aday olup seçimi kaybetmiştir. 2013 yılı seçimlerinde ise adaylığı kabul edilmemiştir (Yegin, 2013, s. 85-87).

1989 yılında İran Cumhurbaşkanı olan Haşimi Rafsancani, Humeyni' den sonra dini lider olan Hamaney tarafından desteklenmiştir. Batı ile sıcak ilişkiler kurarak İran'ın kalkınma projelerini gerçekleştirebilmiştir. İran'da yeni bir orta sınıfın oluşumuna öncülük etmiş, Irak-İran savaşının bitmesinde de önemli rol oynamıştır. Pragmatik dış politika izlemiş ve radikallerin siyasi gücünü azaltma yönünde başarılı olmuş bir siyasetçidir. 1993 yılında tekrar cumhurbaşkanlığı seçimini kazanmıştır. Rafsancani döneminde bazı dış borçlar alınarak, devletin dönüşümü ve reform çalışmalarında kullanılmıştır. Liberal politikalar izlenmiş, bölge ülkeleri ile ilişkiler düzeltilmeye çalışılmıştır. Bununla beraber, bu dönemde İran toplumunda sosyal adalet ve gelir paylaşımında sorunlar da yaşanmıştır. Sonraki seçimlerde Hatemi ve Ruhani'yi desteklemiştir. 2017 yılında kalp krizinden vefat etmiştir (Hagigi, 2018, s. 53-55).

Humeyni' den sonra dini liderliğe Ayetullah Hamaney' in ve Cumhurbaşkanlığına Rafsancani 'nin gelişi İran dış politikasında ideolojiden çok pragmatizmin ön plana çıkmasını sağladı. 1989 da yapılan anayasa değişikliği ile Cumhurbaşkanına verilen yetkiler arttırıldı. Rafsancani döneminde ekonomik kalkınma ve savaş sonrası yeniden yapılanmaya odaklanıldı. 1991 de Sovyetlerin çöküşü ve Kuveyt krizinden sonra ABD nin bölgeye iyice yerleşmesi, İran dış politikasının temel stratejilerinin oluşumunda önemli rol oynadı. Rafsancani döneminde komşularla ve Arap ülkeleriyle iyi diyaloglar kurulmaya gayret edildi. Clinton yönetiminin 1992 yılında nükleer silahların yayılmasını önleme yasasını 1996 yılında da İran ve Libya'nın enerji sektörlerine yatırımı yasaklayan yaptırım yasasını çıkartması, İran'ı uluslararası alanda iyice zor duruma soktu. ABD, Avrupa ve diğer müttefiklerini de bu yasalara uymaya zorladı (Rakel, 2007, s. 158-165).

Humeyni'nin ölümünden sonra cumhurbaşkanı olan Rafsancani, idealist bir dış politika anlayışından pragmatizme geçişin sembolü olmuştur. Rafsancani'nin iktidara geldiği yıllarda, İran-Irak savaşı sona ermiş, SSCB dağılmış ve Afganistan'dan çekilmişti. Savaşın bitmesi ile beraber İran'ın iç ve dış politikaları gözden geçirilmiş ve daha pragmatik politikaların izlenmesine başlanmıştır. Dış dünya ile ilişkiler de geliştirilmeye çalışılmıştır (Sarıkaya, 2016, s. 545). ABD, 1990 yılında Kuveyt'i işgal eden Irak'a Ocak 1991 tarihinde koalisyon güçleri ile hareket başlatmıştır. İran bu harekattan, en büyük rakibinin tasfiye olması nedeniyle memnun olmuştur. Fakat körfeze yerleşen ABD üç temel hedef belirlemiştir.

-İran ve Irak'ı zayıf düşürmek için ikili çevreleme yapmak,

-İsrail'in güvenliği konusunu garanti altına alma,

- Bölgesel ekonomik çıkarlarını devam ettirmek ve korumak (Kılınç, 2000, s. 6-27).

ABD'nin körfez bölgesine yerleşmesi, İran'ın güvenlik kaygılarını arttırmıştır. Buna mukabil İran, terör örgütlerini destekleyerek mücadeleyi sınırlarının dışına taşımıştır. İran, enerji ve güvenlik alanlarında Rusya ile birlikte politikalar izlerken, sorunlu alanlarda Rusya ile ters düşmemeye gayret göstermektedir. Rafsancani, Avrupa ülkeleri ile de ilişkilerine önem vermiştir. Bir yandan ülkesine yabancı yatırımları çekmek isterken diğer yandan ABD'nin çevreleme politikasını kırmayı amaçlamıştır (Sanyürek, 2018, s. 207-208).

Hatemi Dönemi (1997-2005): Seyyid Muhammed Hatemi, bir süre medrese eğitimi almış ve daha sonra aldığı Üniversite eğitiminde Batı felsefesi okumuştur. Üniversiteden sonra tekrar dini ilimlere dönerek Kum şehrinde eğitim almıştır. Almanya'da bir süre İslam merkezi yöneticiliği yapmıştır. 1997 Cumhurbaşkanlığı seçimlerine katılarak ezici çoğunlukla (% 70) seçimi kazanmıştır. Sonraki cumhurbaşkanlığı seçimini de kazanmıştır. Görev yaptığı dönemlerde, özellikle düşünce ve basın özgürlüğü alanındaki uygulamaları ile dikkati çekmiştir. Ayrıca medeniyetler diyalogu konusunda da gayret göstermiştir. Reformist çizginin mevcut sistem içerisinde kalmasında Hatemi'nin payı büyüktür (Yegin, 2013, s. 95).

Hatemi döneminde, iddialı söylemlere rağmen köklü değişimler yaşanmamış, Rafsancani ile başlayan yumuşama ve dışa açılma politikaları devam ettirilmiştir (Sarıkaya, 2016, s. 561). Hatemi'ye seçimlerde çok geniş bir halk kitlesi oy verse de fikirlerini destekleyenler, Rafsancani döneminde ortaya çıkmaya başlayan reformist yeni sınıf ve devrim öncesinden beri var olan aristokrat sınıf olmuştur (Sanyürek, 2018, s. 55).

Hatemi, ekonomik kalkınmadan önce siyasi ve kültürel kalkınmanın gerekli olduğunu savunmuştur. Ekonomideki sorunların kaynağı olarak ise, siyasi istikrar yokluğunun, ekonominin enerji kaynaklarına çok bağlı olmasının, beyin göçü ve sermaye birikimi eksikliği olduğunu ileri sürmüştür. Bu düzeni ise siyasi ve hukuki reform yoluyla düzelteceğini bildirmiştir. Teorik olarak ve söylem olarak takdir toplasa da, Hatemi'nin uygulamada fazla mesafe aldığı söylenemez. ABD, Hatemi'nin söylemine olumlu tepki verse de 11 Eylül saldırılarından sonra Bush yönetimi ile olan bağlar kopmuştur. (Hagigi, 2018, s. 55).

İran dış politikasında uzlaşmayı ve medeniyetler arası diyalogu savunan Hatemi yönetiminin olması, körfez politikasında da önemli değişimlere neden olmuştur. Aslında Rafsancani döneminin uzlaşma arayışlarını daha ileri noktalara taşımıştır. Bu süreçte körfez ülkelerine yönelik atılan adımlar, İran 1979 devrimi sonrasında tek kez gözlenmiştir. Cumhurbaşkanı Hatemi'nin bölgesel örgüt toplantılarına katılımı, bölge ülkelerine yaptığı ziyaretler ve buralarda yaptığı konuşmalar, İran'ın imajına olumlu katkıda bulunmuştur. Bu politika, Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanı olarak seçilmesine kadar devam etmiştir (Gürel, 2019, s. 81).

Ahmedinejad Dönemi (2005-2013): İran'ın 9. Dönem cumhurbaşkanlığı seçimleri, ABD'nin Irak'a müdahalesinin ve İran'ın nükleer programı üzerinde ABD –İran gerginliğinin gölgesinde yapılmıştır. İran'a dış baskıların arttığı bir atmosferde yapılan seçimin ilk turunda Rafsancani en çok oyu alırken ikinci sırada Ahmedinejad gelmiştir. İkinci tur oylamada ise iç ekonomik ve sosyal sorunlara daha somut öneriler getiren Ahmedinejad, dış ülkelerle uzlaşmayı savunan Rafsancani'ye üstünlük sağlamış ve seçimi kazanmıştır (Gürkaş, 2005).

Ahmedinejad ve çoğunluğu asker olan ekibi, Rafsancani ve Hatemi dönemlerinde izlenen dış politika yaklaşımlarını eleştirmektedirler. İzlenen dış politika yaklaşımlarının ve ABD ile uzlaşma arayışlarının güvenlik sorunlarını çözmede hiçbir işe yaramadığını savunmaktaydılar. Mevcut uluslararası ortamda İran, diplomatik ve ekonomik olarak izole edilmişti. Bu nedenlerle, Ahmedinejad hükümeti, dış politikada diplomasinin değil askeri gücün daha önemli olduğunu ileri sürmekteydi (Sanyürek, 2018, s. 212-213). Dolayısıyla, nükleer silahlanma konusunda daha radikal bir yol izlemeye başladılar. Ahmedinejad'ın bu politikası bölge (körfez) ülkeleri-İran ilişkilerine oldukça büyük zarar vermiştir.

İran'da 2000'li yılların başlarında yükselişe geçen Neo-muhafazakârlar, 2005 yılında Ahmedinejad'ın önderliğinde iktidara gelmişlerdir. Ahmedinejad, devrim mirasına bağlı bir siyasetçiydi. Ahmedinejad'ın iktidarı döneminde dış politika yapımında ordunun etkisinin arttığı dikkat çekmektedir. Devrim muhafızları, bu dönemde İran Sanayi ve ekonomisini elinde bulunduran tek güç haline gelmiştir. İran dış politikasında, diplomasiden ziyade ulusal güvenlik meseleleri ön plana çıkmıştır. Bu dönemde, Hamaney, bazı popülist ve mantık dışı politikaları frenlemek için ‘‘Düzenin Yararını Teşhis Konseyi’’ni kullanmış ve bu kurumun daha ön plana çıkmasını istemiştir. Ahmedinejad döneminde İran, yaptırımlar ve baskılarla izolasyona tabi

tutulmaya çalışılmıştır. Ahmedinejad'ın BMGK kararlarını görmezden gelmesi, yaptırımlara BM ve AB' nin de katılmasına yol açmıştır. Buna karşın İran, Rusya ve Çin ile ilişkilerini geliştirerek ABD' yi dengelemeye çalışmıştır. Irakta Saddam'ın Afganistan'da ise Taliban'ın iktidardan uzaklaştırılması İran'ın kazanç hanesine yazılmıştır. Bu dönemde sistemik etkilerinde etkisi ile İran, körfez ülkeleri ile geliştirilen uzlaş ve işbirliği arayışını terk etmiştir (Gürel, 2019, s. 81-82).

Ahmedinejad, 2009 yılında tekrar cumhurbaşkanı seçilmiştir. İkinci dönemine damga vuran olaylar ise "Arap baharı" olaylarıdır. İran, Arap baharını Suriye'de başlayan gösterilere kadar "İran devriminin tarihi zaferi" ve "İslami uyanış" olarak tanımlamaktaydı. Suriye'de olaylar başlayınca ise, İran, olayları, "İran'a karşı kurgulanmış bir proje" olarak değerlendirmiştir. ABD işgalinden sonra Irak, İran'a tehdit olmaktan çıkmıştır. Ayrıca Irak'ta Şiiler siyasi olarak daha etkin bir pozisyona gelmişlerdir. Böylece, İran'ın Batı sınırları daha güvenli hale gelirken, Irak üzerindeki siyasi etkisi de fazlalaşmıştır. Ahmedinejad döneminde İran, Latin Amerika ve Afrika'ya açılımlarda bulunmuş ve buralardaki bazı ülkelerle işbirliği çabasına girmiştir. Bu iki kıtada diplomatik ilişkiler kurulurken aynı zamanda cumhurbaşkanı düzeyinde ziyaretler de gerçekleştirilmiştir. İran'ın Afganistan ile ilişkilerinin temelinde ise kendi rejimine sorun çıkaracak silahlı güçleri baskılamak, göçü önlemek ve uyuşturucu ticaretini önlemek vardı (Sanyürek, 2018, s. 212). Diğer taraftan, ABD'nin Afganistan ve Irak'ı işgal etmesi, İran'ı iki yönlü (dual) çevrelemeye maruz bırakmıştır. O nedenle İran, bölgede ABD işgalinin bitmesini en çok isteyen ülke olmuştur.

Ruhani Dönemi (2013-2021): Ahmedinejad döneminde güvenlik temelli bir dış politika izlendi. İzlenen bu dış politika, şiddetli tepki gördü ve İran'ın uluslararası sistemden iyice izole olmasına neden oldu. Yapılan seçimlerde ise yerini Ruhani'ye bıraktı (Arıkan, 2014, s. 27). Hasan Ruhani, Kum'da aldığı klasik medrese eğitiminin yanında hukuk eğitimi de almıştır. Hukuk sosyolojisi alanındaki doktorasını ise İngiltere'de tamamlamıştır. Devrim sonrasında milletvekilliği ve üst düzey idarecilik görevlerinde bulunmuştur. Hatemi döneminde hem nükleer baş müzakereci, hem de dini liderin atadığı "Ulusal Güvenlik Yüksek Konseyi" sekreterliği görevlerini yürütmüştür. Haşimi Rafsancani'nin görüşlerine yakın olarak bilinmekteydi (Yegin, 2013, s. 108-109).

İran’da her cumhurbaşkanı yeni bir siyasi gündem ile işbaşına geçer. İran’ın dış politikasının genel ilkelerini Rehber yani dini lider belirler. Ancak, cumhurbaşkanı, güvenlik yüksek şurasının başkanı ve dışişleri bakanının kendi seçtiği biri olması nedenleriyle dış politikanın planlanması ve uygulanmasında söz sahibidir. Hasan Ruhani, 2013 ve 2017 yıllarında iki dönem cumhurbaşkanlığı seçimini kazanmış ve seçim dönemlerinde itidalli ve yapıcı dış politika ile ekonomik darboğazları geçmek söylemiyle ileride uygulayacağı dış politika anlayışını özetlemiştir. Ruhani, yumuşama ve karşılıklı saygı çerçevesinde İran’ın dünya ile ilişkilerini geliştirmek istemekteydi (Arıkan, 2014, s. 26).

İran dış politikasında cumhurbaşkanları değişse de bazı hususlar değişmemektedir. Rejimin yapısı, cumhurbaşkanının dış politikadaki yetkisinin kısıtlı olması, devrimci ideoloji, güvenlik merkezli yaklaşımlar, nükleer politikada devamlılık isteği süreklilik arz eden hususlar olarak öne çıkmaktadır. Ruhani döneminde, bu sürekliliklerin yanı sıra, önemli değişimler de gözlenmiştir. Mesela, dış politika yöneticileri dış dünyaya açık ve pragmatist kişilerden seçilmiştir. Cevad Zarif, yeni seçilen bu tip yöneticilerden biriydi. Bu döneme damga vuran dış politika söylemi “itidal”’dır. Ruhani, bir konferanstaki konuşmasında, itidalin ne anlama geldiğini dört maddede özetlemiştir. Birincisi, gerçekçilik ile ulusal çıkar dengesi, ikincisi, dış ilişkilerde aşırı yaklaşımların terk edilmesi, üçüncüsü, dış dünya ile etkili ve yapıcı etkileşim kurmak, dördüncüsü ise, dış politika konusunda ekonomik kalkınmaya öncelik verilmesidir (Sinkaya, 2014, s. 31-32).

İran’ın, Ruhani tarafından "itidalli dış politika" olarak tanımlanan siyaseti, bir devlet politikası olarak sürdürebilmesi durumunda, bölge ve dünya barışı için faydalı sonuçların ortaya çıkacağı söylenebilir. Ancak kısa dönemde, İran’ın nükleer ve rejim ihracı politikaları, itidalli dış politika ilkesiyle çelişir görünmektedir.

Reisi Dönemi (2021-): İbrahim Reisi, 18 Haziran 2021 İran cumhurbaşkanlığı seçimini kazanarak cumhurbaşkanı seçilmiştir. Reisi’nin göreve başladığında tarihlerde, İran ve Batı ülkeleri KOEP olarak bilinen nükleer anlaşmanın yeniden canlandırılmasını amaçlayan teknik müzakereler devam etmekteydi. İran dış politikasında Dini Lider’in sisteme hâkim olması nedeniyle, bu dönemde de dış politikanın genel seyrinde bir değişiklik beklenmemekle birlikte ayrıntılarda daha iddialı ve tavizsiz davranılacağı tahmin edilmektedir. Reisi, seçim döneminde, istihdam yaratma ve işsizlikle mücadele sözü vermiştir. Bu sözlerini tutabilmesi için

ise yaptırımların kalkması gerekmektedir. Reisi de Hamaney gibi Batı'nın niyetlerinden şüphe etse de KOEP'i canlandıracak nükleer müzakereleri desteklemektedir. Donald Trump'ın 2018 yılında KOEP'dan çekilmesi, Ruhaniyi itibarsızlaştırmıştır. Ruhani'nin dış politika ekibi, uluslararası ilişkilerde liberalizm den yana tavır alırken, Reisi ekibine ise gerçekçi ve pragmatik yaklaşımların bir karışımı rehberlik edecek gibi görünmektedir. Ayrıca, bu dönemdeki rehberle ve diğer kurumlarla olan iç uzlaşmanın etkileşim ve caydırıcılığa dayalı daha güçlü bir dış politika izlenmesine yardım edeceği ileri sürülmektedir (Dareini, 2021, s. 2-4).

İran Cumhurbaşkanı Reisi, ruhani döneminden farklı olarak İran'ın dış siyasetinde önceliği ABD ve AB ülkeleriyle müzakerelerden ziyade komşularla ilişkilere kaydıracak gibi görünmektedir. Özellikle Suudi Arabistan ile ilişkilerini geliştirmek istediğini seçim döneminden beri ifade etmektedir. Fakat halen diplomatik ilişkiler kurulamamıştır. Reisi, dışişleri bakanı olarak Emir Hüseyin Abdullahiyan'ı seçti. Yeni dışişleri bakanı, Devrim Muhafızlarına yakın bir kariyer diplomatı olduğu için, dönem içerisinde İran'ın Rusya ve Çin'e daha fazla yaklaşacağını beklendiği söylenebilir (Caner, 2021).

Aralık 2021'de Tahran'a resmi ziyarette bulunan Mevlüt Çavuşoğlu ile İranlı meslektaşı Hüseyin Emir Abdullahiyan, ortak bir basın toplantısı yaptılar. Toplantıda, iki ülke arasındaki ilişkileri hızlandırmak için ortak mekanizmalar kurularak, uzun vadeli işbirliği için yol haritası hazırlanması hakkında anlaşıldığı belirtilmiştir. İran, Dışişleri Bakanı, ayrıca, Yemen savaşının bitmesi ve Afganistan'da geniş katılımlı bir hükümet kurulması hakkında temennilerde bulunmuştur (Kurşun, 2021).

Reisi, Çin ile yapılan 25 yıllık anlaşmanın büyük bir destekleyicisidir. Reisi'nin Doğu ile Batı arasındaki denge yaklaşımı ve direnç ekonomisi bağlamında, genel olarak Avrasya, özel olarak ise Çin ve Rusya ile olan ilişkilerin bu dönemde gelişmesi beklenmektedir (Dareini, 2021, s. 4).

İran devletinin dış politika ilkeleri, genel olarak her devletin benimsediği; milli çıkarların, toprak bütünlüğünün, siyasi rejiminin, ekonomisinin korunması ve bölgesinde güç sahibi olmak gibi konuları kapsamaktadır. Bunlarla beraber, dış politikanın temel ilkeleri olarak emperyalizme direnmek, mazlumlara desteklemek ve Şii İslami değerleri teşvik etmek gibi İran rejimine has bazı hassasiyetleri de dikkate almak gerekmektedir (Sinkaya, 2017, s. 25).

Sanyürek (2018) ise, İran'da Anayasa'nın dış politika ve güvenlikle ilgili maddelerinin üç temel ilkeye dayandığını ifade etmektedir. Bağımsızlık, "Ne Doğu ne de Batı" olarak formüle edilen bağlantısızlık ve devrimin ihracı (Sanyürek, 2018, s. 201). İran bağlantısızlık söylemini, devrimden sonra yaptığı eylemleriyle de göstermiştir. Bu bağlamda, İran, CENTO'dan ayrılmış, ayrıca ABD ve SSCB ile yapılan savunma ve dostluk anlaşmalarını tek taraflı olarak iptal etmiştir (Arı, 2014, s. 357). İran yöneticileri, devrim ihracı ile bir yandan kendi Şii İslam inançlarını komşu ülkelerde iktidar yapmaya çalışırken diğer yandan çevre ülkelerden kendisine gelebilecek bir hamleyi düşük maliyetle uzaklaştırma aracı olarak kullanmayı amaçlamıştır (Sanyürek, 2018, s. 202).

3.1.2.1 İran Dış Politikasının Genel Esasları

Devrimden sonra, İran dış politikasına İslami ilkeler hâkim olsa da farklı koşullar, dış politika önceliklerini değiştirmiştir. İran devriminden sonraki İran dış politika yaklaşımları dört grupta incelenebilir. Realist yaklaşım, ideolojik yaklaşım, pragmatik yaklaşım ve reformist yaklaşım (Soltani ve Amiri, 2010, s. 199).

Devrimden hemen sonra ilk Başbakan Mehdi Bazergan döneminde İran, realist ve İslami ilkelerden ziyade ulusal çıkarlara odaklanan bir dış politika izlemeye çalıştı (Hodaei, 2020). Bu dönem ABD elçilik baskını sonrasındaki Bazergan'ın istifa etmesi ile sona erdi ve kısa sürdü. Bazergan liderliğindeki geçici hükümet ve Dini Lider Humeyni, İran'ın bağımsız, tarafsız ve bağlantısız olması konusunda aynı fikri paylaşmaktaydılar. Ancak, Humeyni'nin bağlantısızlık anlayışında İran'ın ABD ve SSCB ile ilişkilerinde İran'ın belirleyici olması gerektiği anlayışı vardı. Hükümet ise, ABD ve SSCB ile ilişkilerini İran'ın çıkarları temellerinde sürdürmek istiyordu. Ayrıca, hükümet, bazı din adamlarının diğer Müslüman ülkelerdeki faaliyetlerinden rahatsızlık duymaktaydı. Devrim ihracı olarak özetlenebilecek bu yaklaşımın komşu ülkelerle ilişkileri ciddi derece bozacağı gerekçesiyle bu faaliyetleri onaylamıyorlardı (Hallalli, 2014, s. 82). Gerçekten de sonraki yıllarda İran bu faaliyetler nedeniyle başta Körfez ülkeleri ile büyük sorunlar yaşadı ve halen yaşamaktadır. Bugünden bakıldığında, Bazergan hükümetinin ne kadar realist bir dış politika anlayışına sahip olduğunu rahatça görmek mümkündür.

1981- 1989 yılları arasında ise ideolojik yaklaşım hâkimdi. İdeolojik yaklaşım, dış politikanın Şii İslami ilkelere dayanması gerektiğini savunmaktaydı. Yani, bu

yaklaşımı benimseyenler, tüm dış politika karar vericilerinin ve politikacıların İslami değerlere göre hareket etmesi gerektiğine inanmaktaydılar. İdeolojinin hüküm sürdüğü bu dönemde, İran devleti, uluslararası ortamı görmezden gelmeye ve egemen uluslararası sistemin normlarını rejimin normları ile değiştirmeye çalışmıştır. Bu dönemde, inandıkları Şii İslami değerleri komşu ülkelere doğru yaymaya gayret ettiler ve bunun sonucu olarak körfez ülkeleri başta olmak üzere komşu ülkelerle ciddi siyasi sorunlar yaşadılar. 1989-1997 yılları arasında Haşimi Rafsancani'nin döneminde pragmatist bir dış politika yaklaşımı izlendi. Bu dönemde, Irak savaşı sonrası İran yeniden inşa edilmeye ve diğer ülkelerle ilişkiler düzeltilmeye çalışıldı. Rafsancani, İran'ın ekonomik durumunun kötüleştiğini ve ekonomik reformlara ihtiyaç duyduğunu fark etti. Bu nedenle, dış politikada pragmatik bir yaklaşım sergiledi. İran'ın uluslararası düzenlemelere ve kuruluşlara saygı duyacağı ilan edildi. Yani, bu dönemde ideolojik varsayımlar yerine jeopolitik ihtiyaçlar temel alınarak bir dış politika yaklaşımı izlendi. Hatemi'nin Cumhurbaşkanı olduğu 1997-2005 yılları arasında ise İran'da reformist bir yaklaşım uygulandı. Bu dönemin dış politikası, yumuşama, diyalog ve barış içinde bir arada yaşama ilkelerine dayanıyordu. Aynı yıllarda, ülke içinde sivil toplum, ifade özgürlüğü, hukukun üstünlüğü ve çoğulculuk üzerine yapılan politik söylem ve uygulamalar, İran'ın uluslararası toplumdaki itibarını arttırmaya hizmet etmiştir (Soltani ve Amiri, 2010, s. 199).

3.1.2.2 İran Dış Politikasının Oluşumuna Etki eden Faktörler

Efegil (2012), bir araştırmasında, İran dış politikasının oluşumuna katkı sağlayan en önemli faktörlerin sistemik olduğunu ve bunların, jeopolitik konum, güvenlik endişeleri ve güç dengesi olduğunu savunmuştur. Sistemik faktörler dış politikaya çevrilirken iç unsurlar etki eder. İran dış politikasının özgünlüğü, benzersiz ve kendine has özellikleri bulunan siyasi sisteminden ve toplum yapısından kaynaklanmaktadır. Yazar, İran dış politikasının başlıca dört hedefi olduğunu ifade etmiştir. Bunlar, rejimi sağlamlaştırmak, ülkenin toprak bütünlüğünü ve siyasi bağımsızlığını korumak, dini mirası korumak, bölgesel güç olmak (Efegil, 2012, s. 63).

Bayar (2018), bir araştırmasında, İran dış politikasını oluşturan sistemik etkileri ve bunların yorumlanmasında rol oynayan iç değişkenlerin neler olduğunu incelemiş ve İran dış politikasının genel yapısını keşfetmeyi amaçlamıştır. Yani, hem uluslararası ortamı hem de yerel değişkenleri analiz etmiştir. Yazar, sistemik faktörler olarak;

jeopolitik (Şii Hilali İdeali) ile güvenlik ve güç dengesini (bölgesel rekabetler, hegemonya özlemleri ve güvenlik tehditleri) görmektedir. Ara değişkenlerin ise; milliyetçilik, teolojik ve ideolojik etkiler, karmaşık karar alma mekanizması olduğunu savunmuştur (Bayar, 2018, s. 41-48).

3.1.2.3 İran dış politikasında Doğu'ya Bakış ve Çin

1979'da İran İslam Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra 'ne Doğu ne Batı' sloganı İran diplomasisinin bir düsturu olarak benimsendi. İran'ın mevcut dini lideri Hamaney'e göre, 'ne Doğu ne Batı', İslam Cumhuriyeti'nin süper güçlerin bağımlılık ağına girmekten kendisini koruması anlamına gelmekteydi (Fan, 2022, s. 51-67). İran devrimi meydana geldiğinde iki kutuplu bir uluslararası sistem mevcuttu ve Doğu ile SSCB ve Komünist düzen, Batı ile ise ABD ve kapitalist düzen kastediliyordu (Behrooz, 1990, s. 14-15).

İran devriminde Humeyni ve destekçileri, Şah ile yakın ilişkisi ve devrime potansiyel yakın tehlike olarak gördüklerinden ABD'yi "Büyük Şeytan" olarak vasıflandırıyorlardı. SSCB ise küçük şeytan olarak isimlendirilmişti. Çünkü, SSCB'nin Şah yönetimine destek olmaması nedeniyle daha az tehlikeli olduğunu düşünüyorlardı. Fakat İran içerisindeki sosyalistlerle ideolojik bağları nedeniyle de düşman kategorisinde değerlendiriyorlardı. Kısaca, Devrim ideolojisi, Batı kapitalizmine ve Doğu sosyalizmine bağımlı olmamayı temel ilke olarak benimsemişti (Nunan, 2020, s. 47).

Devrimden sonra uluslararası ortam, İran'ın bu dış politikasında bazı değişiklikler yapmasına neden olmuştur. Irak savaşı döneminde, ABD kaynakları silahlarının mühimmat ve yedek parça sıkıntısını yaşayan İran, o dönemde ordusu için gerekli askeri malzemenin önemli bir kısmını Çin'den temin etmiştir. Bu dönem ve sonrasında, silah ticaretinin yanı sıra ekonomik olarak da Tahran ve Pekin arasında güçlü bir bağ kurulmuş ve İran ile Çin arasındaki ticaret hacmi 1979 Devrimi öncesi düzeyinin iki katını geçmiştir. Bu artışın önemli bir nedeni de, savaş hasarlarının onarımı ve yeniden yapım inşaat projelerinin başlatılmasıdır (Olimayifar, 2011, s. 31). Aslında, İran-Irak Savaşından itibaren, İran'ın dış politika yapıcıları, İran dış politikasını ayarlamaya ve Doğu ülkeleriyle olan alışverişlerini kademeli olarak arttırmaya başlamışlardır.

SSCB'nin dağılması ile birlikte ise, İran, nispeten zayıf bir ülke haline gelen Rusya ile yakın ilişkiler kurmaya başlamıştır. Sonraki yıllarda, BMGK üyesi olan Çin ve Rusya ile yakınlaşan İran, nükleer faaliyetlerinde de bu iki ülkeden destek almış ve BM yaptırımlarının şiddetinin düşürülmesini bu iki ülke sayesinde gerçekleştirebilmiştir.

1979 devrimi ile birlikte ABD ile anlaşmazlığı, uranyum zenginleştirme konusundaki ısrarı, komşu ülkelere tehdit oluşturan rejim değişikliği söylemleri ve çabaları ile Şii hilalindeki askeri ve siyasi faaliyetleri nedeniyle uygulanan yaptırımlar, İran'ı en azından Batı ülkeleri bakımından uluslararası ortamda yalnız konuma getirmiştir. Batılı ülkeler ve komşu ülkeler tarafından dışlanan İran, en önemli gelir kaynakları olan petrol ve doğal gaz satışı bakımından zorlanmış ve ekonomisi daralmıştır. Yaşanan sıkıntıları aşabilmek için Tahran yönetimi, ekonomik ve siyasi alanda yüzünü ülkenin Doğusu'nda kalan Rusya, Çin, Hindistan gibi ülkelere çevirmek zorunda kalmıştır. Bu yönelim, İran siyasetinde "Doğu'ya Bakış" vizyonu olarak kavramsallaştırılmaktadır.

Irak ile savaşın sona ermesinden sonra, İran'ın yeniden inşa edilmesi amacıyla diğer ülkelerle işbirliği Rafsancani yönetiminin temel önceliği oldu. ABD ve Batı ülkeleri ile ilişkilerdeki zorluklar dikkate alındığında, Hindistan, Rusya ve Çin gibi Doğu ülkeleri ile "Stratejik İttifak" olarak tanımlanan işbirliğine ihtiyaç duyuldu. Bu yaklaşım, Devrimden sonra İran'ın, ABD'nin düşman politikalarına karşı koyabilmek için müttefik veya müttefiklere ihtiyaç duyduğunun bir ifadesiydi. Ancak İran'ın bu yaklaşımı, adı geçen ülkelerin ABD karşıtı bir blokta yer almak istememeleri nedeniyle bu ülkeler tarafından hoş karşılanmadı (İ. Ramazani, 2020, s. 88).

Hatemi döneminde, yatırım sermayesine sahip olan Körfez ülkeleri ile ilişkilere öncelik verilmiş, AB ile yakın işbirliğine gidilmiş ve diğer komşu ülkelerle de yapıcı işbirliklerine gidilmiştir. Hatemi döneminin dış politikasında, medeniyetler arası diyalog, dış dünyaya dönük barışçıl yaklaşım ve uluslararası ve bölgesel örgütlerle iş birliği ön plana çıkmıştır (Dilek, 2011, s. 39). Hatemi döneminde Çin ile ilişkiler de dengeli şekilde devam etmiştir.

Ahmedinejad dönemi, radikal söylemlerin ve uluslararası yaptırımların en yoğun olduğu dönem olduğu için "Doğu'ya Bakış" vizyonu uygulamasında, öne çıkmıştır. Bu dönemde, İran'ın başta ABD olmak üzere Batı ve Orta Doğu ülkeleri tarafından

dışlanması da İran-Çin ilişkilerinin gelişmesine zemin hazırlamıştır(Sariolghalam, 2006, s. 318).

Ahmedinejad döneminde İran- Çin ilişkileri iyice güçlenirken, ‘‘Doğu’ya Bakış’’ ve nükleer santralin yeniden inşa düşüncesi İran dış politikasının temel dinamikleri olmuş ve bu politika beraberinde ambargoları getirmiştir. Ahmedinejad yönetimi, Batı ile uzlaşma siyasetinin İran’ın çıkarına olmadığını tam tersine nükleer projeyi askıya almanın İran’a baskıların artmasına neden olduğunu savunmaktaydı (Salehi, 2013, s. 493). Açık bir diplomatik tercih olarak İran’ın Doğuya Bakış yaklaşımı ilk olarak Cumhurbaşkanı Ahmedinejad yönetimi (2005-2013) tarafından başlatıldı. Batı yaptırımlarının İran üzerindeki ağır baskısını dengelemek için cumhurbaşkanı Ahmedinejad, Rusya, Çin ve Hindistan gibi 'Doğulu güçler' ile daha fazla işbirliği yapmayı umuyordu. İranlı bilim adamı Fariborz Arghavani Pirsalami, 2016'daki bir makalesinde, Doğuya Bakış yaklaşımının arka planı ve bunun İran-Çin ilişkileri üzerindeki etkisi üzerinde ayrıntılı bir şekilde durmuştu (Pirsalami, 2016, s. 9-41)

Ruhani döneminde ise, Batı ile daha yapıcı politikalar izlenirken, ‘‘Doğu’ya Bakış’’ vizyonu Batı ülkeleri ile denge sağlayıcı olarak işlev görmüştür. ABD Başkanı Trump’ın 2018 yılında Kapsamlı Ortak Eylem Planından (KOEP) çekilmesi ile beraber İran dış politikasının yeniden başta Çin olmak üzere Doğu’ya dönmüştür. İran muhafazakâr siyasetçilerinin daha çok benimsediği ‘‘Doğu’ya Bakış’’ stratejisi, İbrahim Reisi döneminde de dış politikanın ana eksenini olacak gibi görünmektedir. Aslında bu stratejiyi, İran’ın bilinçli seçiminden ziyade uluslararası sistemin dayatmalarından kaynaklanan bir seçenek olarak değerlendirmek mümkündür. Ahani (Ahani, 2010, s. 69) de İran’ın Doğu’ya yönelmesini; İran’ın genellikle devrim sonrası Asya’daki güçlerle ortak hareket etmesini bir çıkar meselesi değil belki Batı’dan dışlanmanın ortaya koyduğu mecburi bir duruş olarak değerlendirmektedir.

Hem Rusya hem de Çin, ABD tarafından stratejik rakipler olarak görülmekte ve dolayısıyla bu iki ülke ile İran arasındaki yakın işbirliği ABD’nin görmek istemediği bir şeydir. İran ile ilişkilerin derinleştirilmesi, büyük bir güç olma potansiyeline sahip Hindistan için de önemli bir politika tercihi haline geliyor. Yeni Delhi, doğal olarak İran’ın, Hindistan’a daha dostça davranmasını beklemektedir (Fan, 2022, s. 58).

İran devriminin dış politikada ana vizyonu olan ‘‘ne Doğu ne Batı’’ ilkesi, değişen koşullar nedeniyle bugünlerde yerini ‘‘Doğu’ya Bakış’’ stratejisine bırakmış

gözükmektedir. Ramazani (2020), İran'ın Çin, Rusya ve Hindistan gibi Doğu ülkelerine yakın olmaya mecbur olduğunu, çünkü başka dostu olmadığını iddia etmektedir (İ. Ramazani, 2020, s. 90). Uluslararası ilişkilerde "dost" kavramı pek bir anlam ifade etmese de Ramazani'nin görüşü, İran'ın stratejik yalnızlığını ifade etmesi açısından önemlidir.

3.2 Çin Dış Politikası

3.2.1 1949 Devrimi Öncesi Çin Dış Politikası

Kapitalizm öncesi dünya ekonomisinin merkezinde Çin vardı. Özellikle 18. Yüzyılın sonlarında Qing hanedanlığı dönemi Çin'in oldukça güçlü olduğu bir dönemdi. Batı Avrupa'nın Çin karşısındaki ticaret açığı 19. Yüzyıla kadar devam etti (Frank, 1998, s. 111). Birinci Afyon savaşında (1839-1842) Çin donanmasının İngilizlere yenilmesinden sonra Çin hızla sömürgeleştirilmeye başlandı. İmparatorluğun kıyı bölgelerinde emperyalist ülkelerin kolonileri kuruldu. Kaybedilen her savaşın sonunda savaş tazminatı ödenmesi, kamu maliyesinin çöküşünü getirdi. Tarımsal altyapı kötüleşti, yoksulluk arttı ve devletin yönetme kabiliyeti iyice azaldı. İç isyanlar sorunları daha da derinleştirdi. Qing hanedanlığı, 1911 yılında yıkılınca yerine 1912 yılında "Çin Cumhuriyeti" kuruldu. Kurulan hükümet, yoksulluğun azaltılması ve bağımsızlığın sağlanmasında başarılı olamadı. Çin'in dünya üretimindeki payı, 1940 yılında 1820 yılının beşte biri kadardı (Hung, 2017, s. 17). Japonya'nın 1937 yılında Çin'i işgal etmesi ile Çin Cumhuriyetinin prestiji iyice azaldı. Şanghay'da 1921 yılında kurulan ÇKP (Çin Komünist Partisi) 1945 yılına kadar iyice güçlendi. Japon işgalinin sona ermesinden sonra ortaya çıkan Çin iç savaşının sonunda ÇKP, Cumhuriyetçileri yenilgiye uğratarak 1949 yılında Çin Halk Cumhuriyetini kurdu (Gürel, 2019, s. 22-23).

3.2.2 1949 Devrimi Sonrası Çin Dış Politikası

Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ardından, Çin Milliyetçi Parti üyeleri, Tayvan'a yerleşmişler ve daha önce kurulan "Çin Cumhuriyeti" yönetiminin adada devam ettiğini iddia ederek bağımsızlık ilan etmişlerdir. Tayvan yönetimi, 1971 yılına kadar BM genel kurulunda Çin'in resmi temsilcisi olarak kalmıştır. Çin Halk Cumhuriyeti ise uzun yıllar ABD ve Batı ülkeleri tarafından izole edilmiştir. Çin, 1949-1978 yılları arasında sosyalist kalkınma dönemi denilen kamu mülkiyeti ve

merkezi planlamaya dayalı bir dönem yaşamıştır. 1970 li yılların sonundan itibaren ise “ekonomik reform ve dışa açılma” politikası izlemeye başlamıştır (Gürel, 2019, s. 23-30).

İzole bir ülkeden 40 yıl içinde süper güç haline gelen Çin'i tanımak, bu ülkenin nasıl bir güç olduğunu, nasıl bu hale geldiğini anlamak ve geleceğini tahmin edebilmek, diğer ülkelerin bu ülke ile kuracağı ilişkiler bakımından hayati öneme sahiptir. Küresel bir güç kaymasının merkez üssünde yer alan Çin'in dış politika hedefleri ve davranışlarına tüm dünyada büyük ilgi gösterilmektedir. Çin'in dış ilişkilerini doğru bir şekilde anlamak için, Çin dış politikasına neyin rehberlik ettiğini, bunun neden böyle olduğunu ve Çin dış politikasının karar alma mekanizmasının nasıl çalıştığını anlayabilmek gerekmektedir. Çin'in politikasının arkasındaki dış politika dinamiklerini doğru bir şekilde kavramak ise temel oluşturmaktadır.

Çin dış politika dinamiklerini anlamak, Kuşak yol inisiyatifi ve İran ile yapılan 25 yıllık Kapsamlı Stratejik Ortaklık Anlaşmasını anlayabilmek için bir zorunluluktur. Aynı zamanda, Çin'in bundan sonra uluslararası ilişkiler alanında izleyeceği rotayı tahmin edebilmek için de Çin dış politikasının bilinmesi gerekmektedir.

3.2.3 Çin dış politikasının genel esasları

Çin Halk Cumhuriyeti 1949 yılında kurulduktan sonra Çin dış politika ilkeleri ilk olarak “Çin Halk Siyasi Danışma Konferansı” ortak programında açıklandı. Bu programda yer alan dış politika ilkeleri aşağıda sıralanmıştır.

- Bağımsızlık
- Özgürlük
- Vatanın bütünlüğünün ve ülke egemenliğinin korunması
- Kalıcı uluslararası barış ve bütün ülke halklarının dostane işbirliğinin desteklenmesi
- Saldırganlık ve savaş siyasetine karşı çıkma (Ekrem, 2003, s. 1)

1954 yılında imzalanan “ Hindistan Cumhuriyeti İle Çin Halk Cumhuriyeti Arasında Çin Tibet Bölgesi ve Hindistan Arasındaki Ticaret Ve İlişkiler Hakkında Anlaşma” da belirtilen “Barış İçinde Birlikte Yaşamamanın Beş İlkesi”, Çin dış politikasının temel taşlarını göstermesi bakımından önemlidir. Bu ilkeler şunlardır;

- Birbirlerinin toprak bütünlüğüne ve egemenliğine karşılıklı saygı,
- Karşılıklı saldırmazlık,
- Birbirlerinin içişlerine karşılıklı karışmama,
- Eşitlik ve karşılıklı yarar ve
- Barış İçinde bir arada yaşamadır (Ministry of External Affairs. Government of India, 1954).

1982 yılında bazı maddeleri değişikliğe uğrayan dış politika ilkeleri Çin anayasasında şu ifadelerle yer almaktadır.

- Çin, diğer ülkelerle ekonomik ve kültürel alanda sürekli olarak bağımsız bir dış politika yürütür.
- Egemenlik ve toprak bütünlüğüne karşılıklı saygı, karşılıklı saldırmazlık, birbirlerinin içişlerine karışmama, eşitlik ve karşılıklı yarar ile diplomatik ilişkilerin geliştirilmesinde barış içinde birarada yaşama ilkelerine bağlı kalır.
- Çin, emperyalizme, hegemonyacılığa ve sömürgeciliğe sürekli olarak karşı çıkıyor, diğer ülke halklarıyla işbirliğini güçlendirmek için çalışıyor. Ezilen ulusları ve gelişmekte olan ülkeleri ulusal bağımsızlığı kazanmak ve korumak ve ulusal ekonomilerini geliştirmek için verdikleri haklı mücadelede destekliyor (English.Gov.Cn, 2022).

Çin Başbakanlığı görevini 1987-1998 yılları arasında yürüten Li Peng de, 19 Eylül 1996 yılında 96. Parlamentolar Arası Konferansta yaptığı bir konuşmada Çin dış politikasının temel özelliklerini aşağıda sunulan ilkelerle tarif etmiştir.

1. Bağımsızlığı korumak
2. Dünya Barışını Korumak
3. Dostane İlişkiler ve İşbirliği
4. İyi Komşuluk ve Dostluk İlişkileri
5. Gelişmekte Olan Ülkelerle Gelişmiş Birlik ve İşbirliği
6. Açıklık Politikası (Li Peng, 1996)

Kuruluş yıllarının dış politika ilkeleri, Hindistan- Çin arasındaki anlaşmada bahsedilen ilkeler, 1982 yılında değişikliğe uğrayan anayasa ve 1996 yılında Çin başbakanının

konuşması birlikte incelendiğinde, Çin dış politikasında genel prensipler açısından bir devamlılığı ifade etmektedir.

Çin, bir yandan üstünlük ve dünyayı yönetmenin doğal hakkı olduğu zihniyetine sahipken, diğer yandan hem içeriden hem de dışarıdan gelen tehditlerin baskısı altında kendini çok güvensiz ve zayıf hissetmektedir. Çin dış politikası düşüncesi, Çin'in benlik algısı yani kendi hakkında düşünme ile yakından bağlantılıdır (Weissmann, 2015, s. 152-153). Çin halkının hafızasında iki imaj yan yana durmaktadır. Bunlardan biri, aşağılanma yüzyılı da denilen Afyon savaşından sonraki dönemlerdeki Çin imajı ve diğeri ise parlak Çin hanedanlıkları dönemindeki Çin imajı. Bu durum, tarihi hafızada yer alarak, hem iç politika hem de dış politika yapımına yansımaktadır.

Soğuk Savaş döneminden beri Çin, gelişmekte olan bir ülke olarak, diğer daha az gelişmiş devletlerle deneyimlerini ve endişelerini paylaşmakta, kendisini “Bağılantısızlar Hareketi”nin ve Üçüncü Dünya’nın lideri olarak görmektedir. Bir taraftan yükselen bir güç olarak, BRICS örgütünde Brezilya, Rusya, Çin, Hindistan ve Güney Afrika ile ittifaklar ve ortaklıklar ararken diğer taraftan küresel bir güç olarak, BMGK’nın daimi üyesi ve G20 üyesi olarak küresel sorumluluğu paylaşmaktadır (Breslin, 2013, s. 617).

Breslin, Çin’in zaman içerisinde, bir yandan başkalarının çıkarlarını tehdit etmeyen ya da mevcut küresel düzene meydan okumayan “sorumlu büyük güç” olarak davranırken diğer yandan kendi çıkarlarını kollayan bir görüntü oluşturduğunu ifade etmektedir. Ayrıca, ABD ve Avrupa ülkelerinin aksine, devlet egemenliğine en üst düzeyde saygı gösterip değerler ve politikalar dayatmayan Çin’in, tek kutuplu ABD hegemonyasına alternatif “demokratik bir uluslararası düzen” sunduğunu belirtmektedir (Breslin, 2009, s. 822-825).

Ding (2008) ise, Çin’in sunduğu bu alternatifin, BM’ in küresel güvenlik garantörü rolüne vurgu yapan, anlaşmazlıkların kuvvet yerine istişare ve diyalog yoluyla çözülmesine, gelişmekte olan devletlere yardım etmeyi taahhüt eden ve tüm medeniyetlerin uyum içerisinde bir arada yaşadığı bir kapsayıcılık ruhu barındırdığını ifade etmektedir (Ding, 2008, s. 197).

Çin dış politikasının başlıca resmi hedefleri olarak şunları görmek mümkündür: İç siyasi istikrar, ulusal egemenlik, toprak bütünlüğü ve ulusal birlik, Çin'in sürdürülebilir ekonomik ve sosyal kalkınması (Jakobson, 2013). Çin dış politikası,

resmi hedefler ve ilkelerin dışında bir dizi “temel çıkar” üzerine de kurulmaktadır ve bu temel çıkarların ortaya konulma nedeni, Çin’in gelişimine yönelik oluşan tehditler ve Çin ekonomisinin gittikçe daha bağımlı olduğu denizaşırı kaynaklara ve mallara erişimine yönelik tehditler konusundaki endişelerdir (Heath, 2012, s. 64). 2011 Barışçıl Kalkınma Beyaz Kitabında, Çin’in yalnızca kaynakları güvence altına almak yerine bu tür çıkarların "sürdürülebilirliğini" korumaya çalıştığı belirtilerek ilk kez "kalkınma çıkarları" kavramı gündeme getirilmiştir. Çin dış politikada kazan- kazan politikası uygulayarak diğer ülkelere ulaşmaya çalışmaktadır. Çin’in bu politikası, özellikle sömürge geçmişi olan, liberal ve demokrat olmayan ülkelerde olumlu karşılanmaktadır. Çin dış politikasında asıl hedef, iç istikrarı sağlayarak sosyalist sistemin ayakta kalmasını temin etmektir. İç istikrar ise, devam eden yurt içi ekonomik büyüme ve milliyetçiliğe bağlıdır (Weissmann, 2015, s. 155-156).

Dış politika kararlarının nasıl alındığını anlamadan Çin dış politikasını anlamak pek mümkün değildir. Shambaugh (2013), kitabında, Çin dış politikasında karar alma süreçlerinde etkili olan birimleri beş gruba ayırmaktadır. Üst düzey liderler, Bakanlıklar, istihbarat organları, mahalli birimler ve şirketler ve son olarak da toplum. Yazar bu gruplardan ilk ikisinin dış politika kararlarını verdiğini diğerlerinin ise bu kararları etkileme gücünün olduğunu belirtmektedir (Shambaugh, 2013, s. 61-72).

Mao döneminde lider ve yakın çevresinde oluşturulan dış politikada bugünlerde karar alıcılar çeşitlenmiştir. Bu çeşitlenmenin nedeni olarak ekonomik ve siyasi reformlar gösterilmektedir (Vogel, 2018, s. 173). Çin dış politikasını oluşturan üç geleneksel kurum; Çin Komünist Partisi (ÇKP), Ordu ve bürokrasidir. Çin’de, parti ve devlet iç içe geçmiştir. ÇKP’ nin içerisinde dışişleri birimi bulunmaktadır ve bu birim dışişleri bakanlığı ile birlikte dış politik kararları almaktadır. Partinin dış politik kararların alınmasına etki eden üç birimi vardır. Bunlar, “Parti Politikalar Araştırma Ofisi”, “Genel ofis” ve “Parti Uluslararası Birimi”dir. “Propaganda ve Organizasyon Ofisi” de, dış politika karar alma süreçlerinde etkilidir. Parti içerisinde somut sorunları çözmek için, öncü küçük gruplar da karar alma süreçlerinde etkili olmaktadır. Bu grupların başında genellikle parti üst organlarının üyeleri bulunur. Dışişleri, Ulusal Güvenlik ve Tayvan işleri gibi gruplar, etkili gruplardır (Johnson vd, 2017). Çin ordusunun en önemli kurumu, “Merkezi Askeri Komisyon”dur ve bu kurumun başkanı devlet başkanı olan Xi Jinping dir. Çin dış politika kararlarında etkin olan başka bir kurum da devlet konseyi denilen hükümet kurumudur. Dışişleri bakanlığı da

hükümet ve devlet kurumlarını temsilen önemli bir konumdadır. Bu klasik kurumlara ek olarak reformlarla beraber, şirketler, yerel hükümetler, düşünce kuruluşları, medya ve internet kullanıcıları da dış politika kararlarında etkilerini arttırmaya devam etmektedirler. Çin Uluslararası Çalışmalar Enstitüsü (CIIS) ve Çin Çağdaş Uluslararası İlişkiler Enstitüsü de Çin siyasetine yön veren kuruluşlar içerisinde bulunmaktadır. Dış politika kararlarında en fazla kamuoyu ilgisi, ABD, Tayvan ve Japonya sorunları ile ilgili konularda ortaya çıkmaktadır (K. Temiz, 2019, s. 201).

Weissmann, Xi' nin liderliğinde Deng Xiaoping'in izlediği kolektif liderlikten farklı bir yol izlediğini ve silahlı kuvvetler üzerindeki güç de dâhil olmak üzere kendi elinde topladığını iddia etmektedir. Yazar, Xi Jinping'in liderliğinde ordunun dış politika yapım sürecindeki rolü ve etkisi arttığını belirtmekte bunu da, Xi' nin ordudan edindiği deneyime ve daha fazla askeri konunun gündemde olmasına bağlamaktadır (Weissmann, 2015, s. 158) .

Çin, bir yandan BMGK ve G-20 nin üyesi ve uluslararası zirvelerin aktif bir aktörü iken diğer yandan bu kurumlarda reaktif ve pasif bir güç olarak algılanmaktadır (Shambaugh, 2013, s. 45). Çin diplomasisi riskten kaçınmakta ve dar ulusal çıkarlar tarafından yönlendirilmektedir. Fakat Tayvan konusunda ve Çin egemenliğine yönelik diğer konularda ise daha aktif hareket etmektedir (Weissmann, 2015, s. 159).

Çin'in ‘‘Yeni Diplomasi Anlayışı’’, 2000 li yılların başlarında gündeme gelmiştir ve üç bölümde incelenebilir. Yeni Güvenlik Konsepti, Yeni Kalkınma Yaklaşımı ve Yeni Uygarlık Hedefi. ‘‘Yeni Diplomasi Anlayışı’’ ilk olarak komşularıyla ilişkilerinde görünür hale gelmiştir. Çünkü komşularla iyi ilişkiler Çin için, her zaman, avantajlı ve istikrarlı bir uluslararası ortam oluşturabilmek için büyük önem taşımıştır. Yeni güvenlik konseptinde istişareler vasıtasıyla güven tesis edilmeye ve koordinasyon yoluyla da ulusal güvenlik sağlanılmasına ülkeler teşvik edilmektedir. Konsepti oluşturan esaslar şunlardır:

1. Güvenlik bakımından çok taraflılığa dikkat çekilmesi.
2. Çatışma yerine işbirliğinin en etkili yol olarak öne çıkarılması.
3. Güvenlik alanına askeri ve siyasi alanların yanında, ekonomik, teknik, sosyal ve çevresel alanlarında ilave edilmesi.
4. Güvenlik için yasal yolun, kurumsal yapı olarak ele alınmasıdır(Larus, 2005, s. 219-228).

Yeni güvenlik konseptinde güç diplomasisine ve Soğuk Savaş düşüncesine sıcak bakılmamaktadır. Çin'in 1997 yılında ASEAN Konferansı'nda önerdiği bu konsept, aynı yıl içerisinde Çin ve Rusya'nın 'Çok Kutuplu Dünya ve Yeni Dünya Düzeni Ortak Bildirisi'nde yer almıştır. 'Yeni Kalkınma Yaklaşımı'nda da aynı hedefler söz konusudur. Çin Cumhurbaşkanı Hu Jintao tarafından 2004 yılında önerilen yaklaşım, tüm ülkelerin kalkınmaları için karşılıklı fayda elde etmeye odaklanmaları ve kazan-kazan durumuna gelmeleri gerektiği ifade edilmekteydi. Ayrıca, 'Yeni Uygarlık Hedefi' ile medeniyetler arası diyalogu teşvik edilmesi ve eşitlik temelinde uyumlu bir dünya inşası amaçlanmaktaydı. Konseptin ana fikri, her medeniyetin kendine özgü kalkınma yolunu seçme hakkına sahip olmasını savunmaktı (Serikkaliyeva, 2016). Yeni güvenlik konsepti, Şanghay İşbirliği Örgütünde uygulanmaya çalışılmaktadır.

Weissmann, Çin'in yeni güvenlik konseptinin NATO'nun genişlemesine ve ABD'nin güvenlik işbirliği gayretlerine doğrudan bir yanıt olduğunu ve Soğuk Savaş sonrası düzende Çin'in özelemlerini detaylandırmak için yola çıktığını savunmaktadır. Ayrıca, Yeni Güvenlik Konsepti'nin, barış içinde birlikte yaşamının beş ilkesi yanında karşılıklı çıkar sağlayan ekonomik işbirliğine, güven inşasına ve üçüncü ülkelere yönelik olmayan stratejik ortaklıklar kurulmasına vurgu yaptığını da ifade etmektedir. Çin güvenlik konsepti, Çin dış politikasının en önemli ögesi olan Çin'in barışçıl yükselişi için temel oluşturmaktadır. Bu kapsamda Çin, özellikle komşu ülkelere hegemonya peşinde olmadığını ve karşılıklı kazanç amacı güttüğünü ispata çalışmaktadır (Weissmann, 2015, s. 151).

Xi Jinping döneminde uygulanan dış politika incelendiğinde, önceki yıllardan daha aktif bir dış politika izlendiği görülmektedir. Yeni dış politikanın temel amacı, barışçıl ve yardımsever bir dış ortam oluşturarak iç ekonomik kalkınmasına imkân sağlayacak adımları atmaktır. Yerel kalkınma için kilit unsurlardan biri ise, petrol ve gaz dâhil doğal kaynakları güvence altına almaktır. Genel hedef, ulusun gençleşmesi için yeni yollar açmak ve Çin halkının yararına olan koşulları oluşturmaktır (Kejin, 2013).

Xi Jinping'in dış politikasında göze çarpan en önemli önceliklerden biri, ABD ile çatışmaya girmeden istikrarlı bir uluslararası ortamın sürdürülme isteğidir. Bu isteğin altında yatan öncül fikir, ABD ile Çin arasında büyük bir çatışmanın kaçınılmaz olmadığı, bir çatışmanın iki taraf içinde felaket olacağı ve işbirliği yapmamanın bile son derece maliyetli olacağıdır. Bu yüzden Xi Jinping, karşılıklı anlayış ve güven, birbirlerinin temel çıkarlarına saygı duyma, karşılıklı faydalı işbirliği, uluslararası

ilişkilerde ve küresel meselelerde işbirliği ve koordinasyonun artırılması gerektiğini savunmaktadır (Lampton, 2013, s. 53).

Weissmann (2015), Çin dış politikasının iç meselelere gömülü olduğunu, en önde gelen dış politika hedefinin tek parti yönetiminin hayatta kalması olduğunu bunu sağlamanın yolunun ise iç siyasi istikrarın korunmasından geçtiğini iddia etmektedir. Bu iki hedefin gerçekleşmesinin de iç ekonomik büyüme ve milliyetçiliğe bağlı olduğunu ifade etmektedir. Yazar, Çin'in üstünlük/aşağılık düalizminin dış politika ile bağlantılı olduğunu ve Çin'in ne olduğu ve ne olması gerektiği ile ilgili soruya verilen yanıt bakımından Çin içinde farklı kimliklerin olduğunu belirtmektedir. Sonuç olarak yazarın vardığı kanaat, Çin'in dünyayı olduğu gibi kabul eden bir güç olmayacağını ancak küresel düzeni yeniden şekillendirmeyi amaçlayan revizyonist bir güç olmasını da beklemediğini ifade ettikten sonra Çin'i, "başarı için çabalayan sorumlu bir reformcu" olarak tanımlamaktadır (Weissmann, 2015, s. 151).

3.2.4 Çin Dış Politikasının Oluşumuna Etki Eden Faktörler

Dış politika, devletlerin, belirlenen ilkeler ve hedefler istikametinde başka devletlere uyguladığı siyasete verilen isimdir. Ülkelerin dış politika tercihleri, zaman içerisinde değişen dünya siyasi şartlarına bağlı olarak ideoloji, ulusal çıkar veya milliyetçilik gibi nedenlerle değişebilmektedir. Çin devleti de bu bağlamda, değişen dünya koşullarında ve ideolojik ortamlarda farklı dış politika uygulamalarına yönelmiştir (Güler, 2001, s. 283).

Çin dış politika oluşumuna genel anlamda etki eden üç gelişme önemlidir. Bunlardan birincisi açılım süreciyle başlayan çok sesli karar alma yapısına doğru gidiştir. Karar alma sürecinde, devrimin ilk yıllarında etkin olan parti ve bürokrasi, etkinliğini medya, şirketler, parti içi gruplar gibi diğer baskı grupları ile paylaşmak durumunda kalmıştır. İkinci gelişme, küresel ekonomik ve siyasi yapılarla bütünleşme çabalarıdır. Dünya Ticaret Örgütü gibi küresel ekonomi kurumlarıyla bütünleşen Çin, dış politika kararlarını çeşitli dengelere dayarken, diğer ülkelerle ilişkilerini de karşılıklı yarar temeline oturtmaya başladı. Üçüncü gelişme ise, BKBKP'dir. Çin dış politikası ile BKBYP, birbirlerinden ayrılamaz iki unsur haline geldi (Temiz, 2019, s. 207-208).

Çin'in dış politikasını şekillendiren etkenleri anlamak, 1949'dan günümüze kadar Çin dış politikasındaki değişimleri ve süreklilikleri incelemek gerekmektedir. Çin'in dış politikasının kökenleri, çevre ve coğrafya etkisinde, tarihi mirasında, dünya

görüşlerinde, milliyetçiliğinde ve Marksizm-Leninizm-Mao Zedong çizgisinde bulunabilir. Bu faktörler, Çin'in ekonomik ve askeri yetenekleri, hükümet yapısı ve karar alma süreçleri ile birleşerek, güvenlik, egemenlik ve bağımsızlık, toprak bütünlüğü ve ekonomik kalkınma gibi dış politika hedeflerini ortaya çıkarmıştır (Worden vd, 1988, s. 475).

Çevre ve Coğrafya: Çin coğrafyası kabaca iki bölüme ayrılabilir. Birincisi, Çinlilerin yoğun yaşadığı, verimli tarım alanlarının bulunduğu ve sanayileşmenin fazla olduğu stratejik merkez alandır. İkincisi ise, daha çok Çinli olmayan nüfusun yaşadığı, dağlık, ormanlık ve çorak arazilerin bulunduğu Tibet, Doğu Türkistan, İç Moğolistan ve Mançurya'nın yer aldığı ve tampon olarak nitelendirilen bölgedir. Çin devleti, ilk olarak Çinli nüfusun yoğun yaşadığı merkez alanda birliğin sağlanmasını önemsemektedir. İkinci olarak ise, Doğu Türkistan, Tibet, İç Moğolistan ve Mançurya'nın kontrol altında tutulmasını amaçlamaktadır. Üçüncü ve son olarak ise, kıyı şeridinden gelebilecek saldırıların önlenmesine odaklanmaktadır (Tezkan, 2007, s. 55).

Bir ülkenin kendinden daha büyük güçlerle komşu olması, sınırlarının doğal sınır olup olmaması ve komşularıyla sınır anlaşmazlığı bulunması güvenliğine ve dış politikasına önemli etki yapmaktadır. Çin, 1839 yılında Batılı güçlere yenildikten sonra çevresinde Rusya, İngiltere, Fransa ve Japonya gibi büyük güçler ortaya çıkmış ve bu güçlerle uğraşmak zorunda kalmıştır. Çin' in Tayvan, Doğu Türkistan ve Tibet gibi sorunlu bölgeleri dış politika karar alıcılarının dikkate alması gereken çevre ve coğrafya konularıdır (Alperen, 2016, s. 16).

Doğu Çin denizindeki bazı adalar üzerindeki anlaşmazlıklar da Çin dış politikasının şekillenmesinde dikkate alınan önemli konulardan biridir. Doğu Çin Denizinde bulunan Senkaku/Diaoyu Adaları üzerinde Asya'nın iki büyük ekonomisine sahip ülkeleri Çin ve Japonya egemenlik iddiasında bulunmaktadır. Bölge, petrol ve doğal gaz kaynakları ile balıkçılık potansiyeli açısından zengindir. Ayrıca, adalar her iki taraf için güvenlik ve dış ticaretin sürdürülmesi açısından da önem arz etmektedir. Tartışmalı olan adalar konusunda çıkacak bir çatışmada ABD ile Japonya arasında 1960 yılında imzalanan "Karşılıklı İşbirliği ve Güvenlik Antlaşması" nedeniyle ABD nin de çatışmanın içine girme olasılığı bulunmaktadır. Bu nedenle adalar konusunda Çin daha temkinli davranmaktadır (Küçükdegirmenci, 2021, s. 206) . Dolayısıyla bölgedeki adalar konusu Çin dış politikasında ABD ile her an çatışma olasılığı

barındırması nedeniyle dış politika ve güvenlik denklemlerinde gözönüne alınan önemli bir bileşendir.

Tarihsel Miras ve Dünya Görüşü: Dünyanın en eski sürekli uygarlığı olarak Çin'in uzun ve zengin tarihi, Çin dış ilişkilerini çeşitli şekillerde etkilemiştir. Yüzyıllar boyunca Çin imparatorluğu tartışılmaz bir büyüklük ve kendi kendine yeterliliğin tadını çıkardı. Çin, kendisini evrenin kültürel merkezi olarak ve çoğunlukla, Çinli olmayan halkları medeni olmayan barbarlar olarak gördü. Çin imparatoru, Doğuştan gelen üstünlüğü nedeniyle tüm insanlığın hükümdarı olarak kabul edildiğinden, diğer devletler veya varlıklarla ilişkiler, eşitler arasındaki devletten devlete ilişkilerden ziyade haraç alma niteliğindeydi. Çin ile ticaret yapmak isteyen ilk Avrupalılar, on altıncı yüzyıldan itibaren haraç veren olarak kabul edildiler ve Çin sarayındaki haraç sisteminin formalitelerine ve ritüellerine uymak zorunda kaldılar. Çin'in kendisini medeniyetin tartışmasız merkezi olarak görmesi yani "sinocentrism", Qing hanedanının Batı baskısı altında bozulmaya başladığı on dokuzuncu yüzyıla kadar temelde değişmeden kaldı. Çin'in kendisini Orta Krallık olarak görmesiyle ilgili ve geçerliliğini koruyan geleneksel bir kavram, "barbarları kontrol etmek için barbarları kullanma" fikridir. Modern zamanlarda bu uygulama, bir yabancı güçle olan ilişkileri diğeriyle ilişkilere karşı ağırlık olarak kullanma biçimini almıştır. Çin'in 1950'lerde ABD'ye karşı destek için Çin-Sovyet ittifakında "bir tarafa yaslanma" politikası ve Çin'in o sırada algıladığı Sovyet tehdidine karşı koymak için 1970'lerde Pekin'in ABD ile yakınlaşması buna iki örnektir. Çin'in tarihsel mirasının bir başka etkisi de, izolasyona eğilimi ve dış dünyaya açılma konusundaki kararsızlığıdır. (Worden vd, 1988, s. 475)

Çin Tipi Milliyetçilik: Çin kültüründe kullanılan Tianxia kavramı, Çin milliyetçiliğini anlamak açısından önemlidir. Tianxia kavramı, gökyüzünün altındaki her şey anlamına gelir. Gökyüzünün oğlu denilen ve Tianxia'yı yönetecek olan Çinli idareci, gök ve yer arasındaki karşılıklı ilişkiyi tesis edecek güç merkezi olmaktadır. Tianxia, insanlığın ortak mutluluğunu sağlamaya öncelik veren, sınırsız, herhangi bir ulus devletten çok daha kapsayıcı ve yetkili bir dünya imparatorluğunu ifade etmektedir. Geleneksel Çin felsefesine göre, Tianxia'nın meşruluğu mutlaktır (M. Temiz, 2022, s. 18). Çin milliyetçiliğinin temeli Tianxia anlayışına dayanmaktadır ve tarih boyunca yönetim tarzları değişse de Çin halkında bu anlayış devam edegelmiştir.

1949'dan beri Çin dış politikasında egemenlik ve eylem bağımsızlığının önemi Çin milliyetçiliği ile yakından ilişkilidir. Çin'in ulusal gururu, Çin'in uzun ve zengin tarihsel geleneğinin doğal bir sonucu olduğu gibi, Çinli liderlerin milliyetçiliği de Çin'in daha yakın tarihte maruz kaldığı adaletsizliklerden ve yabancı güçler tarafından sömürülmesinden kaynaklanmaktadır. Dış güçler Çin'i ekonomik yönden sömürmek için etki alanlarına böldü. En zayıflatıcı ve aşağılayıcı olan ise, 1930'ların sonlarında Japonya'nın Çin'in bazı bölgelerini işgal etmesiyle sonuçlanan işgaldi. Milliyetçilikle yakından ilgili bir dış politika hedefi, toprak bütünlüğünü sağlama ve daha önce Çin'in bir parçası olarak kabul edilen Çin egemenlik alanlarını geri kazanma arzusu olmuştur. 1987 itibariyle Çin, Hindistan, Sovyetler Birliği ve Vietnam dâhil olmak üzere bazı komşularıyla sınır anlaşmazlıklarını çözmemiş olsa da, Pakistan, Burma, Nepal Afganistan, Kuzey Kore ve Moğolistan dâhil olmak üzere diğer ülkelerle sınır anlaşmaları imzalamıştı. Bu sorunları çözmek, hem Çin'deki hem de komşu ülkelerde bulunan hassas ulusal gurur nedeniyle oldukça zorluklar barındırmaktadır. Çin, isteksizce olsa da, 1949'da Moğolistan'ı ayrı bir ulus olarak tanıdı. Buna karşılık, başka bir uzak bölge olan Tibet üzerinde egemenlik iddia etmek, o kadar önemli bir stratejik hedef olarak kabul edildi ki, kontrolü ele geçirmek için 1950'de ve 1959'da askeri güç kullanıldı. Yabancı güçlerin kontrolü altındaki diğer iki Çin bölgesi Hong Kong ve Makao'dur. Çin açıklamalarına göre, bu "tarihten kalan sorunlar" emperyalist saldırganlığın ve Çinli yöneticilerin beceriksizliğinin sonucuydu. Çin kıyısındaki ilk Avrupa yerleşim bölgesi olan Makao, 1557'de Portekiz tarafından işgal edildi ve 1887 anlaşmasıyla Portekiz'e devredildi. İngiltere, on dokuzuncu yüzyılda Çin ile yaptığı üç anlaşmayla Hong Kong adasının ve komşu toprakların kontrolünü ele geçirdi. 1980'lerin ortalarında Çin, bu bölgelerin 1997 (Hong Kong) ve 1999'da (Makao) Çin egemenliğine geri verilmesi için İngiltere ve Portekiz ile resmi anlaşmalar imzaladı. Her iki anlaşma da "bir ülke, iki sistem" politikası altında yapıldı ve bölgelere Çin'in "özel idari bölgeleri" olarak yüksek derecede özerklik verildi. Bununla birlikte, ulusal yeniden birleşme konularının en can alıcısı olan Tayvan sorunu, çözülmeden kaldı (Worden vd, 1988, s. 476).

Afyon savaşları (1840 lı yıllar), Çin-Japon savaşı (1894-1895) ve Boksör ayaklanması (1900) Çin milliyetçiliğinin ortaya çıkıp gelişmesinden etkili olmuştur. ÇHC'nin kurulması ve komünist rejim, milliyetçiliği engellememiş aksine devletçi bir tarzda

sürmesini sağlamıştır. Bu devletçi tarz, günümüzde Uygur Türkleri üzerinde daha sert ve otoriter biçimde uygulanmaktadır (Demirel, 2019, s. 106-108).

Maocu Komünist İdeolojinin Etkisi: Ülkelerin siyasi yapılarına bağlı olarak dış politika kararları ya daha çok lider ağırlıklı ya da daha kurumsal alınmaktadır. Çin’ de Mao döneminde, dış politika yapımı ve uygulanması kararları, Mao’nun algıları dikkate alınarak yapılmaktaydı. Sonraki dönemlerde ise daha çok kadroların ve farklı grupların etkileri görünmeye başlamıştır. 1979 yılından sonra ise, ülkenin uluslararası sisteme entegre olmaya başlamasıyla birlikte askeri doktrinlerde ve asker-sivil ilişkilerinde dönüşümler görülmeye başlanmıştır (Alperen, 2016, s. 21).

Çin'in dış politikasının dünya olaylarını yorumlamasını etkileyen önemli faktör, hem Marksist-Leninist hem de Maoist ideoloji olmuştur. Çin'in dış politikasının ideolojik bileşenleri; çatışma ve mücadelenin kaçınılmaz olduğu inancı, emperyalizme karşı çıkmak, komünizmi Çin modeli aracılığıyla dünya çapında ilerletme kararlılığıdır. Çin'in ideolojik dünya görüşü olan Marksist-Leninist analize göre, tüm tarihsel gelişim, bir ulus içindeki sınıflar arasında, ulusların kendi aralarında veya sosyalizm ve emperyalizm gibi daha geniş güçler arasındaki bir mücadele sürecinin sonucudur. Emperyalizme ya da yabancı güçlerin hâkimiyetine muhalefet, Çin dış politikasının bir başka önemli ideolojik bileşenidir. Ancak karşı çıkılan, bazen ABD emperyalizmi bazen SSCB revizyonizmi bazen de her ikisi birden oldu. Çin'in komünizmi dünya çapında ilerletme kararlılığının boyutu, 1949'dan beri dalgalanan dış politikasının bir başka bileşenidir. 1950'lerin başlarında ve 1960'larda Çinli liderler, sömürgeciliğe ve "gerici" hükümetlere karşı dünya çapında silahlı mücadele çağrısında bulundular. Çin, devrimci gruplara retorik ve bazı durumlarda maddi destek sağladı. Sol hareketleri desteklemenin merkezinde, ulusal kurtuluş mücadelelerinde Çin'i bir model olarak almaları gerektiği fikri vardı. Çin'in 1960'ların sonlarında Endonezya ve birkaç Afrika ülkesinde yıkıcı faaliyetlere katıldığı iddiasının bir sonucu olarak, bu ülkeler Pekin ile diplomatik ilişkilerini kestiler. 1980'lere gelindiğinde Çin, Filistin Kurtuluş Örgütü ve Kamboçya ve Afganistan'daki direniş savaşçıları gibi dünyanın dört bir yanındaki devrimci ve kurtuluş hareketlerinin çoğuna verdiği desteği azaltmış veya durdurmuştu. 1949'dan bu yana Çin dış politikasının en önemli özelliklerinden biri, belirli yorumlar ve politikalar çarpıcı biçimde değişirken ilkelere tutarlı bir şekilde bağlı kalma iddiası olmuştur. Genel olarak Çin'in bağımsızlık ve barışı koruma gibi temel ilkelerden asla sapmadığını iddia etseler de, Çinli liderler, hedeflere ve uluslararası duruma ilişkin

faıdacı değerdendirmelerine dayanarak dış politikada büyük değışiklikler yaptılar. Bu konuda Deng Xiaoping'in "Fareyi yakaladığı sürece kedinin siyah veya beyaz olması önemli değildir." ifadesi Çin devlet adamlarının faıdacılığını ortaya koymaktadır. Belirli ilkelerin 1949'dan beri Çin dış politikası için nasıl bir süreklilik erevesi sağladığına dair bir örnek, 1954'te Çin ve Hindistan tarafından imzalanan bir anlaşmada somutlaşan "Barış İçinde Bir Arada Yaşamanın Beş İlkesi"nde bulunur. Beş ilke, 1950'lerin ortalarında Çin, Asya ve Afrika'nın yeni bağımsız uluslarıyla dostluğunu geliştirmeye başladığında önemli bir rol oynadı. Bununla birlikte, Kültür Devrimi sırasında Çin, bu ulusların çoğuyla sert tartışmalara karışmıştı. "Barış İçinde Bir Arada Yaşamanın Beş İlkesi" 1980'lerde yeniden vurgulandı, sosyal sistemleri veya ideolojileri ne olursa olsun tüm uluslarla ilişkilerin temeli olarak kabul edildi ve 1982 parti anayasasının bir parçası haline getirildi (Worden vd, 1988, s. 478).

Ulusal Bütünlük ve İçişlerine Karışmama Hassasiyeti: Çin halkı, aşağılanma yüzyılında, iç karışıklık ve isyanların ülkeyi nasıl zayıf duruma getirdiğini ve dış müdahaleye açık hale getirdiğini görmüş ve tanık olmuştur. Bu nedenle, Çin devleti, 1949 komünist devriminden sonraki dönemde iç karışıklık konusunda kararlı ve sert tavır almaktadır. Tibet, Tayvan ve Doğu Türkistan konularındaki sert tutumlarının altında bu tarihsel arka plan bulunmaktadır (Alperen, 2016, s. 20).

Çin, 1840 lardan itibaren emperyalist ülkelerin saldırılarına uğramış ve yarı sömürge bir ülke haline gelerek ulusal egemenliğini belli düzeyde kaybetti. Bu durum 1949 devrimine kadar devam etti. HC kurulduğuunda, önemli ölçüde SSCB etkisi altında kaldı. Tayvan milliyetçi muhaliflerin kontrolndeiyken, Hong Kong ve Makao, Batılı emperyalist ülkelerin elindeydi. Batılı devletlerin HC'yi tanımaması ve ABD'nin Tayvan'ı korumak için deniz kuvvetlerini Tayvan Boğazı'na yollaması, Çin'in egemenliğini tehdit etmekteydi. Çin, SSCB ve ABD tarafından gelebilecek saldırı tehlikesi altındaydı. Mao ve onun yönetimi ulusal egemenliği sağlamak için büyük gayret sarfetti (Atawula, 2020, s. 43).

HC, eski Mançu Hanedanlığı kalıntıları üzerine kurulmuş bir devlettir. Mançu Hanedanlığı, Moğolistan, Doğu Türkistan, Tibet, Kore Adası gibi sömürgelere sahip büyük bir imparatorluktu. Hanların yaşadığı bölgeler de imparatorluğun sömürgelerinin en byğu idi. Hanlar kendilerini sömürülen halk, Manuları ise işgalci görüyordu. İmparatorluk çöktükten sonra bağımsız olması gereken sömürgeler, Han milliyetçileri tarafından işgal altında tutulmaya devam edildi. Han Milliyetçileri,

Mançuların yönettiği bütün toprakların “Çin” olduğunu, sömürgelerin bağımsız olmasının ise “Çin’in” bölünmesi demek olduğunu iddia ediyorlardı. Bu nedenle, “toprak bütünlüğünü korumak”, ÇHC’nın kurulduğundan beri, Çin’in en büyük ulusal çıkarı olarak değerlendirildi. En büyük tehdit olarak ise, “toprağın bölünmesi” görüldü (Khan ve Khan, 2015, s. 5-6).

3.2.5 Çin Dış Politikasında Orta Doğu ve İran

ÇHC açısından Orta Doğu’nun önemi, başlıca iki nedenden kaynaklanmaktadır. Birincisi, artan büyüme hızı ve sanayileşme nedeniyle Çin için enerji kaynakları yeterli gelmemekte ve az maliyetli, devamlılığı olan ve güvenli enerji temin ihtiyacı, ikincisi ise ürettiği mal ve hizmetlerin pazarlamasını yapacağı yer bulma ihtiyacıdır. Orta Doğu, kendi içerisinde çok fazla siyasi ve ekonomik farklılıklar barındıran bir coğrafya olması nedeniyle, ÇHC, dengeli, faydacı, istikrarı ve ekonomik çıkarlarını önceleyen bir politika izlemek zorunda kalmaktadır. Bir yandan, birbiriyle rakip ve hatta düşman olan ülkelerle ticari ilişkileri devam ettirirken, diğer yandan en büyük ticari ortağı olan ABD ile çatışmaya girmek istememektedir. Ayrıca, İsrail’le de farklı boyutlardaki ekonomik ve siyasi ilişkilerini devam ettirmektedir.

Çin’in Orta Doğu politikalarını bilmeden, ne Çin’i ne de Orta Doğu’yu anlamak mümkün değildir. Çin, Orta Doğu’ya olan bağımlılığı, yatırımları ve ticareti ile bu bölge için önemlidir ve bölge de Çin için önemlidir. Çin’in Orta Doğu’da izlediği dış politikası, dünya siyasi gündemine ve iç politikasındaki değişimlere göre farklılıklar göstermektedir. ÇHC’ nin kuruluş yılı olan 1949 yılından başlayarak, dış politikalarının farklılık arz ettiği dönemleri aşağıdaki şekilde gruplandırmak mümkündür (Ermağan ve Üstüenal, 2014, s. 23).

1- 1949- 1955 yılları arası: Bu yıllar arasında yeni kurulan ÇHC devleti, bir yandan SSCB’ ne ayak uydurmaya çalışırken, diğer yandan ideolojik olarak tutarlı olmaya gayret gösteriyordu. Bu dönemde İsrail hariç hiçbir ülke ÇHC devletini tanımadı. Arap birliği siyasi komitesi 1950 yılında, Çin halkının temsilcisi olarak Tayvan’ı kabul etmiştir. Bu dönemde, Çin basın yayın organları da Orta Doğu’daki devlet yöneticilerini “feodal diktatörler” olarak nitelemekteydi. ÇHC medyası, Mısır’daki İngiliz karşıtı kampanya, Cezayir’ deki Fransa karşıtı mücadele ve İran petrolünün millileştirilmesi gibi Orta Doğu’da emperyalizme karşı yapılan direnişleri ise destekledi, ancak bu hareketlere devlet olarak maddi destek sağlanmadı. Çin

medyası, İsrail'in bağımsızlığını desteklerken, ilk Arap-İsrail savaşını ise, İsrail'i destekleyen ABD ve Arapları destekleyen İngilizler arasındaki emperyalizmin çıkar savaşı olarak gördü.

2- 1956- 1966 yılları arası: Sosyalist devrimin etkisinin devam ettiği bu yıllarda, ÇHC, tarihsel alt yapının da etkisiyle ABD ve İsrail karşıtı bir politika izlerken, emperyalizmle mücadele eden bağımsızlık yanlısı Orta Doğu ülkelerini desteklemiştir. Bandung konferansından sonra Çin, Mısır, Suriye ve Yemen ile diplomatik ilişkiler kurdu. Çin hükümeti, 1958 yılında ABD' nin Lübnan'a İngiltere'nin Ürdün' e müdahalesini kınadı ve yeni doğan Irak ile diplomatik ilişki kurdu. Sonraki iki yıl içinde bağımsız olan Fas, Sudan, Somali ve Cezayir ile yakın bağlar kurmaya başladı. Süveyş kanalı krizinden 1980 lerin ortasına kadar İsrail'e karşı, Çin, tamamen Arap ülkelerinin yanında yer aldı. 1960-1961 yıllarında ÇHC' nin SSCB ile ilişkilerinin bozulmasıyla beraber, Mısır ve Suriye gibi SSCB müttefikleriyle ilişkileri soğurken, İran ve Türkiye gibi Batı müttefikleriyle arası ısınmaya başladı.

3- 1966-1976 yılları arası: Kültür devrimi, Çin'in dış dünya ile bağlarını bir süreliğine dondurmasına yol açmıştır. SSCB ile ilişkilerin bozulması sonucu, ÇHC, SSCB' nin Orta Doğu' ya hâkim olmasını istememiş ve SSCB' nin dengelenmesi politikası izlemeye başlamıştır. Bu yıllarda, Sovyet karşıtı bir dış politika izleyen ÇHC, 1971 yılında Batı ile ilişkilerini tesis ettikten sonra Türkiye, İran ve Lübnan ile diplomatik ilişkiler kurdu.

4- 1977- 2004 yılları arası: Deng Xiaoping' in başa geçmesi ile ÇHC, kendi modernizasyonuna hizmet edecek elverişli bir uluslararası ortam oluşturmak için daha faydacı politikalar uygulamaya başlamıştır. Bu anlayış, Orta Doğu'ya da yansımıştır. 1977 ile 1990 arasında Çin, hem ABD müttefikleri hem de ABD karşıtı devletlerle yakın ilişkiler kurmuştur. Bunun sonucu olarak, ticari ve askeri birçok alanda derin iş birlikleri kurulmuş ve bölgeye Çin ihracatı hızla artmıştır (Pan, 1997). 1990 yılından sonra ÇHC'nin petrole bağımlı hale gelmesi de Orta Doğu ile ilişkiler bağlamında önemlidir.

5- 2004- Bugüne: 2004 yılında kurulan Çin-Arap İşbirliği Forumu ile ilişkiler ayrı bir döneme gelmiştir. Ekonomi merkezli ilişkiler, her geçen gün derinleşerek artmaya devam etmektedir. 1996 yılında net petrol ithalatçısı olan Çin, enerji kaynaklarına bağımlı hale gelmiştir. Dünya'nın petrol rezervlerinin % 65 'i ise Orta

Doğu'da bulunmaktadır. Çin petrol ihtiyacının yarısını Orta Doğu'dan karşıladığından ve kalkınması için gereken ucuz hammadde temini için bu bölgedeki ülkelerle çalışma mecburiyetinde olduğundan Orta Doğu'ya odaklanmıştır. Ayrıca, Orta Doğu ülkeleri, Çin ürünleri için önemli ve büyük bir pazardır.

Çin, Orta Doğu'ya yönelik ilgi ve alakasını bazı strateji, prensip ve belgelere de dayandırmaktadır. Bu bakımdan, 2001 Küresel Hareket Prensibi, 2005 Ahenkli Dünya ve Genişletilmiş Komşuluk Prensipleri ve 2011 Beyaz kitap, ÇHC' nin Orta Doğu politikasının anlaşılmasında dikkate alınması gereken prensipler ve belgelerdir. Çin, bölge ülkeleriyle ilişkilerinde aşağıda belirtilen esaslara uygun davranmaya gayret göstermektedir.

- 1- Kazan-Kazan ilişkilerine dayalı, karşılıklı menfaat bağları kurmak
- 2- Devlet ülkeleri arasında ideolojik ayrım yapmamak ve her ülke ile ilişkileri geliştirmeye çalışmak
- 3- İlişkilerinde ülkelerin mevcut kabiliyetlerini ve gelecek potansiyelini dikkate almak
- 4- Sıkı iş birliği kurduğu ülkelere bile koşulsuz destek sağlamamak
- 5- Bölge içinde tarafsızlık stratejisi izlemek

ÇHC' nin Orta Doğu ile kurumsal bağlarının en somut örneği olarak Çin-Arap İşbirliği Forumunu göstermek mümkündür. Forumun ilk toplantısı, 22 Arap ülkesinin katılımı ile 2004 yılında Mısır'da Arap Birliği Genel Merkezi'nde yapılmıştır. Çin, Arap ülkelerinin ayrılıkçı ve kökten dinci oluşumlara destek vermemesini beklerken, Orta Doğu ülkeleri de Çin ile ABD'ye karşı bir dengeleme amacı gütmektedirler (Ermağan ve Üstüenal, 2014, s. 27-28).

2016 yılında ise, Çin, tarihinde ilk kez bir "Arap Politika Belgesi" hazırladı. Somut angajmanlardan kaçınılan belgede, ilişkilerin tarihinden, şimdiki durumundan ve geleceğinden bahsedilmektedir. Arap ülkelerinin Çin'in petrol tedarikçisi olduğu ve tüm alanlarda kazan- kazan ilişkisiyle her iki tarafın önemli faydalar elde edeceği belirtilmektedir. Belgede hedeflenen işbirliği alanları olarak, politik, yatırım ve ticaret, sosyal gelişim, kültür ve halklar arasında değişim, barış ve güvenlik ele alınmaktadır. Kuşak Yol Girişiminin merkezi rolüne de vurgu yapılmaktadır. Belgede, işbirliği için öngörülen formül "1+2+3" şeklinde formüle edilmiştir. Enerji işbirliğinin çekirdeğini

oluştururken (1), bu çekirdeği destekleyen ticaret ve yatırımlar (2) olarak tanımlanmakta, formülde (3) olarak bahsedilen ise nükleer enerji, yenilenebilir enerji ve havacılık alanları olmaktadır (Full Text of China's Arab Policy Paper, 2016).

İkinci dünya savaşından sonra dünya SSCB ve ABD'nin liderliğinde iki kampa ayrılmıştır. Çin, Komünist devriminden sonra SSCB'nin yanında yer alırken İran, özellikle Musaddık' a yapılan darbeden sonra tamamen ABD yanlısı politikalar izlemeye başlamıştır. Bu dönemde, hem SSCB hem de Çin'in komünist TUDEH' i desteklemesi İran'ı tedirgin etmiştir. İran, Kore savaşında ABD yanlısı tavır alırken, Çin'in temsilcisi olarak Tayvan'ı tanımıştır. Çin ise, Bandung konferansında İran gibi ABD yanlısı Asyalı ülkelere sert tavır almaktan kaçınmıştır (Alperen, 2016, s. 53-55).

1960-1970 yılları arasında Çin, enerji ihraç eden bir ülkeydi ve İran ile benzer ürünler üretiyorlardı. ABD'nin 1964 yılında İran'a silah bağıışı yerine silah satmaya başlamasıyla, İran, bağımsız ulusal politikasında süper güçler arasında denge politikası izlemeye başladı (Kemp, 1976, s. 4-5). 1966 yılında meydana gelen kültür devrimi ve Sovyetlerle yolların ayrılması, Çin dış politika yapıcılarını farklı arayışlara sevk etmiştir. Bu tarihten sonra ÇHC, ABD ve Sovyetleri üçüncü dünyanın düşmanı olarak görmeye başlamıştır ve küçük komünist gruplarla anti-emperyalist olan fakat komünist olmayan grupların işbirliğini içeren "Birleşik Cephe" fikrinden yola çıkarak dış politikasında bazı düzenlemeler yapmıştır. Çin, etrafındaki ülkelerde özellikle Hindistan'da artan Sovyet etkisi yüzünden denge arayışına girmiş ve İran ile ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır. Ancak bu dönemde İran'ın, Sovyetler ve ABD ile olan ilişkileri nedeniyle, ÇHC ile ilişkileri istenen düzeye gelmemiştir. 1964 yılında İran, Çin ile ithalat ve ihracat kısıtlamalarını kaldırmıştır. 1971 yılındaki resmi ticaret rakamlarına göre İran ile Çin arasındaki ticaret hacmi ancak 10 milyon dolardır. Bu rakamlarla, Çin, İran'ın ihracatında en büyük dördüncü ülke iken, ithalatında yirmi ikinci ülke konumundadır (Abidi, 1982, s. 141).

1970'lerde Çin'in ABD ile ilişkilerini düzeltmeye başlamasıyla paralel olarak İran ile ilişkilerinde boyutu değişmeye başlamıştır. Bu yıllarda, Çin, İngiltere'nin donanmasını körfezden çıkması sonrası oluşacak boşluğu Sovyetlerin doldurmasına, İran'ın doldurmak istemesine ise destek vermiştir (R. K. Ramazani, 1989, s. 202-217). Ağustos 1971'de, Çin'in ve İran'ın Pakistan Büyükelçileri bir araya gelerek, İran ve ÇHC arasında büyükelçi düzeyinde diplomatik ilişki kurulmasına sağlayan antlaşmayı imzalamışlardır. Bu anlaşma ile İran ÇHC'nin Çin'in tek temsilcisi olduğunu kabul

etmiştir (Abidi, 1982, s. 141). 1973'de, İran heyeti Çin'i ziyaret ederek, ilk uzun dönemli ticaret ve ödeme antlaşmasını imzalamışlardır. Çin Dış Ticaret Bakanı, 1974 yılında İran'ı ziyaret etmiş ve ilk kez petrol ithalatı anlaşması imzalayarak petrol almaya başlamıştır (Calabrese, 1991, s. 87).

Çin'in 1979 sonrası iktidara gelen yönetim ve sistemle ilişkileri çok iyi başlanmamıştır. Çünkü 1978 Ağustosunda yani devrimden yaklaşık altı ay önce, Çin Devlet Başkanı Hua Guofeng Şah aleyhinde şiddetli gösteriler devam ederken İran'a bir ziyaret gerçekleştirmiş ve Şah'a destek vermişti. Çin'in Şah'a destek vermesinin nedeni, Sovyetlerin dengelenmesi sürecinde Şah'ın Sovyet karşıtı olması ve yeni yöneticilerin Sovyetlerle birlikte hareket etme olasılığı idi (Alperen, 2016, s. 100). Devrimden hemen sonra Çin, İran'la ilişkilerini hızla düzeltmeye çalışmış ve ziyaret ve Şah'a verilen destek nedeniyle Temmuz 1979'da Pakistan aracılığı ile İran'a özürlerini iletmiştir (Abidi, 1982, s. 174-175).

Çin, 1980-1988 yılları arasında devam eden İran-Irak savaşında her iki tarafla da dostane ilişkileri sürdürmek istemiş ve tarafsız kalmaya çalışmıştır. Çin'in İran-Irak savaşı dönemindeki bölge politikasında ilk dikkate aldığı konu, Sovyetlerin körfez savaşından yararlanarak bölgede gücünün artmasına engel olmaktır. Aynı anda, Çin için, İran ile İran'ın Şii yayılmacılığından çekinen körfez ülkeleri arasında bir denge politikası izleme zorunluluğu vardı. ÇHC, bir yandan İran ile dostane ilişkiler kurarken diğer yandan da İran karşıtı Arap ülkelerini gücendirmemeye çalışmaktaydı. Çin bu iki amacını gerçekleştirmeye çalışırken bir yandan da milli çıkarlarını koruyarak silah ticaretinden azami gelir elde etmek istemekteydi (Alperen, 2016, s. 100).

Devrim sonrası İran silah temin etmekte zorluk çekmeye başlamıştır ve Irak ile savaşında ciddi bir silah ihtiyacı yaşamıştır. Bu dönemde Çin, doğrudan her iki ülkeye de silah satmasa da Irak'a Ürdün üzerinden İran'a ise Suriye, Türkiye, Pakistan, Kuzey Kore ve Hong Kong üzerinden silah satmıştır (Garver, 2006, s. 170).

3.3 İran-Çin İlişkileri

3.3.1 1979 İran devrimi öncesi İran-Çin ilişkileri

Çin-İran işbirliğinin eski ve derin kökleri vardır. Çinli yorumcular, tarihi Çin-Fars bağlarını tanımlamak için sıklıkla "20 yüzyıllık işbirliği" ifadesini kullanırlar. Gerçekten de İpek Yolu üzerinden kültürel temas ve karşılıklı etki, yüzyıllar boyunca

güçlü olmuştur. İki ülkenin coğrafi konumu ve öncelikli çıkar alanları, bu iki büyük hanedanlığı, etkileşime girebilecek kadar yakın tutarken, çarpışmayacak ve rekabet etmeyecek kadar da uzak tutmuştur. Her iki ulus da 19. yüzyılda Batı emperyalizmiyle boğuştuğu için Çin-Pers ilişkileri yok denecek kadar azaldı.

Çin-İran ilişkileri, yüzyıllar öncesi Partlar ve Sasaniler dönemlerine kadar dayanmaktadır. MÖ 126'da Han Hanedanlığı'nın Batı komşu ülkelerini ziyaret eden Çinli kaşif Zhang Qian, Partlar hakkında bilinen ilk Çin raporunu yazmıştır. Bu rapordapartların ülkesi, Part hanedanının adı olan “Arsacid”in bir çevirisi olan “Ānxī” olarak geçmektedir. Zhang Qian'ın raporunun ardından, MÖ 1. yüzyıl boyunca İpek Yolu üzerinden birçok Çin heyeti gönderildiği için Çin, Orta Asya ve partların ülkesi arasında ticari ilişkiler gelişmiştir (Feng, 1996). Çin, binlerce yıl boyunca İpek Yolu üzerinden antik İran ile ticari bağlarını sürdürdü. Bu ilişkinin Ming Hanedanlığı döneminde de denizcilik boyutu vardı. Bunun en güçlü sembolü, hadım amiral Zheng He'nin komutasındaki ünlü seferler sırasında Çin imparatorluk filosunun İran'a yaptığı çok sayıda ziyaretti (Levathes, 1996).

Bir zamanların büyük güçleri olan Çin ve İran, 20. yüzyılın başlarında yarı sömürge devletlere dönüştüler. İran, 19. yüzyılda Rusya ve İngiltere tarafından “etki bölgelerine” bölünürken, Çin, önde gelen Batılı güçler karşısından bir dizi askeri yenilgi yaşadı. 1949'da kurulan Çin komünist rejimi, varlığının büyük bir bölümünde ABD liderliğindeki çeşitli uluslararası yaptırımlara maruz kaldı. İngiltere ve ABD, 1940'ların başlarından itibaren, önce Rıza Pehlevi'yi oğlu Muhammed Rıza lehine iktidardan ayrılmaya zorlayıp (Garthwaite, 2011, s. 203) , ardından milliyetçi İran Başbakanı Muhammed Musaddık'a karşı bir darbe gerçekleştirerek İran'ı Batı çıkarları yönünde davranmaya mecbur bıraktılar (Abrahamian, 2011, s. 157-161). Sonuç olarak, İranlılar Pehlevi rejiminin tüm hatalarından Batılı güçleri sorumlu olarak görmeye başladı. Aynı dönemde, komünist rejime yönelik ABD öncülüğündeki yaptırımlar, Çin halkının ABD'yi, “Çin halkının düşmanı” olarak görmesini sağladı. İran'ın Çin ile ilişkileri Pehlevi döneminde çok önemli değildi.

Çin Halk Cumhuriyeti, kurulduktan sonraki ilk yıllarda Orta Doğu'da, özellikle Arap dünyasında komünist partilere para yardımları yapmasına rağmen, bu partiler hiçbir zaman yaygın bir popülariteye ulaşamadılar ve Arap milliyetçileri tarafından hor görüldüler. Çin'e yakın bu partilerin başarısızlıkları, Orta Doğu'da bazı ülkelerin ÇHC ile sağlıklı ilişki kurmalarını geciktirdi (Mackenzie, 2010, s. 1). Bu partiler, genellikle

köylü kitlelere ulaşmayı denedi. Fakat, Orta Doğunun sosyokültürel ve dini yapısı bunu mümkün kılmadı.

ABD'nin İran'a Çin ile ekonomik ve siyasi bağları koparma yönündeki baskısı nedeniyle Pekin ile ilişkiler en alt düzeyde tutuldu. Bununla birlikte, devrilmesinden önce Şah, daha bağımsız bir dış politika oluşturmak için Çin ile ilişkileri iyileştirmeye çalıştı ve Sovyetlerin Asya'daki eylemlerine ilişkin karşılıklı endişe, İran ve Çin'i daha fazla işbirliğine yöneltti (Harold ve Nader, 2012, s. 2-3).

1950-60 yılları arasında Çin ve İran birbirleri için çok da büyük önem ifade etmiyorlardı. Hatta Çin'in, enerji ihraç eden bir ülke olduğu ve İran ile aynı kalem malları ürettikleri için birbirlerine rakip oldukları bile söylenebilir. İran, bu yıllarda ABD müttefiki olduğu için, teknoloji alanında da Çin'e ihtiyaç duymamaktaydı. 1960 lı yıllarda ABD ve SSCB arasındaki yumuşama dönemiyle beraber, Şah'ın daha bağımsızlık yanlısı dış politika izlemeye başlamasıyla İran'ın gözünde Çin'in değeri göreceli olarak artmıştır. Çin ise kendilerini dikkate almadan Sovyetlerin ABD ile yumuşama politikasına gitmesi ve Hindistan ile sınır anlaşmazlıklarında Sovyetlerin destek vermemesi gibi nedenlerle "tek tarafa yaslanma" politikasını terk ederek "üçüncü dünyacı" politikalar izlemeye başlamıştır. 1965 yılında Pekin yönetiminin BM de Çin'i temsil etmemesi önerilerine İran, önceleri kabul oyu verirken sonraları çekimser kalmış ve bu İran Çin ilişkilerine olumlu yansımıştır. 1967 Arap-İsrail savaşından sonra Mısır'ın SSCB yanlısı politikalar izlemesi Çin'in İran ile daha da yakınlaşmasına vesile olmuştur. Mevcut şartlarda Sovyet tehdidi altında ABD yanlısı politikalar izleyen İran'ın Çin ile de yakınlaşması Batı bloğunda olumsuz karşılanmamıştır. İran Şahının Çin'in BM üyeliği konusundaki tutumu ile ilişkiler gelişmeye devam etmiş ve Pakistan'ın arabuluculuğu ile 1971 yılında İslamabat' da imzalanan anlaşma ile İran ile Çin'in diplomatik ilişkileri resmen başlamıştır. Bu anlaşma ile İran, ÇHC' ini "Çin'in tek temsilcisi" olarak tanımıştır. Şah karşıtı eylemlerin zirve yaptığı dönemde İran'a resmi ziyaret yapan Çin Başbakanı, göstericilerin aleyhinde beyanat vermişti. Çin hükümeti, Şahın devrileceğine ihtimal vermemiştir. İran devriminin ardından ilişkilerdeki hasar çabuk telafi edilmiştir. Hemen arkasından gelen Irak savaşında ise Çin dış politikası, Şii rejimin yayılmacılığından endişe ederek Sünni Arap ülkeleri ile İran arasında denge sağlamaya çalışmıştır. Ancak, Çin, savaşın ortaya çıkardığı silah ticaretinden en üst düzeyde gelir elde etmeyi de ihmal etmemiştir (Alperen, 2018, s. 7-8).

3.3.2 1979 İran devrimi sonrası İran-Çin ilişkileri

Şahın devrilmesinden sonra İran, ilk yıllarda Çin'in niyetlerine şüphe ile yaklaştı ve başlangıçta Çin'i İran'ı sömürmeye çalışan büyük güçlerden biri olarak değerlendirdi. Mao Zedong dan sonra Çin Komünist Partisi Başkanı olan Hua Guofeng, rejiminin çöküşünden önce Şah ile görüşen son yabancı yetkililerden biriydi. Bununla birlikte, Çin yetkilileri yeni rejime yakınlaşmak için önemli çabalar sarf ettiler ve kuruluşundan sadece üç gün sonra İran İslam Cumhuriyetini tanıdılar. Çin, İran-Irak Savaşı sırasında başarılı diplomasi ve silah satışı yoluyla İran ile ilişkilerini kademeli olarak geliştirmeyi başardı ve rejimin minnettarlığını kazandı (Harold ve Nader, 2012, s. 3).

1980'lerin başından itibaren Çin, önceki kararlı komünist gündemden uzaklaşmaya başladı ve büyük ölçüde değişmiş yeni bir yaklaşımı seçti. Bu yeni dış politika yaklaşımı, ABD ile daha sıcak ilişkileri ve antiemperyalist duruş üzerine daha az vurguyu içermektedir. İki ülkenin dış politika açılarındaki değişimlerinin uyumunun yanı sıra İran'ın devrimci rejiminin özel durumu, Çin ile İran'ın daha yakın ilişki kurmalarına yol açtı. 1980 Nisan'ında Tahrande ABD elçiliğinin ele geçirilmesinin ardından artan siyasi tansiyonu takiben ABD ile politik ve diplomatik ilişkilerin kopması ve aynı yıl içinde birkaç ay sonra Irak'ın İran'ı işgal girişimi, İran'ın genç devrimci rejimini oldukça güç duruma soktu. Ayrıca, Rusya ile olan pürüzsüz ilişkiler de devrimde etkili olan "Tudeh" gibi sol grupların tasfiyesi ile gerginleşti. ABD ile olan tartışmalar ise, İran'a yaptırımların uygulanmasına yol açtı. Özellikle silah ambargoları, Irak savaşında İran'ı oldukça zayıflattı. Irak ise, Sovyetler Birliği ve Fransa'dan gelişmiş silah temin etmekteydi. Geçmişe bakıldığında, İran'ın askeri bakımdan zor durumda kalmasının Çin ile ilişkilerin gelişmesi bakımından katalizör etki yaptığı söylenebilir. Irak savaşı sırasında, Çin silah ticaretinden kar elde etme peşindeyken, İran, savaşı devam ettirebilmek için gereken silahları temin etmekte zorlanmaktaydı (Shariatnia, 2011, s. 60).

1980'lerde net petrol ihracatçısı olduğu için Çin, İran'la olan ilişkisini, ABD'nin egemen olduğu jeostratejik bölgede etkisini artırmanın bir yolu olarak gördü. Ayrıca İran, Çin silahları için bir ihracat fırsatı olarak görüldü. İran'ın izolasyonu ve Irak'la olan savaşı, "ne Batı ne Doğu" ifadesinde kendini bulan dış politika izleme niyetine rağmen Tahran'ı nihayetinde Çin ile sınırlı bir işbirliğine itti. Çin, Rusya ve İngiltere gibi büyük güçlerin aksine İran'da hiçbir zaman toprak hırslarına sahip olmamıştı ve İran'a yardım etmeye hazırdı. İran'a dünyanın geri kalanının satmayacağı teknolojileri,

İran'ın yurtdışındaki kışkırtıcı eylemlerini ve ülke içindeki insan hakları ihlallerini görmeksizin satmaya hazırdı (Harold ve Nader, 2012, s. 3-4).1985 yılında, İran Parlamento Başkanı Rafsancani'nin Çin'i ziyareti, ilişkilerin gelişmesine hizmet etti. Bu ziyarette, İran, füze ve askeri ekipman talebinde bulunurken, Çin askeri satışların gizliliğinin gerekliliğini vurguladı (Rafsanjani, 1985).

Bununla birlikte, aynı dönemde, ABD ve Çin ilişkileri, 1996'da Tayvan Boğazı'ndaki güvenlik meseleleri nedeniyle çatışmaya çok yaklaştı. Çinli liderler, ABD ile çatışmanın, Çin için potansiyel olarak feci sonuçlar Doğuracağını, İran'a yapılan askeri yardımın Çin'in ABD ile ilişkisini daha da kötüleştirdiğini ve Çin'in sürekli hızlı ekonomik büyüme hedefini riske attığının farkına vardılar. Bu yüzden, 1997'de Çin ile İran arasındaki ilişkilerin düzeyini önemli ölçüde düşürmeye karar verdiler. Sonuç olarak, Çin, nükleer ve füze programları gibi önemli alanlarda İran ile açık işbirliğini durdurdu (Garver, 2006).

1990'lardan bu yana, Çin-İran ilişkileri siyasi, ekonomik ve diplomatik alanlarda güçlenerek gelişmeye devam etti. İran, altyapı, petrol ve gaz sektörü, nükleer teknoloji ve genel ticaret gibi alanlarda uluslararası izolasyonla karşı karşıya kaldığında, Çin, İran'a önemli yatırımlar yaptı. Çin'in İran'ın sivil nükleer teknoloji elde etmesine yardımcı olduğu sık sık dile getirilmektedir. Çin, İran'a, çeşitli kritik nükleer teknoloji ve makineler sağlayarak uranyum madenciliğine ve uranyum zenginleştirme için lazer teknolojisinin kullanılmasına yardımcı oldu. Çin, ayrıca İsfahan Nükleer Araştırma Merkezi'nin kurulmasına da yardımcı oldu (Belal, 2020, s. 50).

İran-Irak savaşından sonra, İran'ın yeniden yapılandırılması ve savaş boyunca ihmal edilmiş ekonominin canlandırılması temel hedeflerdi. Aynı zaman diliminde, Çin'in ekonomik reformları da meyvesini vermekteydi. Bunun sonucu olarak özellikle ekonomik alanda Çin'in dünya üzerinde etkisi artmaktaydı. İki ülke 1990 ların başına kadar işbirliğini özellikle Çin'in güçlü ve İran'ın ihtiyacı olan alanlarda geliştirdiler. Hızlı gelişen ekonomisi neticesinde, Çin, İran'da başlıca enerji santrallarının inşası, çimento fabrikaları ve tahran metro sistemi gibi alanlarda yatırımlar yapmaya başladı. Aynı zamanda, çift haneli büyüme hızlarına ulaşan Çin' in ham petrol ihtiyacı devamlı artarak Basra Körfezi'nin büyük bir petrol ithalatçısı olmaya başladı. Bu durum, Çin-İran ilişkilerinin temel özelliklerinden biri oldu ve her iki ülke açısından stratejik bir görünüm kazandı. İran ve Çin ilişkilerini etkileyen bir diğer önemli faktör, Sovyetler Birliğinin çöküşü ve Soğuk Savaşın sona ermesidir. Bu gelişme, İran ve Çin'in

güvenlik değerlendirmelerinde önemli değişikliklere neden olarak dış politika önceliklerini de değiştirdi. Soğuk Savaş sonrası tek kutuplu dünyada, ABD'nin İran'ın milli güvenlik çıkarlarına yönelik tehditleri devam etti. Bu arada Çin'in ABD ile olan hem stratejik işbirliği hem de rekabeti, Çin-İran ilişkilerini iki yönlü etkiledi. 2005 yılında, Ahmedinejad başkan seçilince, Tahran yönetimi, 'Doğu'ya Bakış' vizyonunu dış politika önceliği olarak benimsedi. Rusya ve diğer Asya ülkeleri ile ilişkileri geliştirmek, yeni hükümetin öncelikli dış politikası oldu (Shariatinia, 2011, s. 61-62).

1990'ların sonunda ve 2000'lerin başındaki bazı gelişmeler, Çin'in İran ile üst düzey işbirliğini sürdürmesi için yeni fırsat kapıları açtı. 1999 baharında, Çin'in Belgrad'daki büyükelçiliğine ABD tarafından yapılan hava saldırısı, Çin liderliği üzerinde ABD'den uzaklaşması için elit baskılara yol açtı ve Çin, ABD'nin endişelerine karşı ilgisizliğini göstermenin yolu olarak İran İslam Cumhuriyeti ile işbirliğini derinleştirmeye başladı. Ardından, 2001 yılının sonlarında, Çin'in Dünya Ticaret Örgütü'ne katılımı, ABD'nin İran'la ilgili olarak Çin üzerindeki etki kaynağını ortadan kaldırdı. Çünkü ABD, daha önce İran'la işbirliği yaparsa Çin'in küresel ticaret organına katılımını engellemekle tehdit edebilirdi. Son olarak, 2002 yılında İran'ın gizli uranyum zenginleştirme programının keşfinden sonra, Batılı şirketler, İran'dan çekilmeye başladı ve Batılı hükümetler İran üzerindeki baskıyı artırmaya başladı. Bu durum, Çinli firmalara ve diplomatlara Tahran'la ekonomik ve stratejik bağlar kurmaları için yeni fırsatlar sundu. Böylece 2000'li yılların başında Çin-İran ilişkileri olgunlaşmaya başladı. ABD'nin Rusya, Japonya, Güney Kore, Hindistan ve Avrupa'ya İran'la nükleer programı nedeniyle ticareti ve yatırımı azaltma baskısı, Çin'e İran'ın yetersiz hizmet verilen iç pazarına dahil olması ve enerji kaynaklarını geliştirmesi için daha özgür bir ortam sundu. Jiang Zemin döneminde ABD ve Batı ile nispeten daha iyi ilişkiler kuruldu. Hu Jintao ve Wen Jiabao dönemlerinde ise iç istikrar ve uyum hedefleri daha fazla vurgulandı. Bu yıllarda, küresel enerji ve madencilik sektörlerine yatırımları teşvik eden bir dışarı çıkma ekonomi politikası izlendi. Bu dönemde İran ile ilişkiler o kadar gelişti ki, 2007 yılına kadar Çin, İran'ın bir numaralı ticari ortağı haline geldi (Harold ve Nader, 2012, s. 4-5).

Çin, İran'ın nükleer programının kısıtlanmasına yönelik BMGK yaptırımlarına 2000'li yıllarda karşı çıktı. Kapsamlı Ortak Eylem Planının (JCPOA) yürürlüğe girmesiyle beraber İran ile Çin işbirliğine başladı (Joshi, 2019). Çin, ayrıca, anlaşmanın uygulanması için diğer imzacılara çağrıda bulunurken, Trump'ın anlaşmadan

çekilmesini eleştirdi (Lo, 2018). BMGK'da birkaç kez İran, Çin tarafından desteklendi. Son olarak, 14 Temmuz 2020 tarihinde Pekin yönetimi, ABD'nin İran'a silah ambargosunu süresiz uzatma isteğine karşı çıktı ve Çin'in Rusya ile beraber hareket etmesi sayesinde ABD sadece bir oy alabildi. İran'a izolasyonu güçlendirmek ve uzatmak isteyen ABD için istenmeyen bir durumdu (Besheer, 2020).

3.3.2.1 Enerji Tedariği ve Enerji Güvenliği Bağlamında İran-Çin İlişkileri

İran'ın 2020 yılı tesbitlerine göre, mevcut doğal gaz rezervi, 34 trilyon metreküp ve dünya rezervlerinin % 16.49 una tekabül etmektedir. Petrol rezervleri ise, yine 2020 tesbitlerine göre, 208.6 milyar varil ile dünya rezervlerinin % 11.72 sine tekabül etmektedir. Son yıllardaki tesbitlere göre, İran, doğal gaz rezervlerinde Rusya'dan sonra ikinci, petrol rezervlerinde ise Venezüela ve Suudi Arabistan'dan sonra üçüncü sırada gelmektedir (Enerji Atlası, 2020).

Enerji, İran-Çin ilişkilerinin temelini oluşturmaktadır. Çin, petrol ithalatında kaynaklarını çeşitlendirmek için Rusya, Orta Asya, Afrika ve Latin Amerika'dan petrol almaktadır. Bu yüzyılın başından beri İran, Angola ve Suudi Arabistan ile birlikte sürekli olarak Çin'in en büyük üç petrol sağlayıcısı arasında yer almaktadır (IEEJ, 2012). Öngörülebilir bir gelecekte de İran'ın bu konumunun devam etmesi tahmin edilmektedir. Ancak İran'a yönelik uluslararası yaptırımlar, Çin'e olan petrol arzını azaltmaktadır. 2018'den bu yana Çin'in İran'dan petrol ithalatı, azalma eğilimindedir. 2020'de de devam eden bir düşüş eğilimine tanık olundu. 2021 yılı verilerine göre İran, Çin'e en çok petrol ihraç eden ilk 15 devlet arasında yer almamıştır (Workman, 2020).

Çin, 1965-1993 yılları arasında enerji bakımından kendi kendine yetmekteydi. Mao döneminde ülke ağırlıklı olarak bir tarım toplumdurdu. Deng Xiaoping'in iktidarı döneminde başlayan reform ve açılım hareketleri ile sanayi üretimi hızla artmaya başladı. 2001 yılında DTÖ üyeliğiyle birlikte Çin Sanayisi daha da gelişti ve mevcut kaynaklar, ülkenin enerji ihtiyacını karşılayamaz hale geldi (Meidan, 2016, s. 7)

1990 yılından itibaren Çin'in petrol ithalatı hızla artmış ve 1993 yılından itibaren Çin, ilk defa net enerji ithalatçısı haline gelmiştir. Yıllarca süren %10'ları geçen büyüme oranlarıyla Çin, 2009 yılında petrolde ürettiğinin iki katından fazlasını ithal eder duruma geldi. Bu gelişmeler ışığında, enerji güvenliği, Çin dış politikasında temel bir güvenlik sorunu haline geldi (Turan, 2020, s. 94)

Global Energy Statistical Yearbook 2020 verilerine göre (Enerdata, 2020); Çin, 2020’de, 201 milyon ton petrol üretirken 541 milyon ton ithal etti. Doğal gaz üretimini 195 milyar m³ iken tüketimi 326 milyar m³ gerçekleştirdi. Ayrıca 90,5 milyar m³ LNG ithal etti. Üretim ile tüketim arasındaki her geçen gün artan farklar, Çin’in enerji ithalatına bağımlılığını göstermektedir. Yıllan yıla tüketimin üretimden fazla artması, Çin’i daha da enerjiye bağımlı yapmaktadır.

Enerji güvenliği kavramı, son yıllarda uluslararası ilişkilerde öne çıkan kavramlardan biridir. Enerji güvenliğini sağlayan dört unsur, kullanılabilirlik, erişilebilirlik, kabul edilebilirlik ve karşılanabilirlik olarak sınıflandırılabilir. Ayrıca, enerji güvenliği; kaynakları, ülkeleri ve yolları çeşitlendirmeye bağlıdır. Bu anlamda Çin devleti de, enerji güvenliğini sağlamak için enerji kaynaklarının varlığına, insan sağlığı ve çevre için kabul edilebilir olmasına, sürekli olarak akışını sağlamaya ve enerji arzında uygun fiyatlara odaklanmaktadır. Çeşitlendirme yapmak için de yeni yollar, yeni kaynaklar ve yeni ülkeler aramaktadır (Yergin, 2006, s. 69-82). Çin’in enerji güvenliği için Orta Doğu bölgesi ve özelde İran, hayati öneme sahiptir ve dış politikasının önde gelen hedeflerinden biri haline gelmiş bulunmaktadır.

Çin’in enerji güvenliği, aşağıda belirtilen önemli risk faktörlerini barındırmaktadır.

1.Çin’in ithal ettiği petrolün % 80’i ABD’nin hâkim olduğu Malakka Boğazı gibi deniz yollarından geçmektedir.

2.Alternatif enerji kaynaklarını geliştirmedeki zorluklar

3.Enerji kaynaklarının en bol olduğu Uygur özerk bölgesindeki siyasi sorunlar

4.Küresel enerji piyasası üzerinde hâkimiyetinin olmaması

5.İklim değişikliği ve hava kirliliği konularında artan uluslararası baskılar

6.Tayvan ve Doğu-Güney Çin denizinde bulunan potansiyel çatışma riskleri (Karaca, 2012, s. 99)

Dünyanın en önemli petrol şirketleri veya bu şirketlerin en büyük hissedarları, ABD kökenlidir ve bu şirketler, dünya petrol pazarını yönlendirmektedirler. Bu yüzden Çin, ABD’yi enerji piyasasının serbestleşmesi açısından en büyük engel olarak görmekte ve enerji stratejisini hem ekonomik hem de güvenlik politikaları açısından bir bütün olarak değerlendirmektedir (Trough, 1999).

Çin, ABD tarafından yaptırım uygulanan enerji zengini ülkelerin enerji sektörüne yatırımlar yaparak enerjiyi daha uygun şartlarda alma ve pazarlama haklarını elde etmektedir (The US-China Economic and Security Review Commission, 2006). Diğer yandan bu politikası ile petrol zengini bu ülkelerin Batıya ekonomik bağımlılığını azaltmaktadır. Çin, Batı ülkeleri gibi insan hakları ve demokrasi kavramlarına duyarlı olmadığı gibi içişlerine karışmama konusunda da özen göstermektedir.

Yaptırımların sonrasında Çin ve İran arasında, İran petrol ve gaz sektörünü geliştirmek için bir dizi sözleşmeler yapıldı. Çin, en büyük ticaret ortağı olarak AB 'nin yerine geçti (Liu ve Wu, 2010, s. 40-57). Çin'in İran'daki yatırımlarının çoğu petrol ve doğal gaz üretim amaçlı yani "upstream" havza geliştirme yatırımlarıdır. 2005 yılından bugüne kadar Çin'in hepsi devlet şirketi olan üç büyük enerji şirketiyle yedi büyük upstream anlaşması imzalanmıştır (Khan ve Guo, 2017). Downstream (rafineri, taşımacılık, benzin istasyonları vs.) yatırımı olarak ise, Çinli şirket, Hürmüz'de bir rafineri inşa etmeyi ve Abadan'da bulunan rafinerinin kapasitesini % 29 genişletmeyi taahhüt etmiştir. Ürettiği benzininin % 40'ını ihraç eden İran için bu anlaşmalar oldukça önemlidir (Valve World India, 2018).

Devasa petrol kaynaklarının bulunduğu Orta Doğu bölgesinden Uzak Doğu'ya petrol sevkiyatı boru hatlarının yetersizliği nedeniyle ağırlıklı olarak deniz yolları ile yapılmaktadır. Çin, rakipleri olan Kore ve Japonya gibi enerji ticaretinin yaklaşık yüzde 90'ını deniz yoluyla yapmaktadır (Ebel, 2009, s. 52). Çin, başta Malakka Boğazı olmak üzere bu deniz yollarının ABD donanması tarafından kontrolünü enerji güvenliği açısından tehdit olarak görmektedir. Çin, Tayvan nedeniyle çıkabilecek sorunlarda, bu güzergâhların ABD tarafından kontrol edilerek enerji akışının kesilmesinden kaygı duymaktadır (Lim, 2010, s. 25). Enerji kaynakları üzerinde artan rekabet ve Japonya, Kore gibi ülkelerin ABD müttefiki olması nedeniyle Çin'in enerji konusundaki güvenlik açığı derinleşmektedir. Çin, bu güvenlik açığını çözmek için iki yola başvurmaktadır. Birinci yol enerji boru hatları ile petrol ve doğal gazı taşımak ikincisi ise inci stratejisi denilen stratejidir (Karaca, 2012, s. 101). İnci Dizisi Stratejisi, Çin'in Gwadar'dan Güney Çin Denizi'ne kadar uzanan bölgede stratejik limanlar inşa etmesidir. Böylece, ABD'nin enerji yolları hakimiyetine karşı bir alternatif oluşturulacak ve enerji güvenliği sağlanacaktır.

İran ekonomisi, hidrokarbon, tarım ve hizmet sektörlerinin yanı sıra imalat ve finansal hizmetlerde göze çarpan bir devlet varlığı ile karakterizedir. İran, doğal gaz

rezervlerinde dünyada ikinci, kanıtlanmış ham petrol rezervlerinde ise bazı kaynaklarda üçüncü bazı kaynaklarda ise dördüncü sırada yer alıyor. Petrol ihraç eden bir ülke için nispeten çeşitlendirilmiş olsa da, ekonomik faaliyet ve hükümet gelirleri hala petrol gelirlerine dayanmaktadır ve bu nedenle değişken olmuştur (World Bank, 2022). Yüksek rezervlere rağmen uygulanan yaptırımlar nedeniyle doğal gaz ve petrol satışlarından istenen gelirler elde edilememektedir.

Çin, İran'dan ilk kez 1974 yılında yapılan anlaşmayla petrol ithal etmeye başlamıştır. Çin'in İran'dan yaptığı petrol ithalatı, 1976 yılında 200 bin ton, 1977 yılında 300 bin ton, 1982 yılında ise 1 milyon ton'a ulaşmıştır (Calabrese, 1991, s. 87). Çin, İran'dan sadece petrol ve doğal gaz almamakta aynı zamanda enerji alanlarına yatırım da yapmaktadır. Örneğin: Çin devlet enerji şirketi olan CNPC'ye (China National Petroleum Corporation) Güney Pars sahasında 19 kuyu açmak için yetki verilmiştir (Dorraj ve Currier, 2008, s. 66-80). Ayrıca, 2004 yılında Çin ve İran devlet şirketleri arasında imzalanan sözleşme ile Yadavaran doğal gaz sahasından 30 yıl içerisinde 250 milyon ton gaz almak üzere anlaşma yapılmıştır. Ancak, yaptırımlar nedeniyle projenin ikinci fazında, şirket, sorumluluklarını yerine getirmediği için sorunlar yaşanmaktadır (Shana, 2021). Benzer şekilde, Kuzey Azedagan petrol sahasının geliştirilmesi için Çin ve İran devlet kurumları arasında yapılan 1.7 milyar dolarlık anlaşmada da yaptırımlar nedeniyle firma ağır davranmış ve taahhütlerini geciktirmiş, nihayetinde 2014 yılında proje iptal edilmiştir (Reuters, 2014). Güney Pars doğal gaz sahasında da yapılan anlaşma, uzun zaman geçmesine rağmen verilen sözler tutulmadığı için sözleşme iptal edilmiştir (Torbatı, 2012).

3.3.2.2 Ekonomi ve Ticaret Bağlamında İran-Çin İlişkileri

İran rejiminin varlığını sürdürmesi için ve İran'ı uluslararası baskılardan korumak için Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC) çok önemlidir. Yabancı egemenliğine karşı antipatisi olmasına rağmen İran, ekonomik, diplomatik ve bir dereceye kadar askeri olarak Çin'e büyük ölçüde bağımlı hale gelmiştir. Çin açısından İran, ABD'ye karşı önemli bir stratejik ortak ve kaldıraç noktası olarak hizmet ediyor. İran, Çin'in gelişmesine yardımcı olabilecek geniş petrol ve doğal gaz rezervlerine sahiptir ve aynı zamanda Çin malları için büyüyen bir pazardır (Harold ve Nader, 2012, s. 1).

Çin, İran tarafından güçlü bir ekonomik ortak ve kalınması için gerekli yatırım ve teknolojiyi sağlayacak bir ülke olarak görülmektedir. İran, ABD ve BM yatırımları

nedeniyle, başta enerji sektörü olmak üzere pek çok alanda yabancı sermaye ve uzmanlık bilgisinden yoksun kalmıştır. İç ve dış baskılar nedeniyle diplomatik yönden de Çin'in korumasına bağımlı hale gelmiştir. Batılı ülkelerin aksine Çin, İran rejiminin ülke içindeki insan hakları gibi konulardaki davranış biçimleriyle ilgilenmemektedir (Wallace, 2011).

Çin ile İran arasındaki ticaret hacmi de büyük artışlar gösterdi. 1996 yılında 440 milyon dolar olan ticaret hacmi, 2013 yılında 50 milyar dolara çıktı (Shariatinia ve Azizi, 2019, s. 984-994). Ancak, 2019 ve 2020'de bu rakam, İran'a yönelik yaptırımlar nedeniyle önemli ölçüde ve radikal bir şekilde sırasıyla 10,9 milyar ABD dolarına ve 6,4 milyar ABD dolarına gerilemiştir (Ghasseminejad, 2020).

Çin yatırımının ikinci büyük alanı, köprüler, otoyollar ve metro raylı sistemler ve tersaneler gibi İran'ın altyapı çalışmalarıdır (Mackenzie, 2010). Çin'in İran demiryolu gelişimine yaptığı yatırımın tahmini maliyeti 4,2 milyar doları bulmaktadır. Bu yatırım, Tahran-Kum-İsfahan Yüksek Hızlı Demiryolu projesi ve Tahran-Meşhed Demiryolunun elektrifikasyonundan oluşmaktadır (Tianyang, 2019).

BKBYP, ABD ile süregelen gerilimlerin ardından finansal kaynaklardan yararlanma konusundaki sınırlı seçenekleri nedeniyle çok az gelişme, yatırım ve endüstriyel büyüme görmüş olan İran ekonomisini yeniden inşa etmek için stratejik bir fırsattır. Çin, İran'ın yabancı yatırımları ve uluslararası kaynakları çekmesi için en önemli seçeneklerden biridir. BKBYP'nin coğrafi merkezinde yer alan İran, girişimin kilit oyuncularından biridir. Çin, İran'ı BKBYP'nin doğal ortağı ve önemli bir dayanak noktası olarak görmektedir (Kamel, 2018, s. 76-95).

Yakın zamanda basına sızdırılan 25 yıllık İşbirliği Planı veya Kapsamlı Stratejik Ortaklık Anlaşması taslağı, Çin'in İran'a 400 milyar dolar yatırım yapmasını önermektedir. Bu anlaşma, petrol ve altyapı sektörlerine yatırımları, ortak askeri tatbikatları, eğitimleri ve silah sistemlerinin araştırılması ve geliştirilmesini kapsamaktadır. Bunun karşılığında Çin, 25 yıl süreyle İran petrol sözleşmelerinde önemli oranlarda indirim ve kolaylıklar elde edecektir. Bu ortaklık ve anlaşma, BKBYP vizyonunun bir uzantısı olarak tanımlanmaktadır (Chaudhry, 2020).

3.3.2.3 Askeri işbirliği ve silah ticareti bağlamında İran-Çin ilişkileri

ÇHC, İran'ın Saddam Hüseyin'in Irak'ı ile sekiz yıllık mücadelesi sırasında önemli bir askeri donanım sağlayıcısıydı. İran'ın ABD'den kopması, İran'ın Irak'la savaşını yürütme kabiliyetini ciddi biçimde engelledi. Sovyetler Birliği ve Fransa gibi büyük Batılı güçler ise İran'a benzer yardımı reddederken Bağdat'a askeri donanım sağladı. Çin'in İran'a askeri satışları, genellikle üçüncü Şahıs satışları yoluyla dolaylı ve gizli bir şekilde sağlandı. Kuzey Kore gibi ülkeler aracılığıyla gerçekleştirilen transferler, ancak Tahran tarafından kritik bir destek biçimi olarak kabul edildi (J. W. Garver, 2006, s. 166-170).

Çin, İran'a sadece hafif silahlar satmadı, ayrıca taktik balistik ve gemisavar seyir füzeleri sağladı. Nitekim İran'ın 1987'de Kuveyt gemilerine karşı İpek böceği füzeleri kullanması, Çin ile ABD arasında önemli bir gerilim kaynağı haline geldi (Wallace, 1987). Daha sonra Çin, İpek böceği ve daha gelişmiş C-802 füzelerinin İran'a satışını durdurmayı kabul etti (Garver, 2006, s. 166-170). Uluslararası baskılar nedeniyle Çin, İran'a füze satmak yerine askeri modernizasyonuna yardım etmeyi tercih etti. İran'ın askeri sanayinin başlatılmasında Çin'in önemli payı vardır. Kısa ve uzun menzilli füze tasarımlarında bu etkiyi görmek mümkündür. Örnek olarak Çin C-704 ile neredeyse aynı olduğu bildirilen Nasr füzeleri verilebilir. Çin'in, Nasr füzelerinin üretimi için İran'ın bir fabrika kurmasına yardım ettiği iddia edilmektedir (UPI, 2010) .

İran'ın balistik füzeleri ve deniz yetenekleri, ABD'ye karşı askeri doktrininin özünü oluşturuyor. Gelişmiş bir hava kuvvetine sahip olmayan İran, ABD'yi caydırmak veya askeri bir çatışma durumunda Amerika Birleşik Devletleri'ne veya bölgesel müttefiklerine misilleme yapmak için kullanılabilecek füze kuvvetlerini kullanarak askeri güç yansıtmayı amaçlıyor. Ek olarak, İran'ın deniz yetenekleri, Basra Körfezi'ndeki deniz taşımacılığını bozmak için kullanılabilir ve potansiyel olarak ABD'ye gelecekteki herhangi bir askeri çatışmayı İran'ın lehine olan koşullarda sona erdirmesi için baskı yapabilir (Harold ve Nader, 2012, s. 7)

Aşağıda sunulan Çizelge 3.1 2013 yılından bu yana askeri diplomasi açısından iki ülke arasındaki gelişmeleri ve artan işbirliği sürecini özetlemektedir.

Çizelge 3.1. Çin-İran arasındaki 2013 yılından sonraki askeri diplomatik ilişkiler

Açıklama	İşbirliği Türü	Tarih
İki İran Donanması gemisi Zhangjiagang limanını ziyaret etti.	Deniz Liman Çağrısı	Mayıs 2013
İran Savunma Bakanı Hossein Dehghan Çin'i ziyaret etti.	Üst düzey ziyaret	Mayıs 2014
İranlı çalışma heyeti Çin'i ziyaret etti.	Fonksiyonel / Eğitim Değişimi	Mayıs 2014
İki plan gemisi Bandar Abbas limanını ziyaret etti.	Deniz Limanı Çağrısı Askeri Tatbikat	Eylül 2014
İran Deniz Kuvvetleri Komutanı Habibaollah Sayyari, Çin'i ziyaret etti.	Üst düzey ziyaret	Ekim 2014'te
Çin Genelkurmay Başkan Yardımcısı Sun Jianguo İran'ı ziyaret etti.	Üst düzey ziyaret	Ekim 2015
İran Hava Kuvvetleri Komutanı Hassan Shah-safi Çin'i ziyaret etti.	Üst düzey ziyaret	Kasım 2015
Çin çalışma heyeti İran'ı ziyaret etti.	Fonksiyonel / Eğitim Değişimi	Aralık 2015
Silahlı kuvvetler ve savunma bakanlıkları arasındaki iletişim ve alışverişlerin geliştirilmesi	Kapsamlı Stratejik Ortaklığa İlişkin Ortak Açıklama	Ocak 2016
Çin Savunma Bakanı Chang Wanquan İran'ı ziyaret etti.	Üst Düzey Ziyaret (Askeri Anlaşma İmzalama	) Kasım 2016
Üç Çin savaş gemisi Bandar Abbas'ı ziyaret etti / ortak deniz tatbikatı	Deniz Limanı Çağrısı (Askeri Tatbikatlar)	Haziran 2017
İran Genelkurmay Başkan Yardımcısı Kadir Nezamipour Çin'i ziyaret etti.	Çin'deki Karma Askeri Komisyonun İlk Toplantısı	Aralık 2017

Çin askeri heyeti (özel hareket) İran'ı ziyaret etti.	Düşük seviyeli ziyaret	Temmuz 2018
İran Savunma Bakanı Amir Hatami Çin'i ziyaret etti.	Üst Düzey Ziyaret	Eylül 2018
İran Deniz Kuvvetleri Komutanı Hossein Khanzadi Çin'i ziyaret etti.	Üst Düzey Ziyaret	Nisan 2019
İran Silahlı Kuvvetleri Genelkurmay Başkanı Mohammad Bagheri Çin'i ziyaret etti.	Üst Düzey Ziyaret	Eylül 2019
Çin Ordusu Uluslararası İlişkiler Departmanı Başkan Yardımcısı Shao Yuanming İran'ı ziyaret etti.	İran'daki Karma Askeri Komisyonun İkinci Toplantısı	Aralık 2019
Umman Denizi'nde Çin-İran-Rusya dört günlük deniz tatbikatı.	Deniz Askeri Tatbikatı	Ocak 2020
Kapsamlı Stratejik Ortaklık Ortak Bildirisine dayalı savunma-askeri işbirliği (Siyasi bölümün 5. Maddesi ile yargı, güvenlik-savunma bölümünün 16. Maddesi)	25 Yıllık Kapsamlı Stratejik Ortaklık Anlaşması İmzalandı	Mart 2021

Kaynak: (Rezaei, 2021)

Son olarak Nisan 2022 de, Çin Milli Savunma Bakanı, İran'a resmi ziyarette bulundu. İran Cumhurbaşkanı İbrahim Reisi de dahil, İran'ın üst düzey yetkilileriyle görüşmeler yaptı. Çin Savunma Bakanı görüşmelerin bitiminde yaptığı açıklamada "İki ülkenin silahlı kuvvetleri arasında ortak askeri tatbikatlar, strateji alışverişi, eğitim konuları ve diğer ortak alanlarda ikili işbirliğini genişletmek konusunda anlaştık. " beyanında bulundu (SDE, 2022).

Çin-İran askeri işbirliğinin sonucu olarak, İran'ın geliştirdiği füze teknolojisinde Çin'in önemli katkısı vardır. İran'ın kısa menzilli Oghab ile Nazeat ve uzun menzilli Shahab-3 füzelerinin yapımının arkasında Çin tasarım ve teknolojisinin olduğu ileri sürülmektedir (Cordesman, 2015, s. 69). Ayrıca, İran yapımı katı yakıtlı Zilzal-1 (menzil 100-150 km) ve Zilzal-2 (menzil 350-400 km) füze teknolojilerinin de Çin,

Rusya, Kuzey Kore ve Almanya'dan alınan teknoloji ile imal edildikleri iddia edilmektedir. Katı yakıt teknolojisi ve füze güdümü konusundaki bilgilerin de Çinli uzmanlar tarafından İranlı meslekdaşlarına aktarıldığı savunulmaktadır (UPI, 2010)

3.3.2.4 Nükleer Enerji ve Nükleer Silah Teknolojisinin Gelişimi Bağlamında İran-Çin İlişkileri

İran devriminden sonra İran'ın nükleer politikası, başlıca iki nedenden dolayı durdurulmuştur. Birincisi, nükleer enerji santrallerinin maliyetli olmasıdır. Doğal gaz kullanan enerji santrallerinden birim kw başına maliyet 300 dolar iken, nükleer santralde üretilen enerjinin kw birim maliyeti 2500-3000 dolardır (Vaez ve Sadjadpour, 2013, s. 7). İkinci neden ise, nükleer programı devam ettirmek için gereken personelin devrim sonrası ülkeyi terk etmeleri ve programın sürdürüleceği yabancı ortaklığın bitmesidir. İran- Irak savaşının ortalarında Humeyni'nin talimatı ile nükleer programa yeniden dönülme kararı alınmıştır (Samore, 2007, s. 9-12). Rafsancani'nin 1985 yılının Haziran ayında Çin'e yaptığı resmi ziyarette ise, "barışçıl kullanım" için İran-Çin nükleer işbirliği anlaşması imzalanmıştır (Caravelli, 2011, s. 92). Çin başbakanı Li Peng'in Temmuz 1991 de ve İran cumhurbaşkanı Rafsancani'nin Eylül 1992'de karşılıklı gerçekleştirdiği ziyaretlerde 300 MW'lık nükleer santral kurulması konusunda mutabakat sağlanmıştır. Bu santralin amacının, barışçıl nükleer enerji olduğu İran ve Çin tarafından özellikle vurgulanmıştır (Sciolino, 1992). İran ile Çin'in nükleer işbirliği çabaları, ABD'nin dış politikasında 1991 yılından beri önemli bir gündem oluşturmaya başlamıştır (Alperen, 2018, s. 15). 1990 lı yıllarda Çin'in İran nükleer programına yardım etmesi, ABD'nin Çin'e insan hakları ve Tayvan konusunda baskı yapmasına neden olmuştur. Ayrıca ABD, Çin nükleer programına destek verirse "en imtiyazlı ulus " statüsünün geri alınacağını bildirerek Çin'i tehdit etmiştir (Kemenade, 2010, s. 70).

Çin, 1990-1996 yılları arasında İran'ın nükleer programının geliştirilmesine, İranlı nükleer bilim adamlarının eğitilmesine, İsfahan'da araştırma nükleer reaktörünün kurulmasına, İran'a zenginleştirilmiş uranyum ve çift kullanımlı teknoloji sağlanmasına vb. aktif olarak katıldı. Ancak 1997'de Amerikalıların şiddetli baskısı nedeniyle programdan çekildi (Medeiros, 2007, s. 11). Bununla birlikte, Çinli yetkililer nükleer krizin barışçıl çözümünü sürekli olarak yinelediler, ancak uzun

vadede İran'ın nükleer dosyasının BM Güvenlik Konseyi'ne havale edilmesini desteklediler (Liu ve Wu, 2010b, s. 52).

2006 yılından beri Çin, “İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurması gerektiği” yönündeki bir dizi BM kararını destekledi. Ancak Çin, kararları uygulamada çekince gösterdi. Bunun nedeni, alınan kararların hem İran'ın enerji sektöründe üretim ve ihracatı aksatmamasını hem de Çin'in bu alandaki yatırımlarını bozmamasını sağlamaktı. Yaptırımlar nedeniyle Avrupa ve Doğu Asya firmaları İran'la ticaret yapmaktan kaçınırken, Çinli firmalar İran'daki fırsatları kaçırmadı. Böylece, 2010 yılına kadar kağıt üzerinde Çin, İran petrol sektöründe ana yabancı yatırımcı haline geldi (Katzman, 2007).

Çin, 2015 yılında Viyana'da nükleer müzakerelerin yürütmesine yardımcı olmaya ve tarafların görüşlerini yakınlaştırmaya çalıştı. Ancak İran kamuoyu, Çin'in Suriye krizindeki rolüne kıyasla Çin'in nükleer dosyaya yönelik tutumunu eleştirmektedir. Bununla birlikte, Batılı müzakerecilerle kıyasla Çin'in daha yapıcı bir role sahip olduğuna inanılmaktadır. İran, Çin ile anlaşma sonrası dönemde nükleer teknolojide işbirliği ilişkilerini sürdürmeyi ummaktadır (Dolatabadi, 2018, s. 65).

Çin, İran'ın nükleer programının sivil yönünün geliştirilmesine yardım etti. Bunun yanında, Çin'in fiilen sağladığı şeylerin çoğunun, uranyum zenginleştirme desteği de dahil olmak üzere, askeri bir boyutu da vardı. 1985'ten 1996'ya kadar Çin, İran'a çeşitli kritik nükleer teknoloji ve makineler sağladı ve edinmesine yardımcı oldu. İran'a uranyum arama ve madenciliği konusunda yardım etti ve İran'ın uranyum zenginleştirme için lazer kullanımında ustalaşmasına yardımcı oldu (Garver, 2006, s. 156-158).

İran'ın nükleer silaha sahip olması, Çin'in çıkarlarına uygun değildir. Buna rağmen İran'a nükleer politikası konusunda uygulanacak yaptırımların sorunu daha da karmaşıklatacağını ve çözüm olmayacağını savunmaktadır. Çin, sorunun ancak diplomatik kanallarla çözülebileceğine inanmaktadır. Çin'in İran nükleer sorununa yaklaşımı, 2003- 2007 yılları arasında ABD yönetiminin daha sert politika izlemeleri nedeniyle daha dikkatliceydi. Bu dönemde Çin, İran'ın nükleer silah edinme çabalarına daha şüpheci yaklaşmıştır. Çin, İran'ın barışçıl amaçlı nükleer enerji elde etmesini savunurken, sorunu yaptırımlarla çözmeye çalışmanın, sorunu daha da derinleştireceğini iddia etmekteydi. BMGK'ne gelen İran nükleer dosyasında,

yaptırım kararlarına karşı çıkmamış, yaptırımları esnetme ve geciktirme politikası izlemiştir (Alterman ve Garver, 2008, s. 45).

2007 yılından sonra Çin, İran'a alınan yaptırım kararlarını uygulamakta daha esnek davranmaya başlamıştır. ABD'nin İran'a yatırım yapan şirketlere ikinci dereceden yaptırımlar uygulaması, Çin'in daha cesur politika izlemesine yol açmıştır. Batılı şirketlerden boşalan alanda Çinli firmalar daha aktif olmaya başlamışlardır. Çin firmaları, özellikle enerji alanında önemli sözleşmeler imzalamışlar ama uygulamada ABD ve uluslararası yaptırımlardan çekinmeleri nedeniyle yeterince istekli olmamışlardır. Bu davranış, İran yetkililerinin tepkisini çekmiş ve bazı anlaşmaların iptali ile sonuçlanmıştır (Garver, 2011, s. 76).

Çin, 2006 yılından beri yaptırımların geçmesine veto yetkisini kullanmamakla beraber, görüşlerini de değiştirmeksizin ifade etmektedir. Çin, İran'ın nükleer silah yapmasını istemezken barışçıl amaçlı nükleer teknolojiyi elde etmesini desteklemektedir. Bu yüzden Çin, 2006 yılında İran'ın uranyum zenginleştirme çalışmalarını durdurmasını öngören 1696 sayılı BMGK kararına destek vermiş ve İran'dan kararı uygulamasını istemiştir (UNSC, 2006). İran'ın 1696 sayılı kararı kabul etmemesi nedeniyle, yaptırım kararları oybirliği ile alınmıştır (UN Press, 2006).

3.3.2.5 Bölgesel Dengeler ve Kısıtlamalar Bağlamında İran-Çin İlişkileri

Çin ile güçlü bir ilişki kurmak İran açısından birkaç yönden önemlidir. İran rejimi, Çin'i potansiyel bir müttefik olarak görmektedir. İran İslam cumhuriyetinin temel ideolojik dayanaklarından biri ABD hegemonyasına muhalefettir. Bu anlayış, sadece rejimin propagandasına yaramamakta ayrıca ülke dışındaki Hizbullah ve Hamas gibi gruplara desteği kapsayan dış politika ilkelerine de yansımaktadır. İran, Basra körfezindeki ABD varlığından rahatsızdır. Ancak yeterince ekonomik ve askeri güce sahip olmadığı için müttefik arayışı içindedir. Ayrıca dış politika davranışları, Suudi Arabistan, Türkiye ve İsrail gibi bölgesel güçler tarafından kısıtlanmaktadır. İran, Çin'i ABD'nin gücünü küresel olarak ve Orta Doğu'da dengeleyebilecek, yükselen bir ekonomik, siyasi ve askeri güç olarak görmektedir (Harold ve Nader, 2012, s. 5-8).

İran, ABD'nin Orta Doğu'daki çıkarlarına ciddi bir meydan okuma yapmaktadır. ABD'nin İran'dan memnuniyetsizliğinin pek çok nedeni vardır. Bunlar arasında İran'ın terörizmi desteklemesi, yaygın insan hakları ihlalleri, liderlerinin Orta Doğu'daki ABD dostlarını ve müttefiklerini tehdit etmesi ve Afganistan, Irak, Suriye

ve Lübnan gibi bölgelerde Amerikan karşıtı isyancılara verdiği destek sayılabilir. Bununla birlikte, ABD'li politika yapıcılar için en önemli endişe kaynağı, İran'ın nükleer silah yapma gayretleridir. Amerika Birleşik Devletleri ve müttefikleri, yaptırımlar ve çevreleme politikaları yoluyla İran'ın nükleer silah yapımını engellemeye çalışmaktadırlar. Ancak İran, uranyum zenginleştirmeye devam etmektedir ve nükleer silah üretmeye her geçen gün yaklaşmaktadır (Harold ve Nader, 2012, s. 1)

Bugüne kadar Çin, iki ülkenin son otuz yılda geliştirdiği geniş ve derin ortaklık nedeniyle İran'a yönelik yaptırımları desteklemekte isteksiz davranmaktadır. Pekin ve Tahran arasındaki işbirliği, Çin'in enerji ihtiyaçları konusunda dışa bağımlı olmasına ve İran'ın da enerji kaynakları bakımından zengin olmasına dayanmaktadır. Ancak aynı zamanda enerji dışındaki ekonomik bağlar, silah satışları ve savunma işbirliği ve ABD'ye karşı jeostratejik denge arayışları da bu işbirliğinin nedenlerini oluşturmaktadır (Kemenade, 2010, s. 99-114)

İran, ABD'nin gücünü Basra körfezinde daha fazla tutmasına neden olarak, Çin denizine yönelmesini zorlaştırabilir (J. W. Garver, 2011). Çin'in İran'a bakışı ve yaklaşımı, kısmen ABD'yi jeopolitik ve askeri bir rakip olarak algılamasından kaynaklanmaktadır. ABD ile ekonomik olarak birbirlerine bağımlı olmalarına rağmen, Çin, ABD'nin Tayvan üzerinde patlak verebilecek potansiyel bir askeri çatışmada Çin'in enerji kaynaklarını engelleyebileceği konusunda endişe duymaktadır. Bu nedenle, Çin'in İran ile yapacağı güçlü bir ekonomik, diplomatik ve askeri ortaklığın, ABD'nin Orta Doğu'daki gücünü dengelemeye yardımcı olacağı düşünülmektedir. Çin'in politikaları, ABD'nin İran'ın nükleer programı konusundaki kararlarını şekillendirmeye yönelik uluslararası çabaları engellemekte ve artan Çin-İran işbirliği, ABD'nin İran'a baskı yapma girişimlerini daha da azaltmaktadır. Çin, yalnızca ABD ile bağlarını değil, aynı zamanda uluslararası itibarını da zedeleme korkusuyla İran ile ilişkileri çok sıkı tutma konusunda çok istekli davranmamaktadır. Rejim muhalifi İranlılar ise, Çin'in İran'ı ekonomik olarak sömürdüğünü ve giderek daha gaddar ve baskıcı olan rejimi desteklediğini düşünmektedirler (Harold ve Nader, 2012, s. 2)

Her iki ülkedeki liderler, uluslararası sistemi adaletsiz ve Batılı güçlerin egemenliğinde olarak görmektedirler. Çinli ve İranlı liderler, başta ABD olmak üzere Batının sınırlı egemenlik ve insan haklarının evrenselliği kavramlarıyla şekillendirdiği

uluslararası sistem karşısında kendi rejimlerinin devamlılığı için çalışmaktadırlar (YangXingli, 2010, s. 63-67).

Çin-İran ilişkileri zaten karmaşık olan Orta Doğu dengeleri üzerinde bölgesel rekabeti ve gerilimleri arttıran bir etken olarak ortaya çıkmıştır. Suudi Arabistan, İran'ı istikrarlı ve güçlü bir rakip görmüş ve düşman ilan etmiştir. Suudi Arabistan ile Çin, önemli ticaret ortaklarıdır ve Çin'in Suudi Arabistan'da ve diğer körfez ülkelerinde bir çok yatırımı bulunmaktadır. Bu nedenlerle, Çin'in Suudi Arabistan ve başta BAE olmak üzere diğer körfez ülkelerini rahatsız edecek ölçüde İran ilişkilerini geliştirmesi beklenmemelidir. Çin bu tedirginliğin oluşmaması konusunda her zaman temkinli davranmıştır. İsrail'in Orta Doğu'daki konumu ve bölgedeki rahatsızlık kaynağı olduğu dikkate alındığında, Çin'in bölge ülkeleri ile olan ekonomik ve askeri bağlantılarının artması, İsrail tarafından nasıl algılanacağı önemli bir sorudur. Çin'in İran ile nükleer enerji ve füze üretimi konusunda işbirliği yapması İsrail'i elbette kaygılandırmaktadır. Bu nedenle İsrail, Çin-İran ilişkilerini sınırlandıran en önemli faktör olmaktadır (Belal, 2020, s. 79).

Pragmatizm, İran-Çin ilişkilerini tanımlamada kullanılabilecek en uygun terimdir. İki ülke ideolojik farklılıklarına rağmen ortak çıkarlar temelinde ilişkilerini geliştirmekte ve ekonomik faaliyetlerini genişletmektedirler. Bu yaklaşımı sınırlandıran başlıca konu, İran'ın küresel güç siyasetinde yer aldığı konumu ve coğrafyasıdır (Chubin, 1974). Körfez ülkeleri, gerek petrol ve doğal gaz ihracatındaki konumları gerekse çok daha büyük bir pazar olmaları nedeniyle Çin'in İran ile olan ilişkilerini kısıtlamakta ve Çin'i bir denge arayışına sokmaktadır. Özellikle günlük 2,16 milyon varil bulan Suudi Arabistan petrolüne bağımlılığı, aslında Çin'in petrol ithalatını çeşitlendirmeye yönelik politikasını da zorlamaktadır (Saleh ve Yazdanshenas, 2020). Çin, İran ile ilişkilerini geliştirdikçe, Çin'in güçlü bağlarının olduğu Körfez ülkelerinin çıkarları kaçınılmaz olarak etkilenecektir. İran'ın Çin ile ilişkilerinin bir ittifak olarak olarak adlandırılmasındaki en büyük zorluk, Çin ve bölge ülkeleri ile olan bu sıkı ilişkilerdir (Shariatnia ve Azizi, 2019).

4. BİR KUŞAK BİR YOL PROJESİ

BKBYP, genellikle Başkan Xi Jinping liderliğindeki “büyük strateji” veya Çin’in Marshall Planı versiyonu olarak tanımlanmaktadır (Fallon, 2015, s. 140-147). Oysa bazı yazarlar, BKBYP’ni, Çin kapitalizmindeki bir krizi ele almayı amaçlayan geniş bir faaliyetler çerçevesi olarak ele almaktadırlar. Bu nedenle, ustaca jeopolitik olarak hesap yapan Başkan Xi tarafından değil, bir şekilde yönetilmesi gereken sürekli krizlere eğilimli, uzun süredir devam eden kapitalist gelişmenin politik-ekonomik süreçleri tarafından yönlendirildiğini savunmaktadırlar (Olinga-Shannon vd., 2019, s. 3).

Çin dünyanın ticaret hacmi en fazla olan, BMGK’ nın beş daimi üyesinden biridir ve aynı zamanda nükleer silah sahibi bir ülkedir. Çin’in dünya ekonomisi ve siyasetindeki ağırlığı her geçen gün artmaktadır. Çin, Asya Altyapı Yatırım Bankası, Çin Kalkınma Bankası ve Çin İthalat ve İhracat Bankası vasıtasıyla gelişmekte ülkelere IMF ve Dünya Bankasından fazla kredi desteği vermektedir. Bu gelişmeler, Kuşak Yol Girişimi ile beraber değerlendirildiğinde Çin’in farklı bir dünya düzeni arayışında olduğunu söyleyebilmek mümkün olmaktadır. Akdağ (2019), Çin’in, ABD merkezli sisteme meydan okuduğunu ve Kuşak ve Yol Girişimi ile de Çin merkezli yeni dünya düzeninin temelini attığını ileri sürmektedir. Öte yandan Kuşak ve Yol Girişimini, ABD’nin Çin’e yönelik çevreleme politikasına Çin’in yanıtı olarak değerlendirmektedir (Akdağ, 2019, s. 65).

4.1 Tarihi İpek Yolu

İpek Yolu’nun geçmişinin 4000 yıl önceki Hint- Avrupa göçlerine kadar dayandığı ileri sürülmektedir (Beckwith, 2011, s. 24). Antik çağlardan beri var olan İpek Yolu, uluslararası ticarette alternatif ticaret yollarının ortaya çıkması ve Amerika kıtasının keşfedilmesiyle etkinliğini kaybetmiştir. İpek Yolu adını ilk kullanan kişi, Alman F. Von Richthofendir. Yazar, 1877 yılında yazdığı eserinde ipek yolu vasıtasıyla Çin’den Batı ülkelerine ipek nakledildiğinden bahsetmektedir (Tabakoğlu, 2005, s. 277). İpek yolu ticaretinde pek çok ürünün ticareti yapılmış olsa da bu ürünlerin içerisinde en değerlisi ve en çok ticareti yapılanı olan ipek, bu yola adını vermiştir (Yıldızdağ, 2005, s. 1). İpek yolu, tek bir güzergâhtan ibaret değildi, zamanla gelişerek ve değişerek bütün kolları ile 64.000 km ye varan ticari bir yol olmuştur. Bu yol güzergâhında tarih

boyunca Türkler, Çinliler, Moğollar ve Ruslar hâkimiyet mücadelesi vermişlerdir (Tutar ve Koçer, 2019, s. 619). Şekil 4.1. de, tarihi ipek yolu, BKBYP'nin kara ve deniz rotaları gösterilmiştir.

Şekil 4.1: Bir Kuşak Bir Yol Ulaşım Ağı.

Kaynak: (Sheu ve Kundu, 2018)

İpek yolu tarih boyunca, bir ticaret yolu olmaktan öte anlamlar içermiştir. Bu yol sadece ekonomileri birbirine bağlamamıştır. Aynı zamanda toplumları, kültürleri ve dinleri de birbirine bağlamıştır.

4.2 Modern İpek Yolu Projesi

Dünya, ticareti ve gelecekteki refahı sınırlayan büyük bir altyapı boşluğuna sahiptir. Çok taraflı kalkınma bankaları bu açığı kapatmaya yardımcı olmak için gayret göstermektedirler. Özellikle Asya ülkelerindeki bu altyapı açığının azaltılmasında son yıllarda Çin'in Asya Altyapı Kalkınma Bankası vasıtasıyla katkı sağladığı "Kuşak Yol Girişimi" ön plana çıkmaktadır (Akdağ, 2019, s. 74).

Çin Devlet Başkanı Xi Jinping, ilk kez 2013 yılının Eylül ayında Kazakistan'da, bu stratejiyi, "İpek Yolu Ekonomik Kuşağı" olarak gündeme getirdi (China Daily, 2013).

"İpek Yolu Ekonomik Kuşağı", kısaca "Kuşak" olarak adlandırıldı. "Yol" kavramı ise, Güney Doğu Asya'dan Güney Asya, Orta Doğu ve Afrika'ya uzanan Hint-Pasifik deniz yollarına atıfta bulunarak "21. Yüzyıl Deniz İpek Yolu"nun kısaltmasıdır (Kuo ve Kommenda, 2018).

Asya, Afrika ve Avrupa kıtalarında bulunan çok sayıda ülke arasında ulaşım bağlantısı ve işbirliğini geliştirmeye odaklanan iddialı bir ekonomik kalkınma ve ticaret projesidir. Çinli yetkililer tarafından "Yüzyılın Projesi" olarak adlandırılan BKBYP, şimdiye kadar 136 ülke ve 30 uluslararası kuruluş tarafından imzalanmıştır (Olinga-Shannon vd., 2019, s. 3). Başlangıçta Asya ve Avrupa'yı birbirine bağlayan antik ipek yolunun restore edilmesi amacıyla 2013 yılında ilan edilen projenin kapsamı, yıllar içinde yeni bölgeler ve kalkınma girişimlerini içerecek şekilde genişletildi. Kuşak Yol Girişimi, Çin'den başlayarak Asya'yı Afrika, Avrupa ve ötesine bağlamayı hedefleyen oldukça kapsamlı bir projedir. Kara yolları, demir yolları, limanlar, denizcilik, havacılık, enerji nakil hatları, fiber optik konularında ülkeler arasındaki işbirliğini geliştirmeyi amaçlamaktadır. BKBYP, Kuşak ve Yol güzergâhı boyunca, karayolu, demir yolu, havalimanı, liman gibi altyapı yatırımlarının yanında münhasır ekonomik bölgeler ve sanayi bölgeleri kurmayı da amaçlamaktadır (Akdağ, 2019, s. 74).

Proje iki bölümden oluşmaktadır. Bunlardan ilki, Çin'i Orta Asya, Doğu Avrupa ve Batı Avrupa'ya karayolu ile bağlaması beklenen "İpek Yolu Ekonomik Kuşağı" olarak adlandırılmaktadır. İkincisi, Çin'in güney kıyılarını Akdeniz, Afrika, GüneyDoğu Asya ve Orta Asya'ya bağlaması beklenen "21.Yüzyıl Deniz İpek Yolu" olarak adlandırılıyor. 'Kuşak' kelimesi demiryolu, karayolunu ve enerji hatlarını içeren yol ağını ve 'Yol' ise deniz yolunu tanımlamaktadır. Çin, düzinelerce ülkeyle ortaklık kuran BKBYP'ni başlattığında, altı ekonomik koridor tanımlandı. Farklı bölgelerdeki tüm çeşitli zorluklar ve ihtiyaçlar ile koridorlar, odak alanları oluşturmaya yardımcı oldu ve yatırımların ulusal ve bölgesel ekonomiler üzerinde en büyük etkiye sahip olacağı yerlere yönlendirilmesini sağladı(Standard Chartered, 2019).

Dünya ticaretini geliştirmek yanında, dünya çapında ekonomiye yeni bir kalkınma ve işbirliği yöntemi getirmek, girişimin hedefleri arasındadır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Batı ve ABD'nin kurduğu ekonomik düzen yerine daha adil bir düzenin oluşumuna katkı sunmak da 'Kuşak Yol Girişimi'nin başka bir stratejisidir. Asya Pasifik bölgesinde ABD'nin etkin olmasını engelleyecek alternatif olma da girişimin hedefleri arasında sayılabilir (Rona, 2016). Başka bir açıdan BKBYP, Soğuk Savaş sonrası ABD'nin tek kutuplu dünya düzeninden çok kutuplu dünya düzenine geçmek için bir meydan okuma olarak da yorumlanabilir.

Çin ekonomisi, 2008 finansal krizinde büyüme oranlarında yavaşlama yaşamış ve ekonomik gelişimi için yeni bir itici güce ihtiyaç duymuştur. Çin devlet başkanının “yeni normal” olarak isimlendirdiği bu safhada Çin, radikal değişimlere kapı açmış, daha sürdürülebilir ve yenilikçi bir ekonomi olma yoluna girmiştir. Bununla beraber, dünya ekonomileriyle entegrasyonu daha da arttırmaya gayret etmektedir. “Kuşak Yol Girişimi”, bu bağlamda Çin’in karşılaşılabileceği ekonomik zorlukların üstesinden gelebilmek için tasarlanan yeni ekonomik kalkınma stratejisi olarak karşımıza çıkmıştır (Pu, 2016, s. 114).

BKBYP’ nin rolünün, Avrasya’da barış, işbirliği ve ticareti desteklemenin yanında, uluslararası sistemin tek süper gücü olan ABD’nin nüfuz alanı ve deniz üstünlüğünü sınırlamak olduğu da iddia edilmektedir (Osiewicz, 2018, s. 229).

4.3 İpek Yolu Ekonomik Kuşağı

“İpek Yolu Ekonomik Kuşağı”, Şekil 4.2 de görüldüğü gibi aşağıdaki altı ekonomik koridoru içermektedir:

1. Batı Çin’i Batı Rusya’ya bağlayan Yeni Avrasya Kara Köprüsü
2. Kuzey Çin’i Moğolistan üzerinden Doğu Rusya’ya bağlayan Çin-Moğolistan-Rusya Koridoru
3. Batı Çin’i Orta ve Batı Asya üzerinden Türkiye’ye bağlayan Çin-Orta Asya-Batı Asya Koridoru
4. Güney Çin’i Hint-Çin üzerinden Singapur’a bağlayan Çin-Çin Yarımadası Koridoru
5. Güney Batı Çin’i Pakistan üzerinden Arabistan deniz yollarına bağlayan Çin-Pakistan Koridoru
6. Bangladeş ve Myanmar üzerinden Güney Çin’i Hindistan’a bağlayan Bangladeş-Çin-Hindistan-Myanmar Koridoru (Seth, 2020).

Şekil 4.2. Bir Kuşak Bir Yol'un Altı Koridoru.

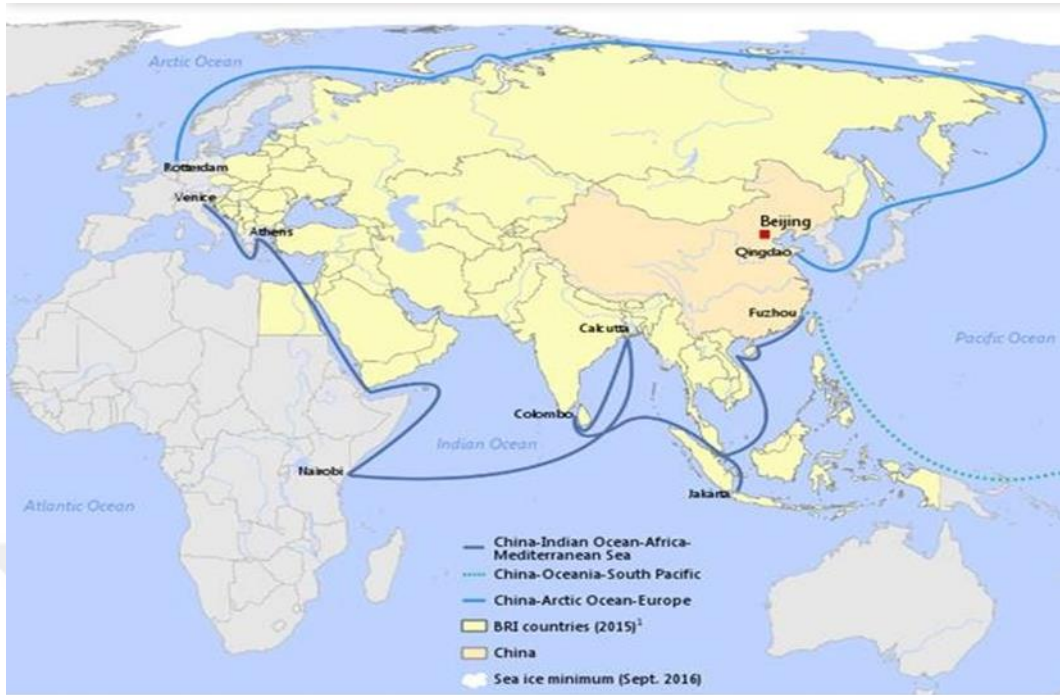
Kaynak:(Standard Chartered, 2019)

4.4 Yirmi birinci yüzyıl deniz ipek yolu

Yirmi birinci yüzyıl deniz ipek yolu güzergahları ise üçe ayrılmaktadır.

1. Çin-Hint Okyanusu-Afrika- Akdeniz güzergahı
2. Çin-Okyanusya-Güney pasifik güzergahı
- 3.Çin- Kuzey buz denizi- Avrupa güzergahıdır (Kurt, 2018).

28 Ocak 2018'de Çin Devlet Konseyi Bilgi Ofisi, ülkenin resmi Arktik politikasını ilk kez detaylandıran bir beyaz kitap yayınladı. Belge, bilimsel, ticari, çevresel koruma ve kaynak çıkarma çabaları dâhil olmak üzere bölgedeki gelecekteki Çin kalkınma hedeflerine yönelik rotayı çizdi ve Çin Arktik çıkarlarını Kuşak ve Yol Girişimi ile uyumlu hale getirdi. Bu güzergaha kutup ipek yolu da denmektedir (Nakano ve Li, 2018). Yirmi birinci yüzyıl deniz ipek yolu güzergahları Şekil 4.3 de gösterilmiştir.

Şekil 4.3. Yirmi BirinciYüzyıl Deniz İpek Yolu Güzergahları

Kaynak: (Kurt, 2018)

4.5 Enerji İpek Yolu

Çin'in BKBYP'nden önemli beklentilerinden biri de enerji güzergahının güvenliğidir. Çin ithal ettiği petrolün % 40'ını doğal gazın ise % 55'ini deniz yoluyla nakletmektedir (BP, 2019, s. 29; Shambaugh, 2013, s. 313; Shell, 2019, s. 19).

Orta Doğu ve Afrika'dan ithal edilen enerji kaynakları Malakka Boğazından geçmektedir. Boğazdan geçen enerji kaynakları, Çin'in tüm enerji ithalatının % 80'ine tekabül etmektedir (Durmüş, 2015, s. 8-9). Hürmüz boğazından sonra dünyanın en işlek boğazı olan Malakka Boğazı (Hirst, 2014), enerji zengini Orta Doğu ülkelerini sanayisi gelişmiş Çin, Japonya ve Güney Kore'ye bağlayan en kısa deniz yolu üzerinde bulunmaktadır (Qu ve Meng, 2012, s. 258). Bu boğazdan her yıl yaklaşık 100.000 gemi geçerken, dünya ticaretine konu malların dörtte biri de bu boğaz yolu ile taşınmaktadır (Calamur, 2017). Malakka Boğazı ABD ordusu tarafından kontrol edilmektedir. Tayvan konusunda ABD ile sorunlar yaşayan Çin, herhangi bir gerginlik veya çatışma durumunda ABD'nin enerji trafiğini kesmesinden çekinmektedir (A. U. Karadeniz, 2009, s. 177). Çinli analistler de, ABD'nin Malakka Boğazını kapama

ihtimalinin Çin için en önemli enerji güvenliği tehdidi olduğunu savunmaktadırlar (Downs, 2000, s. 44).

Enerji ipek yolu olarak da anılan doğal gaz ve petrol boru hatlarının inşa edilmesinin başlıca üç nedeni bulunmaktadır. Birincisi, Çin, genelde deniz yollarına özelde ise Malakka Boğazına olan bağımlılığını azaltmak istemektedir. İkincisi, Çin'in enerji arzını çeşitlendirerek Orta Doğu'ya bağımlılığını azaltma arzusudur. Rusya, Türk Cumhuriyetleri ve İran'dan boru hatları vasıtasıyla enerji temini, Çin'in Orta Doğu enerji kaynaklarına olan bağımlılığını azaltacaktır (Topçu, 2020, s. 48-49). Enerji ipek yolu yapımı için üçüncü neden taşıma maliyetleridir. Doğal gazın deniz yoluyla taşıma maliyeti, petrolün deniz yoluyla taşınmasından yedi kat daha fazladır (Sevim, 2012, s. 4387). Bu yüzden doğal gaz boru hatları ile doğal gazın taşınması daha ekonomiktir ve tercih edilmektedir.

Çin'in Orta Asya' daki doğal gaz ve petrol boru hatları başlıca üç grupta incelenebilir.

- Orta Asya petrol ve doğal gaz boru hatları
- Rusya doğal gaz ve petrol boru hatları
- Mynmar petrol ve doğal gaz boru hattı
- Pakistan petrol boru hattı

Orta Asya doğal gaz ve petrolü, planlanan 4 boru hattının tamamlanan 3'ü ile Çin'e ulaşmaktadır. Türkmenistan'ın Hazar Denizi kıyılarındaki doğal gazı ve Kazakistan'ın petrol ve doğal gazı, bu boru hatlarıyla Çin'e ulaşmaktadır. Boru hatları toplam 10.000 km uzunluğundadır. Rusya doğal gaz ve petrol boru hattı ise 5000 km uzunluğundaki Taishet ve İrkutsk bölgesinden petrol ve doğal gazı boru hatlarıyla taşımaktadır. Boru hattından petrol akışı önceki yıllarda sağlanmıştır. Doğal gaz boru hattının yapımı ise devam etmektedir. Mynmar petrol ve doğal gaz boru hattı da 2017 yılında faaliyete geçmiştir. Kuzey Afrika ve Orta Doğu'dan tedarik edilen petrolün bir kısmı Myanmar'ın Made adasına getirilmekte ve buradan Myanmar petrol ve doğal gaz boru hattı ile Çin'e taşınmaktadır. Her iki boru hattının toplam uzunluğu 2800 km'dir. Myanmar boru hatları, deniz yolu ulaşımını 2000 km kısalttığı için Malakka Boğazı'na bağımlılığı da azaltmaktadır (Wong ve Cheng, 2015, s. 268).

Pakistan Gwadar petrol boru hattı, Basra körfezinden gelecek petrolü, Gwadar (Pakistan) limanından boru hattı vasıtasıyla Çin'in Batısındaki Kaşgar-Fujian

bölgesine nakletmek için yapılmaktadır ve 2017 yılında başlanmıştır. Tamamlanınca deniz yolu ulaşımını 5000 km kısaltacaktır. Bu koridor sayesinde, Myanmar enerji koridoru ile birlikte Malakka Boğazı'nı bypass eden ikinci alternatif güzergah oluşmaktadır.. Proje tamamlandığında, bu güzergahtan Çin'in ihtiyaç duyduğu petrolün % 17'sinin karşılanacağı belirtilmektedir (Bhutta, 2018).

4.6 Dijital İpek Yolu

Çin, BKBYP ile her bakımdan alternatif ulaşım ve iletişim güzergâhları meydana getirmektedir. Yeni ticaret yolları, yeni enerji koridorları gibi altyapının tamamlayıcısı bir diğer proje de iletişim, sibernetik ve digital bağlantı hatlarıdır. Bu kapsamda sınır ötesi fiberoptik kablolar, denizaltı bağlantıları, uydu projeleri bulunmaktadır. 2015 yılında Çin tarafından gündeme getirilen sibernetik işbirliği, "Dijital İpek Yolu" (DİY) ya da "Bilgi İpek Yolu" olarak adlandırılmaktadır (BRF, 2017). DİY, Çin kamu ve özel sektörlerinde her düzeyde birçok aktörü içermektedir. Resmi ve gayri resmi DİY projeleri arasındaki çizgi genellikle bulanıktır ve DİY yatırımları hakkında kapsamlı verilere ulaşmak zordur. Bir tahmine göre , 2018 yılına kadar DİY ile ilgili Çin dışındaki dijital altyapı projelerine yapılan yatırım tutarı 79 milyar dolara ulaşmıştır (Kurlantzick, 2022).

Kavram, e-ticaret, dijital ekonomi, akıllı şehirler ile bilim ve teknoloji parkları için inovasyon eylem planlarını da içermektedir. Bu çerçevede aynı zamanda, Çin'li telekomünikasyon şirketlerinin izlediği "dışarıya açılma" politikalarının doğal bir hedefidir. Nitekim Çin telekomünikasyon şirketleri hâlihazırda "Dijital İpek Yolu"nun altyapısını inşa etmektedir (Brown, 2017). Fiberoptik bağlantı anlaşmaları ilk olarak Çin-Rusya-Avrupa, Afganistan, Pakistan, Hindistan, Tacikistan, Özbekistan, Türkmenistan arasında gerçekleştirilmiştir (Recca, 2017). Ayrıca Afganistan-Çin arasında uydu projesi de bulunmaktadır (Pajhwok, 2017). Dijital altyapı yatırımlarına çok fazla ihtiyaç duyulan Afrika kıtasında ise Kamerun, Kenya, Zimbabve, Togo ve Nijer'de internet bağlantısını geliştirmek ve yeni bağlantı hatları kurmak için çeşitli yatırımlar yapılmaktadır (Wu, 2017).

Çin, on altı ülke ile DİY işbirliği anlaşması imzalamıştır. Ancak bu tür anlaşmaların bazıları gizli tutulduğu için, muhtemelen sayı çok daha fazla olabilir. 2020 yılı itibariyle DİY ile ilişkili projelere, Çin, 79 milyar dolar harcamış bulunmaktadır. DİY, yardım alan ülkelerin filtreleme, içerik denetleme ve gözetim yolu ile interneti daha

iyi kontrol etmelerine yardımcı olmaktadır. ABD ve Batılı ülkeler, Çinli teknoloji şirketlerini 5G altyapılarını kurma projelerinden yasakladıkları için, Çin, dijital ipek yolunu daha büyük bir dış politika önceliği haline getirmektedir. Çinli teknoloji firmaları, zengin ülkelere dışlandıkları için gelişmekte olan pazarlarda daha fazla büyümeye ihtiyaç duymaktadırlar. Çin, Afrika'da, bilgi ve iletişim altyapısı alanında ABD ve müttefiklerinin toplamından daha fazla finansman sağlamaktadır (Kurlantzick, 2022).

Dİİ'nun dört önemli ve geniş kapsamlı stratejik sonucu vardır. Birincisi, Çin, neredeyse tamamen kendi içinde yetiştirilen dijital birimler oluşturabilir ve sunabilir. Bu birimler, veri kabloları, hücresel ağlar ve veri depolama merkezleri gibi dijital iletişimi mümkün kılan altyapılardır. Legolarla bir benzetme yaparsak, Çin ne kadar çok birim inşa ederse, o kadar çok şey inşa edebilir ve bu temele bağlanabilir. Böylece küresel dijital düzendeki konumunu güçlendirebilir. İkincisi, Dİİ, Çin'in dijital altyapı ve yapay zekâ, robotik, nesnelerin interneti, blok zinciri, sunucusuz bilgi işlem vb. gibi yeni nesil teknolojiler için standartlar belirlemesini kolaylaştırabilir. Mevcut teknoloji liderlerinin ve daha geniş küresel değerlendirmelerin ötesinde, standartlar belirlemek önemli stratejik avantajlar getiriyor. Üçüncüsü, Çin'in dijital yönetime bakışı çok daha devletçi bir yapıya sahiptir. Bu, özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nin dijital değerler ve normlar konusundaki ortalama liberal Batı görüşünden tamamen farklıdır. ABD ve Batı'nın aksine Çin hükümeti, Çin'deki siber uzaya katı kısıtlamalar getirebilmektedir. Dördüncüsü, Çinli işletmeler ve buna bağlı olarak Çinli yetkililer, Dİİ aracılığıyla büyük yerel veri havuzlarına erişim sağlayabilirler. Pekin, diğer ülkelerin Çin altyapısına olan güvenini güçlendirerek, diğer faktörlerin yanı sıra önemli ölçüde yerel siber güvenlik politikalarına ve uygulama kapasitelerine bağlı olsa da, teorik olarak değerli bir yerel siyasi etki aracı elde edebilir. Bununla birlikte, bu tür potansiyel sömürü, Çin'e özel değildir. Edward Snowden'ın ifşa ettiği ve Facebook-Cambridge Analytica veri skandalının gösterdiği gibi, istenirse herhangi bir teknoloji sağlayıcısı veya siber teknolojide gelişmiş aktör konumlarını kötüye kullanabilir (Ghiassy ve Krishnamur, 2021).

4.7 Çin-Avrupa Tren Taşımacılığının Önemi

Uzak-Doğuyu, Avrupa'ya bağlayan Çin - Avrupa tren yolu, deniz yolundan daha hızlı ve hava taşımacılığından daha ucuzdur. Bu yol, daha güvenli ve çevre dostu olması

nedeniyle bir lojistik şekli olarak ön plana çıkmaktadır. Çin-Avrupa arasındaki demiryollarında teslimat süresi, ortalama 16-18 gün sürerken deniz taşımacılığı 30-35 gün sürmektedir. Çin'den Avrupa'ya yük treni ile taşımacılık 2011 yılında başlamıştır. Deniz yolu taşımacılığı mevsimsel fiyat dalgalanmaları gösterirken, tren yolu taşımacılığı standart fiyatlarla yıl boyunca konteyner taşımacılığı imkânı sunmaktadır. Çin ile Avrupa arasındaki demiryolu taşıma kapasitesi, 2015 yılında 5 bin konteynerden, 2020 yılında 1.140.000 vagona ulaşmıştır. 2020 yılında Çin Avrupa arasında taşıma yapan yük trenlerinin sayısı 2019'a oranla % 50 artış göstermiştir. Bu taşıma kapasitesinin 2021 yılı sonuna kadar ise, %25 artacağı tahmin edilmektedir. Kovid pandemisi sürecindeki bu kapasite artışı, önümüzdeki için umutları arttırmaktadır. Çin'in BKBYP kapsamında yapacağı yatırımların toplamının 2027 yılına kadar 1,2 trilyon dolara ulaşacağı tahmin edilmektedir (ihracat. co, 2021).

4.8 Çin ve İran arasında Hızlı Tren Yapımı

Devlete ait "China Daily" gazetesine göre, Çin'in demiryolu otoritesi (CRC), İran'a yönelik uluslararası yaptırımların hafifletilmesinden yararlanmak için yolcuları ve kargoları taşıyan, ülkenin kuzeyBatı bölgesini Orta Asya üzerinden Batı Asya'ya bağlayan yüksek hızlı bir demiryolu hattı önerdi. CRC tarafından önerilen 3.200 kilometre uzunluğundaki demiryolu bağlantısı, Çin'in Batı Sincan Eyaletinin başkenti Urumçi' den başlayıp ve İran'ın başkentinde sona erecektir. Gazete, hızlı trenin yol boyunca Kazakistan (Almata), Kırgızistan (Bişkek), Özbekistan (Taşkent ve Semerkant) ve Türkmenistan'da (Aşgabat) duracağını ifade etmiştir. CRC baş mühendisi, hattın çoğunlukla güneyDoğudan kuzeyBatıya Moskova' ya doğru uzanan bölgedeki mevcut demiryolu ağını tamamlayacağını söyledi. Bakan, daha da önemlisi, bölgenin geniş göstergeli palet sistemleri (1,52 metre) ile Çin'de ve dünyanın diğer birçok yerinde benimsenen 1,435 metrelik standart pist arasındaki uyumsuzluktan kurtulabileceğini savundu (Dominguez, 2015). Bu projenin geleceği diğer pek çok yatırım gibi İran'a yapılan yaptırımların kaldırılmasına bağlıdır. Çin ve İran arasında planlanan hızlı tren güzergâhı Şekil 4.4 de gösterilmiştir.

Şekil 4.4. Çin İran Arasında Planlanan Hızlı Tren.

Kaynak: (Dominguez, 2015)

Ayrıca İran, farklı hatlarda tren hatlarını geliştirerek ticaretini genişletmek ve kolaylaştırmak istemektedir. Şekil 4.5de, İran'ın tren yolu ağlarındaki hedefleri gösterilmektedir.

Şekil 4.5. İran'ın Tren Yolları Yapımındaki vizyonu.

Kaynak: (On The Mos Way, 2020)

Şekilde görüldüğü gibi, İran tren yolları ile bir yandan Doğusu'nda bulunan ülkeleri Türkiye üzerinden Avrupa'ya bağlamak isterken , diğer yandan Kuzey'indeki ülkeleri limanları vasıtasıyla Güney'e bağlamayı planlamaktadır.

4.9 BKBKP' nin Çin İçin Önemi

Önceleri yoğun bir ticari faaliyete sahip olan bölge ülkelerinde ticaret, Haçlı Seferleri ve Moğolların Orta Asya'daki ilerlemeleri ile yavaşladı ve bugün Orta Asya ülkeleri, tüm sınır ötesi ticaretin sadece yüzde 6,2'sini oluşturan bölge içi ticaret ile ekonomik olarak birbirinden izole edilmiş hale geldi (Chatzky ve McBride, 2020).

Proje, Başkan Xi'nin en iddialı dış ve ekonomik projelerinden biridir. Çin'e komşu ülkelerde geniş bir altyapı inşa programı aracılığı ile Pekin'in ekonomik liderliğini güçlendirmeyi amaçlamaktadır. Pek çok dış politika analisti, bu projeyi Çin'in komşuları üzerinde siyasi bir avantaj elde etme girişimi olarak görmektedirler. Fakat stratejik itici güçlerin yanında acil iç ekonomik zorluklar da bu projeyi motive etmektedir. BKBYP' nin en az anlaşılan yönlerinden biri, Çin'in bu girişimi, özellikle hızlı tren ve enerji üretim malzemeleri alanlarındaki Çin teknolojik ve mühendislik standartlarını ihraç etmek için kullanma arzusudur. Bunun yanı sıra, bazı Çinli finansörler ve politika yapımcıları, kredilerin geri dönüşünden korktukları için projeleri finanse etmekte temkinli davranmaktadırlar (Cai, 2017).

BKBYP, iç büyümesini artırmayı hedefleyen Çin için birincil öneme sahiptir ve aynı zamanda ülkenin ekonomik diplomasi stratejisinin önemli bir parçasıdır. Çin, Sincan gibi daha az gelişmiş sınır bölgelerini komşu ülkelerle birleştirerek ekonomik faaliyetlerin artmasını ve bu bölgelerin gelişmesini beklemektedir. BKBYP' nin ilerlemesiyle beraber üretimin ve ticaretin artması ve Çin malları için yeni pazarlar yaratılması beklenmektedir. Ayrıca, üretim merkezleri de hammadde ithali ve üretilen ürünlerin kolayca ihraç edilmesi için uygun maliyetli rotaların kontrolünü elde edecektir. Artan üretim kapasitesi, BKBYP güzergâhları boyunca yer alan bölgelere etkin bir şekilde yönlendirilebilecektir. Çin, çeşitli altyapı projelerine bir trilyon doların üzerinde yatırım açıkladı ve katılımcı ülkelere düşük maliyetli krediler sunarak bunları finanse etmektedir. Pakistan, GüneyBatı Çin'i Pakistan'a ve Pakistan üzerinden Umman Denizi rotalarına erişim sağlayacak şekilde birleştirerek 46 milyar dolarlık Çin Pakistan Ekonomik Koridoru'ndan (CPEC) yararlanmaya hazırlanıyor. Çin, BKBYP'i bölgesel kalkınma için bir proje olarak görmektedirken, diğer bazı ülkeler bunu Çin odaklı bir ticaret ağı inşa ederek ve kontrol ederek küresel düzeyde daha büyük bir rol oynamak için stratejik bir hamle olarak algılamaktadırlar (Seth, 2020).

Asya Altyapı Yatırım Bankası, Asya'nın 2030'a kadar 26 trilyon ABD doları tutarında altyapı yatırımına ihtiyacı olduğunu savunmaktadır. Çin kesinlikle bunun bir kısmını sağlamaya yardımcı olabilir. Yatırımları, altyapı inşa ederek, ilgili ülkeler üzerinde olumlu etkiler yaratıyor. Karşılıklı fayda, uzun vadede Çin ürünleri için pazarların geliştirilmesine ve kısa vadede endüstriyel aşırı kapasitenin hafifletilmesine yardımcı olacak olan BKBYP 'nin bir özelliğidir (OECD, 2018, s. 3).

Çin'i BKBYP' ni geliştirmeye iten iç ve dış motivasyon kaynakları bulunmaktadır. İç motivasyon kaynağı, bölgeler arasındaki ekonomik ve sosyal dengesizliklerin bulunması ve bu proje ile düzeltilmesinin düşünülmesidir. Ekonomik ve sosyal dengesizliklerin kaynağı, sanayii kuruluşlarının genelde deniz kenarındaki şehirlerde yoğunlaşmış olmasıdır. Sanayinin az geliştiği iç ve Batı kesimlerinin gelirlerinin artması için, Çin den Avrupa' ya uzanan ticaret yoluna gerek duyulmaktadır. Çin, yapılacak altyapı yatırımları sayesinde hem kendi ekonomik olarak zayıf olan bölgelerini hem de komşu az gelişmiş bölgeleri kalkındırmayı planlamaktadır. Bu bölgelerin gelişmesi sayesinde, artan üretimini de pazarlayabilecektir. Dış motivasyon kaynağı ise, artan üretime paralel olarak artan enerji ihtiyacıdır. Kuşak yol güzergâhında bulunan ülkeler genelde, az gelişmiş ve enerji kaynakları yönünden zengin ülkelerdir. Bu ülkelere enerji alımı ve üretilen malların bu ülkelere satışı Çin'in arzu ettiği bir ticaret yöntemidir. İran ile ticaretinin hızlı artması, bu anlayışın en belirgin örneğidir (Tutar ve Koçer, 2019, s. 621).

4.10 BKBYP' nin İran İçin Önemi

Çin ve İran ilişkileri, Çin devlet başkanının 2016 yılındaki İran ziyaretinden sonra hızlanmıştır. Bu ziyarette 2014 yılında 52 milyar dolar olan iki ülke arasındaki ticaret hacminin on yıl içerisinde 600 milyar dolara çıkarılmasının planlandığı açıklanmıştır (Deutsche Welle Türkçe, 2016). 2020 yılının Şubat ayında "Kapsamlı Stratejik Ortaklık Anlaşması" (KSOA) ile somut hale gelmiş ve 27 Mart 2021 tarihinde ise yürürlüğe girmiştir. Böylece 25 yıl sürecek stratejik ortaklık başlamıştır. Bir Kuşak Bir Yol Projesi'ne (BKBYP), İran tarafından destek vaat edilmesi, anlaşmanın en çok dikkat çeken maddesi olmuştur. Çünkü bu anlaşmanın 7-10. Maddelerinde BKBYP, Asya Altyapı ve Yatırım Bankası (AIIB), Çin yatırımları gibi konulara atıf vardır. Bu da, Çin ile İran arasında imzalanan işbirliği anlaşmasının BKBYP projesinin gerçekleşebilmesi için somut bir adım olduğunu göstermektedir. Anlaşmanın 17.

Maddesinde ise tarafların çok kutuplu dünya sistemini destekledikleri vurgulanmaktadır. Bu anlaşmanın amacı, kısa vadede İran-Çin ilişkilerini geliştirmeye yönelik olsa da BKBYP'nin kurumsallaştırılması açısından önemlidir. Ayrıca, ABD'nin dengelenmesi açısından önemli bir hamle olduğu düşünülmektedir (Şahin, 2021, s. 1-3).

Eski İpek Yolu'nda İran, Doğu ve Batı arasındaki ticaret için bir köprü rolü oynamasına rağmen, BKBYP'nde yeniden bu rolün alınmasında ciddi zorluklar olacaktır. Genel olarak Çin yükselişi ve özel olarak BKBYP, İran'ın mevcut jeopolitik ve jeoekonomik konumları üzerinde ikili etkileri vardır. BKBYP sayesinde, bir yandan Çin ile etkileşimler ve ilişkiler genişletilecektir. Böylece, İran'ın uluslararası alanda hareket serbestliği artacak ve ekonomik ve siyasi alanlardaki gücü de yükselecektir. Aynı zamanda, BKBYP İran'ın bölgesel duruşu için ciddi ve büyüyen zorluklar yarattı. Bu zıt etkiler, BKBYP bağlamında Çin ile işbirliğinin genişletilmesine yönelik olarak İran'da "fırsat merkezli" ve "tehdit merkezli" yaklaşım geliştirdi. Bu iki tutum arasındaki rekabet ve çelişki, İran'ın bu girişimde nasıl bir rol oynayacağına karar vermesini zorlaştırmaktadır. Başka bir deyişle, İran'ın BKBYP'ne karşı tutumundaki umut ve korku birleşimi, ülkenin bu girişimin ulusal çıkarları üzerindeki etkilerini belirlemesini ve buna nasıl katılacağına karar vermesini zorlaştırdı. Bununla birlikte, ABD yaptırımlarının yeniden uygulanması, İran'ın girişime katılmasındaki zorlukları artırmıştır ve bu alanda Tahran-Pekin işbirliğinin yolunda yeni, önemli zorluklara neden olmuştur. İran'a yönelik bazı Amerikan yaptırımlarının kalmasının, İran'ın girişime katılımının muhtemelen yavaş, zor ve asgari düzeyde olmasına neden olacağı iddia edilmektedir (Shariatnia ve Azizi, 2019, s. 10-11). Olası rejim değişikliği ve Belucilerin İran ve Pakistan topraklarından toprak talep ettiği Beluci sorununun geleceğindeki belirsizlikler de projenin geleceğini zedeleme ihtimali olan konulardır.

İlk bakışta İran BKBYP ile jeopolitik gücünü arttıracak gibi görünmektedir. Ancak, geniş açıdan bakıldığında, BKBYP daha ziyade Çin'in yükselişine ve küresel sistemin çok kutuplu hale gelmesine yol açması olasıdır. İran, uzun yıllardan beri uluslararası sistemin tek süper gücü olan ABD ile adeta Soğuk Savaş yaşamaktadır. Böyle bir ülke için gücün yeniden dağıtılması son derece önemli sonuçlar ortaya çıkarabilir ve İran'ın yerel ve uluslararası siyasette oldukça rahatlamasına sebep olabilir. Ayrıca bölgesel bağlamda İran, dünyanın en fakir ve en istikrarsız bölgelerinden birinde yer almaktadır. İran'ın jeopolitiği çok taraflıdır. Orta ve Güney Asya, Orta Doğu ve

Kafkasya ile bağları vardır ve aynı zamanda tüm bu bölgelerin bir parçası olarak kabul edilmektedir. Afganistan ve Pakistan'ın da yer aldığı Güney Asya ve Orta Doğu, dünyanın en fakir ve sosyal yönden de en değişken bölgeleri arasında yer almaktadır. Ayrıca, az gelişmişliği ve istikrarsızlığının bir sonucu olarak Afganistan, uyuşturucu madde üretimi ve ticareti için küresel bir merkez haline gelmiştir. BKBYP, bölge ülkelerine katkı sunarak İran'ın çevresindeki yoksulluğu ve istikrarsızlığı azaltmaya yardımcı olabilir. BKBYP' nin Pakistan koridoru ve Gwadar Limanı, Pakistan ekonomisini dönüştürebilir ve yoksulluğunu azaltarak bu ülkenin ve genel olarak bölgenin istikrarını artırmaya yardımcı olabilir (Shariatinia ve Azizi, 2019, s. 4).

4.11 BKBYP'nin Finansmanı

BKBYP'nin finansmanı aşağıda sunulan kurumlar tarafından karşılanmaktadır(BRI, 2022).

1. Çin Bankaları

- a) Çin Tarımsal Kalkınma Bankası (ADBC)
- b) Çin Kalkınma Bankası (CDB)
- c) Çin İhracat-İthalat Bankası (CHEXIM)
- d) Çin Ziraat Bankası (ABC)
- e) Çin Bankası (BOC)
- f) Çin İnşaat Bankası (CCB)
- g) Çin Sanayi ve Ticaret Bankası (ICBC)

3. Çin Devlet Fonları

- a) Çin Yatırım Şirketi (CIC)
- b) İpek Yolu Fonu (SRF)

4. Uluslararası Finans Kuruluşları

- a) Asya Kalkınma Bankası (ADB)
- b) Asya Altyapı Yatırım Bankası (AIIB)
- c) Yeni Kalkınma Bankası (NDB)

BKBYP projelerinin finansmanının doğrudan %81'ini devlet bankaları sağlamaktadır. Çin hükümetinin farklı kanallardan ilave % 6 lık desteği ile birlikte BKBYP finansmanının toplam %87'si devlet bankaları tarafından sağlanmaktadır. Kalan kısmın ise % 9'unu özel teşebbüs, %2'sini çok taraflı finansal kuruluşlar ve kalan % 2' sini ise İpek Yolu Fonu (SRF) karşılamaktadır (He, 2020, s. 13).

Adı geçen tüm devlet bankaları ve fonlar, BKBYP için gerekli olan 4-8 trilyon dolar arasında olan yatırımları finanse etmektedirler. BKBYP'ne finans sağlayan uluslararası kuruluşlar arasında en önemlisi Asya Altyapı Yatırım Bankası (AAYB)'dir. AAYB, 2016 yılında 57 kurucu üye ülke tarafından kurulmuştur. Amacı, Asya ve ötesinde sürdürülebilir altyapıya yatırım yapmaktır. Kurumun şimdiye kadar 91'i tam üye diğerleri muhtemel üye olmak üzere 105 üyesi bulunmaktadır. Kurum, 33 ülkede, 182 projeyi onaylamıştır. Bu projelerin toplam değeri 35,83 milyar doları bulmaktadır. Bankanın genel merkezi, Çin'in Pekin şehrinde (AIIB, 2022). 100 milyar doları aşan sermayesi ile birlikte AAYB, Çin önderliğinde kurulan ilk finans kuruluşudur (Genç, 2019, s. 37). Asya'nın 2030 yılına kadar her yıl 1,3 trilyon dolar altyapı finansmanına ihtiyacı olduğu ve bunun sadece 800 milyar dolarlık kısmının mevcut finansman kaynaklarınca sağlanabildiği ileri sürülmektedir. Bu gereksinim bankanın kuruluşunun temel nedenini oluşturmaktadır (Ra ve Li, 2018). AAYB, 20 si bölge dışı toplam 57 ülke tarafından 2015 yılında kuruldu. 2020 yılında 102 üyeye ulaşan banka, Dünya Bankası'ndan sonra ikinci en büyük çok taraflı kalkınma bankasıdır. AAYB, BKBYP için kurulmasa da, kredi notunun Çin'in kredi notundan fazla olması ve düşük maliyetlerle borç vermesi gibi nedenlerle BKBYP projeleri için cazibe merkezi olmuştur. 2008 yılından sonra teknolojik yatırımlara daha fazla önem vermesi nedeniyle, gelişmekte olan ülkelerin altyapı ihtiyaçlarının karşılanmasında önemli bir boşluğu doldurmaktadır (Chan, 2016, s. 174).

Çin Kalkınma Bankası, 2013 yılından beri başta ulaştırma ve enerji olmak üzere pek çok alanda 600'dan fazla proje için, 190 milyar doları aşan miktarda finansman sağlamıştır (Reuters,2019a). Çin Eximbank'ı, ulaşım enerji ve altyapı ile ilgili 1800 BKBYP projesine 149 milyar doları aşan miktarda finansman sağlamıştır (Reuters, 2019b). Çin Kalkınma Bankası ve Çin Eximbank birlikte, BKBYP finansmanının % 45' ini sağlamaktadırlar. Böylece, BKBYP girişiminin en büyük finans kaynakları olmaktadır.Çin'in en büyük deniz aşırı bankası ve dört büyük ticari devlet bankasından biri olan Çin Bankası (BOC), 2019 yılı itibariyle 600 den fazla

BKBYP'ne 140 milyar doları aşan finansman sağlamıştır. Çin Sanayi ve Ticaret Bankası (ICBC) da 441 projeye 114 milyar dolar kredi imkanı sunmuştur. Çin İnşaat Bankası (CCB) ve Çin Ziraat Bankası (ABC) ise daha küçük ölçekli projelere toplamda 32 milyar dolar finansman desteği sağlamışlardır. Toplam BKBYP finansmanının % 2 sini sağlayan İpek Yolu Fonu (SRF), 2018 yılı itibariyle 30 projeye 11 milyar dolarlık kredi sağlamıştır (He, 2020, s. 13-14). İpek Yolu Fonu dışında çoklu anlaşmalarla kurulan fonlar da vardır. Ancak bu fonların büyük bir kısmı, Çin bankaları tarafından finanse edilmektedir (Yıldırım, 2020, s. 630). BRICS ülkelerinin kurduğu Yeni Kalkınma Bankası (NDB) ile birlikte uluslararası finansal kuruluşlardan Dünya Bankası ve Asya Kalkınma Bankası da BKBYP için finansman katkılarında bulunmaktadır (CLC, 2018, s. 12-14).

5. KAPSAMLI STRATEJİK ORTAKLIK ANTLAŞMASI

Çin, bazı ülkeler ile “Stratejik Ortaklık”, diğer bazı ülkeler ile “Kapsamlı Stratejik Ortaklık” antlaşmaları imzalamıştır. Bu antlaşmaların içerikleri ve hangi ülkelerle imzalandıkları önem arz etmektedir. Çin, Ortaklık antlaşmalarının kapsamı Çizelge 5.1’de sunulmuştur.

Çizelge 5.1. Çin Ortaklıklarının Hiyerarşisi

Ortaklık	Kapsamları
Kapsamlı Stratejik Ortaklık	Bölgesel ve uluslararası ilişkiler alanında tam işbirliği ve gelişme arayışı
Stratejik Ortaklık	Bölgesel ve uluslararası ilişkilerde askeri konular dâhil daha yakın koordinasyon sağlamak
Kapsamlı İşbirliği Ortaklığı	Üst düzey görüşmeleri devam ettirmek, çeşitli düzeylerde gelişmiş temaslar ve ortak çıkar konularında artan karşılıklı anlayış
İşbirliği Ortaklığı	Karşılıklı saygı ve faydaya dayalı ikili konularda işbirliği geliştirmek
Dostane İşbirliği Ortaklığı	Ticaret gibi ikili konularda işbirliğini güçlendirmek

Kaynak: (SCMP, 2016)

Çizelge 6’da görüldüğü gibi, Kapsamlı Stratejik Ortaklık antlaşmaları en üst kategoride yer almaktadır. Çin ve İran antlaşmasını değerlendirebilmek için, Çin’in bu tarz antlaşmaları hangi ülkelerle imzaladığını bilmek, bu antlaşmayı değerlendirmemizi kolaylaştıracaktır. Çizelge 5.2’de Çin’in Orta Doğu’da hangi ülkelerle bu tür antlaşmaları imzaladığı görülmektedir.

Çizelge 5.2. Çin'in Orta Doğu'daki Ortaklıkları

Devlet	Düzye	İmzalanan Yıl
Cezayir	Kapsamlı Stratejik Ortaklık	2014
Mısır	Kapsamlı Stratejik Ortaklık	2014
İran	Kapsamlı Stratejik Ortaklık	2016
Suudi Arabistan	Kapsamlı Stratejik Ortaklık	2016
Birleşik Arap Emirlikleri	Kapsamlı Stratejik Ortaklık	2018
Cibuti	Stratejik Ortaklık	2017
Irak	Stratejik Ortaklık	2015
Ürdün	Stratejik Ortaklık	2015
Kuveyt	Stratejik Ortaklık	2018
Fas	Stratejik Ortaklık	2016
Umman	Stratejik Ortaklık	2018
Katar	Stratejik Ortaklık	2014
Türkiye	Stratejik Ortaklık	2010

Kaynak: (Fulton, 2019)

5.1 Kapsamlı Stratejik Ortaklık Anlaşması (KSOA) nedir?

İran- Çin arasında yapılan ‘‘Kapsamlı Stratejik Ortaklık Antlaşması’’, başka bir ifade ile 25 yıllık işbirliği programı, İran İslam Cumhuriyeti ile Çin Halk Cumhuriyeti arasında 27 Mart 2021 tarihinde Tahran’ da bahsi geçen iki ülkenin dışişleri bakanları tarafından imzalanan bir antlaşmadır.

Müzakere sürecinde, antlaşma taslağı, ‘‘The New York Times’’ tarafından ele geçirilip yayınlanmıştır (Fassihi ve Myers, 2020). Bu taslağa göre, antlaşma çerçevesinde ÇHC, İran’da 280 milyar doları petrol, doğal gaz ve petrokimya sektöründe ve 120 milyar doları da altyapı, ulaşım ve imalat sanayinde olmak üzere toplamda 400 milyar dolar yatırım yapacaktır. Bunun karşılığında ise, ÇHC, İran’dan 2 yıl gecikmeli ödeme ile beraber % 32 ye varan oranlarda ham petrol satın alacaktır. Ayrıca, bu alışverişin ödemesini kendi para birimi Yuan ile yapacaktır (Farzam, 2020; Hıncks, 2020; Jalili, 2017; Watkins, 2019). Antlaşma çerçevesinde, ÇHC, projelerini korumak amacıyla İran’da güvenlik personeli konuşlandırabilecektir. Buna ek olarak, İran’dan Çin’e

geçişini korumak amacıyla Basra Körfezi de dâhil olmak üzere bölgede güvenlik personeli ve malzeme bulundurabilecektir (Watkins, 2019).

5.2 Antlaşmanın Müzakere Süreci

2016 yılı Ocak ayında Çin Cumhurbaşkanı Xi Jinping'in İran'a yaptığı ziyarette gündeme gelen KSOA'nın hazırlanma süreci birkaç yıl sürmüştür. Öncelikle, 2016'da, iki ülke arasında "Stratejik Ortaklık Bildirisi" imzalanmıştır. Bu bildirinin 6. maddesine göre, tarafların koordineli çalışarak bu anlaşmayı sonuçlandıracağı kayıt altına alınmıştır (Farzam, 2020). Anlaşmanın hazırlanma sürecinde, çeşitli bilim adamları ve akademisyenler ile yapılan istişareler sonucunda, taslak bir anlaşma hazırlanmıştır. Ağustos 2019'da, İran Dışişleri Bakanı Cevad Zarif, Çin'i ziyaret ederek taslak anlaşmayı Çin tarafına sunmuş ve müzakereler yapılmıştır (Örtlek, 2020).

İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani, 23 Haziran 2020 tarihindeki kabine toplantısında, Çin ve İran arasında "25 Yıllık Kapsamlı Stratejik Ortaklık" taslak anlaşmasının onaylandığını açıklamıştır (SDE, 2020). 27 Mart 2021 tarihinde ise, İran'a resmi bir ziyaret için gelen Çin dışişleri bakanı ile İran dışişleri bakanı tarafından "Kapsamlı Stratejik Ortaklık Antlaşması" imzalandı. Çin dışişleri bakanı, Suudi Arabistan, Türkiye, Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn ve Umman'ı ziyaret ettikten sonra İran'a gelmişti (Golkarian, 2021).

5.3 Kapsamlı Stratejik Ortaklık Anlaşmasının İçeriği

27 Mart'ta, İran ve Çin, 25 yıllık "Kapsamlı Stratejik Ortaklık anlaşması"nı imzaladılar. İran Dışişleri Bakanlığı'nın sözcüsüne göre, Çin devletinin, başka ülkelerle yaptığı stratejik anlaşmaların detaylarını belirli bir süre gizli tutmak istemesi nedeniyle anlaşmanın ayrıntıları hakkında bilgi verilmemiştir. ÇHC Dışişleri Bakanlığı sözcüsü, basın konferansında Çin yatırımlarının toplam miktarı konusundaki sorulara yanıt vermemiş ve "Plan, ekonomik ve kültürel iş birliğindeki potansiyellerden yararlanmaya ve uzun vadeli iş birliği için rota çizmeye odaklanıyor. Herhangi bir rakamsal, özel bir sözleşme ve hedef içermiyor, herhangi bir üçüncü tarafı hedef almıyor ve ileriye dönük Çin-İran işbirliği için genel bir çerçeve sağlayacaktır." demiştir (Golkarian, 2021).

KSOA ile ilişkili olarak basına yansıyan başlıca iki belge vardır. Bunlardan biri ve en önemlisi, İran Cumhurbaşkanlığı web sitesinde yayınlanan "İran İslam Cumhuriyeti ile Çin Halk Cumhuriyeti arasında Kapsamlı Stratejik Ortaklık Ortak Bildirisi" , diğeri ise ‘‘The New York Times’’ da yayınlanan ve antlaşmanın detaylarını içeren iddiaları yansıtan haberdır (Fassihi ve Myers, 2020).

İran İslam Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani ‘nin daveti üzerine, Çin Halk Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Xi Jinping, 22-23 Ocak 2016 tarihlerinde İran İslam Cumhuriyeti'ne resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir. İki Devlet Başkanı, ikili ilişkilerin tüm alanlarında ve karşılıklı çıkarları ilgilendiren bölgesel ve uluslararası konularda işbirliği konusunda görüş alışverişinde bulunmuş ve kapsamlı anlaşmalara varmışlardır (Tesnim Haber Ajansı, 2016). Çin Devlet Başkanı Xi Jinping'in Tahran ziyaretinin sonunda her iki ülkede de eş zamanlı olarak "İran İslam Cumhuriyeti ile Çin Halk Cumhuriyeti arasında Kapsamlı Stratejik Ortaklık Ortak Bildirisi" yayınlanmıştır. "Siyasi", "Yürütme İşbirliği", "İnsani ve Kültürel", "Yargı, Güvenlik ve Savunma" ve "Bölgesel ve Uluslararası" alanlarını kapsayan bu bildiri, İran-Çin ilişkilerinin geliştirilmesi ve derinleştirilmesini amaçlayan bir yol haritası idi ve yirmi maddeden oluşmaktaydı (The President of The Islamic Republic of İran, 2016).

Bahsi geçen bildirinin maddeleri incelendiğinde aşağıdaki çıkarımları yapmak mümkün olmaktadır.

- İran, Çin ilişkileri stratejik önem kazanmıştır ve her iki ülkenin dış politika önceliğidir. İlişkilerin gelişmesi, İran ve Çin'in ortak çıkarıdır.
- Dışişleri bakanları, siyasi istişarelerde bulunmak ve stratejik güveni arttırmak amacıyla yıllık periyodik toplantılar yapacaklardır.
- Parlamentolar, merkezi hükümetler, yerel yönetimler, siyasi gruplar, adli birimler ve kolluk kuvvetleri arasında ilişkiler geliştirilecektir.
- Taraflar, bağımsızlık, ulusal egemenlik ve toprak bütünlüğü, içişlerine karışmama konularında BM şartına bağlı olarak birbirlerini destekleyeceklerini beyan etmektedirler.
- İki ülke, demiryolu, limanlar, enerji, sanayi, ticaret ve hizmetler alanında işbirliği ve yatırımları arttıracaklarını taahhüt etmektedirler.

- Çin tarafı, İran'daki enerji endüstrilerinin yukarı ve aşağı yönlü projelerine finansman ve yatırım yapmayı düşüneceğini ifade etmektedir.
- Finans, bankacılık, madencilik, taşımacılık, iletişim, uzay, üretim endüstrileri, limanların geliştirilmesi, tren yolu ağının genişletilmesi ve iyileştirilmesi, tarım, su kaynakları, çevre koruma, gıda güvenliği, nükleer enerji alanlarında karşılıklı işbirliğinin geliştirilmesi hedeflenmektedir.
- Turizm, sağlık, gençlik ve spor, kamu diplomasisi ve sivil toplum örgütleri alanlarında ilişkilerin güçlendirilmesi amaçlanmaktadır.
- İki ülke arasında, akademik personel ve öğrenci değişimi ve yüksek öğrenim alanında işbirliğinin arttırılmasına çalışılacaktır.
- Silahlı kuvvetler arasında istişare, koordinasyon, ekipman ve teknoloji alanında işbirliği yapılması istenmektedir.
- İki ülkenin uluslararası sistemin çok kutuplulaşma sürecine destek verdikleri beyan edilerek, terörizm, aşırılıkçılık ve ayrılıkçılığa karşı birlikte mücadele vurgusu yapılmaktadır.
- İki ülke, adaletsiz yaptırımlara karşı olduklarını vurgulamaktadırlar.
- Çin, İran'ın barışçıl amaçlı nükleer enerji elde etme hakkını ve çabalarını destekleyeceğini beyan etmektedir.

Bildirinin maddeleri incelendiğinde, bir niyet beyanı ve temenniler bütünü olduğu izlenimi edinilmektedir. Bu niyet beyanlarından sonra, İİC ve ÇHC dışişleri bakanlıkları yapılacak faaliyetler konusunda çalışmışlardır. Taslakla ilgili ilk somut iddialar "Petroleum Economist" tarafından yapılan haberde gündeme gelmiştir (Farzam, 2020; Watkins, 2019). Daha sonra, taslak antlaşma, Temmuz 2020 tarihinde "The New York Times"'a sızdırılmıştır (Fassihi ve Myers, 2020). Sızdırılan belgeye göre Çin, Kuşak ve Yol Girişimi'ne zaten katılmış bir ülke olan İran'a 400 milyar dolara kadar yatırım yapacaktı. Çinli şirketler, sadece petrol ve enerjiye değil, İran ekonomisinin birçok sektörüne de yatırım yapacaktı (OBORavrupa, 2021). Bu yatırımın 280 milyar doları, İran'ın petrol, gaz ve petrokimya sektörlerine, 120 milyar doları ise taşıma ve üretim altyapısına yapılacaktı (Watkins, 2019). Bunun karşılığında da, Çin yönetiminin 25 yıl boyunca, düzenli bir şekilde indirimli İran petrolü satın alacağı ileri sürülmekteydi. Taslak belgede, askeri işbirliğinin derinleştirilmesinden

bahsedilirken, ortak eğitim ve tatbikatlar, silah geliştirme ile istihbarat paylaşımı öngörülmekteydi. Bahsedilen faaliyetlerin terörle mücadele, insan kaçakçılığı ve sınır aşan suçlarla mücadele kapsamında yapılacağı da vurgulanmaktaydı. Anlaşma taslağında, yüksek hızlı trenler, metrolar, havaalanları gibi yaklaşık 100 proje bulunmakta olduğu iddia edilmektedir. Ayrıca, Çin'in, Maku'da, Abadan'da ve Keşm Adası'nda serbest ticaret bölgeler oluşturması planlanmaktadır (SDE, 2020).

Anlaşma taslağına göre, Çin, tüm petrol, gaz ve petrokimya ürünlerini, karşılaştırılabilir ürünlerin altı aylık hareketli ortalama fiyatı üzerinden minimum % 12 garanti indirimli satın alabilecektir. Bu rakamın % 6-8 i kadar bir indirimi de riske göre ayarlanmış tazminat için alabilecektir. Ayrıca, Çin, İran'a yapacağı ödemelerinde, Afrika ve eski Sovyetler Birliği ülkelerinden elde ettiği para birimlerini kullanabilecektir. Bu yumuşak para birimlerini dolar gibi sert para birimlerine dönüştürmekle ilgili döviz kurları göz önüne alındığında, ortalama dolar fiyatına göre % 8-12 lik bir indirim daha almış olacaktır. Böylece, Çin tüm petrol, gaz ve petrokimya alımlarında % 32 ye varan indirim elde etmiş olmaktadır. Buna ilaveten Çin, ödeme için iki yıla kadar erteleme hakkına sahip olmaktadır (Watkins, 2019).

İran'ın yaşadığı ekonomik sıkışıklığı aşabilmek amacı ile Çin'e bir dizi tavizler verdiği de iddia edilmektedir. Bunlardan en önemlisi, Kış Adası'nın Çin'e kiralanması ile ilgili olandır ve resmi makamlar bunu kabul etmeseler de konu İran kamuoyunda oldukça tartışılmıştır (A. Yılmaz, 2020). Ayrıca, taslağına göre Çin, projelerini korumak amacıyla İran'da 5000 güvenlik personelini ve gerekli malzemeyi karada barındırabilecektir (Farzam, 2020; Watkins, 2019). Antlaşma ile ilgili başka bir iddia ise İran ile Çin'in beşinci nesil (5G) telekomünikasyon teknolojisini ve internet platformlarını iç güvenlik için kullanması konusudur (Demir, 2020).

Bir kaynağına göre, antlaşmanın gizli maddelerinin, Rusya'nın uzun menzilli süpersonik bir konvansiyonel bombardıman uçağı olan Tupolev Tu-22M3' ün değiştirilmiş bir Çin versiyonu olan Çin askeri bombardıman uçaklarının ve ekipmanlarının Hamedan, Bender Abbas, Çabahar ve Abadan havaalanları yakınlarında konuşlandırılmasına izin veren gizli hükümler içerdiği iddia edilmektedir. Ayrıca aynı kaynak, Çin savaş gemilerinin İran'ın ana limanları olan Çabahar, Bender Buşehr ve Bender Abbas'ı kullanma hakkına sahip olacağını savunmaktadır (Watkins, 2020)

5.4 Çin ve İran'ı Antlaşmaya Götüren Etkenler

5.4.1.1 Antlaşmanın İran'a faydaları

İran ve Çin arasındaki milyarlarca dolarlık bu ekonomik ve güvenlik ortaklığı anlaşması, olumlu ve olumsuz yönleri bakımından tartışılrsa da, ABD'nin İran'a yönelik yaptırımlarını baltalama yönünde atılan önemli bir adımdır (Demir, 2020). ABD ve tüm Batı ülkelerinin ambargosu altında bulunan İran'a yapılacak bu düzeyde yatırım gerçekleşebilir ise İran'ı ekonomik yönden oldukça rahatlatacak bir hamle gibi görünmektedir. Çin ve İran'ın siyasi ve ekonomik bağlarını kuvvetlendirmelerinin, ABD'nin bölgedeki etkisini azaltırken bölgenin siyasi manzarasını Çin ve İran lehine biçimlendireceği İran'lı bazı bilim insanlarınca ileri sürülmektedir (Saleh ve Yazdanshenas, 2020).

İran Sanayi Bakanı Yardımcısı Valiollah Afkhami Rad, Türkiye'ye gerçekleştirdiği bir resmi ziyarette, İran'ın büyümesini gerçekleştirebilmek için 800 milyar dolar yatırıma ihtiyacı olduğunu ifade etmiştir (Milliyet, 2016). Başka bir kaynak ise, İran'ın altyapısını modernleştirmek için ihtiyaç duyduğu yatırım miktarının 500 milyar dolar olduğunu ileri sürmektedir (Businessht, 2016). Bunun önemli bir miktarı enerji ve altyapı alanındadır. Özellikle İran petrol ve gaz alanları önemli düzeyde finansman ve yatırıma ihtiyaç duymaktadır. Antlaşma ile İran'ın kuşak yol girişimindeki rolü pekiştirilmektedir. Yapılacak demiryolu ve karayolu başta olmak üzere altyapı projeleri ile İran'ın transit kapasitesinin artırılması hem İran hem de Çin için önemli gözükmektedir (Golkarian, 2021). İran'da karayolu, tren, hızlı tren, liman ve havayolu yatırımları için önemli yatırımlar gerekmektedir ve Çin bunların finansmanında İran'a dış dünyadan bulamadığı desteği vaat etmektedir.

İran'ın uzun yıllar süren bir ambargo ve yalnızlaştırma politikasına maruz kalması ve antlaşmanın bir güvenlik bileşeni içermesi nedeniyle, İran'ın antlaşma ile ilgili beklentisi daha fazla olmaktadır. Ancak Çin, ABD, Avrupa ve Körfez ülkeleri ile olan yoğun ticari faaliyetleri nedeniyle İran'ın bakış açısından daha farklı bir perspektiften bakmaktadır. Çin'in BMGK üyesi olması nedeniyle bu antlaşma İran için siyasi bakımdan da daha büyük önem taşımaktadır. İran'ın nükleer enerji çabaları barışçıl olması şartıyla Çin tarafından desteklenmektedir. Bu antlaşma, Çin'in İran'a yapmakta olduğu nükleer enerji konusundaki desteğini pekiştirmektedir.

İran'ın petrol ve doğal gazını satmakta zorlandığı bir ortamda yapılan bu anlaşma İran ekonomisi için can simidi olmuştur. Ancak antlaşmanın içeriği bir niyet ve yol haritası mahiyetinde olduğu için, iddialı yorumlar yapmadan önce uygulamanın neler getirdiğini beklemek daha isabetli olacaktır.

İran ve Çin arasında yapılan antlaşma, İran'ın uluslararası platformlarda yalnızlaştırma politikası izleyen ABD'ye karşı atılan siyasi bir adım olarak değerlendirilmesi mümkündür. BMGK 'nin bir üyesi olan Çin ile böylesine güvenlik ve ticari kapsamlı bir antlaşma imzalanması ve bu antlaşma kapsamında petrol tesislerinde Çinli güvenlik personelinin bulunması, İran'a karşı yapılabilecek ABD ve İsrail kaynaklı bir saldırı olasılığını azaltabileceği düşünülebilir.

Bilindiği gibi, İran ile Batı dünyası arasında nükleer müzakereler sürmektedir. Bu antlaşma, süregelen müzakerelerde İran için bir koz oluşturmaktadır. Çünkü ABD yaptırımlarına karşı tamamen aciz olmadığını gösterme fırsatını yakalamıştır. Ancak ABD yaptırımlarından çekinen Çin devleti yaptırımların kaldırılmasını istemekte, yeni nükleer antlaşma olmadan İran'a ABD'ye rağmen büyük yatırımlar yapmaktan kaçınmaktadır. Özetle, bu antlaşma İran'a uluslararası izolasyona karşı siyasi bir sigorta sağlamaktadır (Vatanka, 2021).

Anlaşmaya İran muhalefetinden farklı yorumlar ve eleştirilerde gelmiştir. Anlaşma yapılırken halk iradesinin ve ulusal çıkarların gözetilmediğini ileri süren muhalif kanat, büyük sermaye akışı, teknoloji ve işgücünün bir kısmının Çin'den gelmesi ile İran'ın Çin'e, pek çok alanda bağımlı olacağını ileri sürmektedirler. Bu nedenlerle yöneticilerin İran'ın egemenliğini Çin'e teslim ettiğini iddia etmektedirler (Demir, 2020).

İran için antlaşmanın önemli kazançlarından birisi de, Çin'den silah alımının daha kolaylaşmasıdır. İran'ın silah alım rakamlarında son yirmi yılda Rusya, birinci sırayı alırken Çin, ikinci sıradadır. Yapılan antlaşma ile, İran'ın Çin silah Sanayisi ile ilişkileri artacaktır. Antlaşma, Çin'den İran'a askeri teknoloji sağlanması ve ortak üretim yapılabilmesini mümkün kılabilir (Farahat, 2021).

5.4.1.2 Anlaşmanın Çin'e faydaları

Çin, giderek artan enerji ihtiyacını karşılayabilmek ve bunları çeşitlendirebilmek adına başta körfez ülkeleri olmak üzere farklı ülkelerle petrol ve doğal gaz antlaşmaları yapmıştır. Körfez ülkeleri genellikle ABD yanlısı olmaları nedeniyle ABD ile olası bir

çıkar çatışması durumunda zor durumda kalma olasılığına karşı Çin, İran'dan enerji teminini önemsemektedir. İran'ın petrolde ikinci doğal gazda ise dördüncü en büyük rezervlere sahip olması, Çin'in bu antlaşmadaki en büyük motivasyon kaynağıdır (T.C Tahran Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2020).

Avrasya ve komşu denizler boyunca geniş ve iddialı bir kara ve deniz ticaret yolları seti aracılığıyla Çin'i dünya pazarlarına bağlayacak olan Kuşak Yol Projesi, İran'ı Çin'in küresel planlarının merkezine yerleştirmektedir. Çok sayıda devlet BKBYP'ne katılmaya hazırlanırken, İran, 10-15 yıllık bir süre zarfında toplamda yaklaşık 1 trilyon dolara mal olacağı tahmin edilen projenin kilit bileşenlerinden biridir. Çin'in Avrasya'nın kalbinde baskın ekonomik ve siyasi güç olma taahhüdü küçümsenemez. Orta Asya üzerindeki hâkimiyetini güvence altına almak için, BKBYP ile bütünleşmiş bir İran, Çinliler için gelecekte ortaya çıkabilecek Orta Asyalılarla yaşanacak bir problemde alternatif olacak bir sigorta biçimi sağlıyor. Şu anda, Orta Asyalıların dünya pazarlarına üç çıkış noktası var: Çin üzerinden Doğu, İran üzerinden güney ve Rusya üzerinden Batı. BKBYP'nin başarılı bir şekilde uygulanması, Çin'e üç çıkıştan ikisi üzerinde fiili kontrol sağlayacaktır (Hofman, 2015).

Bu anlaşmanın BKBYP'nin devamı olduğu ileri sürülmektedir. Çin, BKBYP ile bölgede istikrar ve uyum zemini oluşturmaya gayret etmektedir. Deniz yollarında mevcut ABD egemenliği nedeniyle riske girmemek için, ürün ve enerji akışını karadan gerçekleştirmek isteyen Çin, İran vasıtasıyla Avrupa ve Basra Körfezine ulaşımı sağlayabileceğini düşünmektedir (Demir, 2020).

Çin, enerji ihtiyacının yarısından fazlasını Basra Körfezi'nden karşılamaktadır. Bu yüzden, bu su yolunun güvenliği, Çin açısından hayati önem taşımaktadır. Suudi Arabistan, Çin'in en büyük ham petrol tedarikçisidir. Suudi Arabistan'ın ve Körfez bölgesindeki diğer enerji ihracatçısı ülkelerin ABD müttefikliği hatta bağımlılığı, Çin için endişe kaynağı olmaktadır. Aynı zamanda Çin'in "enerji kaynaklarını çeşitlendirme ve tek bir tedarikçiye bağımlı olmama" prensibi ile çakışmaktadır. Çin, ABD ile olan ticaret savaşı hızlandıkça, ABD'nin Çin'e gereken enerjiyi sağlamamaları için körfez ülkelerine baskı yapabileceğinden çekinmektedir. İran'la kapsamlı stratejik ortaklık bu açıdan hem bir zorunluluk hem de bir sigorta poliçesidir. Böylece Çin, garantili ve indirimli bir enerji kaynağı sağlarken aynı zamanda enerji güvenliği açısından da yararlı bir adım atmaktadır (Saleh ve Yazdanshenas, 2020a).

Çin, bu antlaşma ile bir yandan Kuşak ve Yol Girişimi'nin başarısı için uygun ortamı sağlarken diğer yandan silah satışı ve diğer tüketim malları satışını kolaylaştırıcı adımlar atmıştır. Çin'in giderek gelişen silah Sanayii ürünleri için İran, önemli bir pazar konumundadır (Farahat, 2021).

5.5 KSOA, ABD Hegemonyasına Bir Meydan Okuma mıdır?

ABD'nin büyük önem verdiği Basra Körfezine, bu anlaşma ile Çin'in yerleşmesi, ABD'yi rahatsız edecek bir durum meydana getirecektir. Çin'in İran'a, yatırım yapacağı tesislerinin korunmasını sağlayacak 5000 asker yerleştirmesi, bölgedeki dengeleri değiştirebilecek nitelikte bir hamledir. ABD, Çin'i stratejik rakip ilan ettiği için, Basra Körfezi'nde İran ile sürekli çatışma ihtimali yanında, bundan sonra Çin'le de çatışma ihtimali söz konusu olacaktır. Güney Çin Denizi'nde ABD ve Çin arasında yaşanan gerginlikler, Körfez'e taşınmış olacaktır. Cibuti üssü ile Afrika'da boy gösteren Çin, bu anlaşma vasıtasıyla Basra Körfezi'nde ABD etkinliğini sınırlandıracaktır. Fakat yine de Çin, ABD ile bir çatışmaya girmekten her zaman kaçınacaktır. İran ve Çin arasında yapılan bu anlaşma, iki ülke ilişkilerini güçlendirse de, tam bir stratejik ortaklıktan anlaşması olup olmadığı oldukça tartışmalı bir konudur. Çünkü Çin'in, İran'a rakip olan başka önemli ekonomik ortaklıkları da bulunmaktadır. Başta ABD olmak üzere İsrail, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri antlaşmayı endişe ile karşılamışlardır. Çin Dışişleri Bakanı'nın antlaşma imzalanmadan bu ülkeleri içeren bir Orta Doğu turu yapması da bu kaygının yansımasıdır (Demir, 2020).

5.6 Anlaşmanın Uygulanması ve Geleceği

Anlaşmanın önemine rağmen, anlaşmanın geleceğini ve dolayısıyla stratejik etkilerini kesin olarak belirlemekte zorluklar bulunmaktadır. Birçok yazar, anlaşmanın stratejik önemini savunurken, bir başka grup ise anlaşmayı abartmama eğilimindedir. Bu anlaşmanın Çin'in ekonomik ve ticari çıkarları tarafından yönlendirildiğini ve benzer antlaşmaların başka körfez ülkeleri ile de yapıldığını ileri sürmektedirler. İran'ın çıkarları ise, ABD yaptırımları, nükleer anlaşmaya geri dönüş öncesi dönemin yönetilmesi için gereklilikler ve bu geri dönüşün koşullarıyla ilgilidir. Ayrıca enerji ve altyapı alanındaki finans ihtiyacını karşılamaya yöneliktir.

Uzun vadeli ve önemli bir antlaşma olduğunu savunanlar, Çin-İran anlaşmasının, Çin'in Orta Doğu'daki politikasında önemli bir değişim oluşturan uzun vadeli stratejik nitelikte bir anlaşma olduğunu ve Orta Doğu ve Körfez bölgesinde yeni bir oyun için ittifaklar ve kurallar başlatabileceği görüşündedirler. Çin-ABD arasındaki geleneksel anlaşmazlıklara ilave olarak Tarife Savaşı, Hong Kong, Tayvan, Hint-Pasifik bölgesindeki güç dengesi gibi çatışma alanlarının eklenmesi, bu görüşü savunanlarca antlaşmanın imzalanması için genel bağlamı belirlemektedir. "İnci dizileri" denilen ve Çin'in Pasifik ve Hint okyanuslarına bağlı mümkün olan en fazla sayıda limana erişme eğilimi ile antlaşmanın bağlantısı da önemlidir. Antlaşmanın maddelerinden olduğu iddia edilen, savaş uçaklarına ve savaş gemilerine, İran havaalanlarını ve limanlarını kullanma hakkı verilmesi ve iki taraf arasındaki askeri ilişkilerin derinleştirilmesi de bu gruptaki yazarların görüşünü destekler niteliktedir (Farahat, 2021).

“İnci Dizileri Stratejisi” , Çin'in Orta Doğu'dan Güney Çin Denizi'ne kadar olan bölgede askeri ve ticari deniz üsleri kurma stratejisi olarak bilinmektedir. Bu strateji ile, Çin, Hint Okyanusu'nda ekonomik ve siyasi nüfuzunu artırmaya odaklanmakta ve dizide bulunan her inci, Çin'in Hint ve Pasifik bölgesinde etkin olmak istediği çalıştığı belli bir güç alanını temsil etmektedir. Çin, bu strateji ile, askeri ve ticari gemilerine ev sahipliği yaparak kolayca ikmal yapabilecek limanlar kurmayı hedeflemektedir. Böylece Çin, hem küresel ticari ağını arttıracak hem de enerji nakil güzergahını emniyete alabilecektir (Erol ve Koyuncu, 2022).

Antlaşmanın donmaya maruz kalabilecek ekonomik nitelikte bir anlaşma olduğunu iddia eden yazarlar ise, anlaşmayı özünde ekonomik ve iki ülkenin çıkarlarını kapsayan bir anlaşma olarak görmektedirler. Bu görüşlerini de bazı nedenlerle gerekçelendirmektedirler. Örneğin, yatırım miktarının yıllık 16 milyar dolar olması gerekirken, ABD'nin İran'a yönelik yaptırımları devam ettiği sürece bu büyük miktardaki Çin yatırımının akışını engelleyebilecek birçok faktör bulunmaktadır. Çinli şirketler, özellikle Çin-ABD çatışmasının yoğunlaşması ve ABD'nin Çin ekonomik varlıklarına uyguladığı yaptırımlara ilişkin kararların devam etmesi durumunda, İran'daki yatırım kararlarının ekonomik ve politik maliyetlerini görmezden gelemeyeceklerdir. Ayrıca ambargoların sonucu olarak Çin'in İran petrolü ithalatının hacminde de önemli bir düşüş yaşanmıştır (Yadlin ve Heistein, 2020). ABD yaptırım faktörünün mevcut etkisi hariç tutulsa bile, İran'daki Çin yatırımları, 2005'ten bu yana yıllık ortalama 1,8 milyar dolarla sınırlıdır. Bu nedenle, bu miktarın önümüzdeki yirmi

beş yıl boyunca yıllık ortalama 16 milyar dolara aniden sıçramasının çok zor olduğunu savunulmaktadır (Watkins, 2020). Reformistlere yakın bir İranlı siyaset uzmanı ise, İran'ın enerji ithalatı nedeniyle 20 milyar dolar alacağını bile alamadığını bildirerek bu kadar yatırımın gelmesinin mümkün olmadığını bildirmektedir (İktibas, 2021).

ABD yaptırımları altında İran'daki Çin yatırımlarının maliyeti de önem arz etmektedir. Çin'in, Çinli şirketler için geniş dış yatırım fırsatlarının aksine, yabancı yatırım kaynaklarına çok sınırlı alternatifler nedeniyle İran'ın zayıf müzakere pozisyonu göz önüne alındığında, bu yatırımların akışı karşılığında enerji karşılığı % 32 ye varan indirimler gibi büyük imtiyazlar elde etmesi beklenmektedir (Yadlin ve Heistein, 2020). Ayrıca, Çin'in İran ile yapılan anlaşma nedeniyle, Suudi Arabistan ve BAE gibi kapsamlı Stratejik Ortaklık Anlaşması imzaladığı ve önemli ticari çıkarları bulunan ülkeleri feda etmesi oldukça zor görünmektedir. Çin'in İsrail ile olan ilişkilerini de küçümsemek gerekir. İsrail de İran'ın nükleer programı konusuna ve Çin-İran anlaşmasının sonuçlarına büyük önem veriyor. Çin'in İsrail'deki çıkarları arasında en önemlisi teknoloji işbirliği ve İsrail'de artan Çin yatırımlarıdır. İsrail'in tahminlerine göre, teknoloji sektörü, 2002-2020 döneminde toplam 19.444 milyar dolar üzerinden 9.138 milyar dolara ulaşarak İsrail'deki Çin yatırımlarının en büyük payını oluşturuyor (Ella, 2021). Son zamanlarda, Çin, İsrail ile serbest ticaret anlaşması yapmak için çaba göstermektedir. Böylece, İsrail'e yalnızca Arap ülkeleri ile ittifak ve iş birliği arayışında olmadığı, Filistin konusundaki görüş farklılığına karşın ekonomik iş birliğine açık olduğu mesajını vermeyi istediği ileri sürülmektedir (Şarkul Avsat, 2022).

Anlaşma, İran'ın nükleer anlaşmaya ilişkin müzakere pozisyonunu iyileştirmedeki etkisi, İran'ın bölgedeki ağırlığı üzerindeki etkisi, Çin-İran askeri işbirliğini geliştirme olanakları ve Çin'in İran'a gelişmiş deniz füze teknolojisi veya İsrail'i tehlikeye atabilecek eksiksiz füze sistemleri sağlama olasılığı açısından İsrail içinde bir tartışmaya neden oldu. Bununla birlikte, genel olarak, İsrail'in tahminleri de anlaşmanın Orta Doğu'daki güç denklemlerinde büyük bir değişiklik teşkil etmeyeceğini öne sürme eğilimindedir (Shine vd., 2020). Nükleer anlaşmanın güncellenmesi, Çin ile İran'ın yaptığı KSOA'nın uygulanmasında oldukça mesafe alınmasını sağlayacaktır. Anlaşmanın yapılamaması ise İran'a yapılacak Çin yatırımlarını geciktirecektir. Kısaca, İran-Çin anlaşmasının geleceği, İran ve Çin'in ABD ile olan ilişkilerine oldukça bağımlı gözükmektedir.

6. KUŞAK YOL GİRİŞİMİ VE 25 YILLIK KAPSAMLI STRATEJİK İŞBİRLİĞİ ANLAŞMASININ NEOKLASİK REALİZM AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Temelde bir dış politika analiz yaklaşımı olan neoklasik realizmde, sadece sistem düzeyinde değil aynı zamanda birey ve devlet düzeyinde de değişkenler analiz edilerek devletlerin farklı dış politika çıktıları analiz edilmektedir. Özellikle Çin ve İran gibi hem uluslararası olaylardan hem de yerel dinamiklerden etkilenen ülkelerin dış politikalarını incelemek için neoklasik realist yaklaşım, oldukça kullanışlı olmaktadır.

Neoklasik realizm, dış politikayı, uluslararası sistem kökenli sinyallerin (bağımsız değişkenler), yerel faktörler (ara değişkenler) vasıtasıyla dış politika çıktılarına (bağımlı değişken) dönüştüğü bir süreç olarak ele almaktadır (Lobell vd., 2009, s. 19). Neoklasik Realizme göre, bağımlı değişken olarak, genelde devletlerin dış politikaları özelde ise krizlere yönelik yaklaşımları ve müttefiklik ilişkileri ele alınmaktadır (Taliaferro, 2001, s. 133-134).

Tezin bu bölümünde, ‘‘Kuşak Yol Girişimi’’ ve ‘‘25 yıllık Kapsamlı Stratejik İş Birliği Anlaşması’’ dış politika çıktıları bağımlı değişkenler olarak ele alınacak ve hem sistem düzeyinde hem de devlet düzeyinde analiz edilmeye çalışılacaktır. Bağımsız değişken olarak sistemik etkiler, karar alıcıların kararlarını etkileyen yerel veya iç faktörler de ara değişken olacak incelenecektir.

6.1 Bağımsız Değişken: Uluslararası Sistem ve Görelî Güç Dengesi

6.2 Uluslararası sistem ve Çin

Uluslararası sistem, devletler açısından sınırlayıcı olmasına rağmen dış politika yapımcılarının bu etkileri nasıl değerlendirdikleri önemli olmakta ve onların yorumları ile dış politika uygulamalarına dönüşmektedir (Wohlforth, 1993b, s. 15). Benzer koşullardaki pek çok devlet, aynı uluslararası sistem kaynaklı sınırlamalara maruz

kalsa da farklı dış politika davranışları gösterebilmektedir. Bu yüzden neoklasik realizm, analizlerde bu devletlerin kendilerine özgü koşullarını dikkate alarak daha sağlıklı sonuçlara ulaşabilmektedir. Bu nedenlerle, çalışmamızda neoklasik realizm, teorik çerçeve olarak seçilmiştir.

Güç geçişi teorisi ve saldırgan realizm savunucuları, Çin'in yükselişini tehdit olarak algılamakta, neoklasik realistler ise içsel nedenleri öne çıkararak daha farklı yorumlara ulaşmaktadırlar. Mearsheimer (2014), neorealist (saldırgan realist) bakış açısıyla BKBYP'ni değerlendirmiş ve Çin'in bu projesini uluslararası düzene açık bir meydan okuma olarak değerlendirmiştir (Mearsheimer, 2014). Elgen (2017) ise, BKBYP'ne yol açan iç etkenlerin incelenmeden böyle bir sonuca varılmasının bölgesel ve küresel bir istikrarsızlığa yol açacağını iddia etmiş ve neoklasik realizm açısından BKBYP'ni incelemiştir. Araştırmasında, stratejik kültür, devlet toplum ilişkileri ve yerel kurumlar gibi iç etkenlerin BKBYP üzerinde etkili olduğunu iddia etmiştir. Elgen, makalesinde, Asya'nın gelişimi ile Çin'in kendi kalkınması arasındaki içsel bağlantıyı işaret ederek Çin'in bölgede kendisinin merkezde olduğu "yeni haraççılık sistemi" geliştirmeye çalıştığını iddia etmiştir. Ayrıca, bu yapının Asya Altyapı ve Yatırım Bankası gibi modern kurumlarla güçlendirildiğini savunmaktadır (Elgen, 2017, s. 2). Bazı diğer araştırmacılar da, Çin'in geleneksel ve modern yöntemleri birleştiren uluslararası ilişkilerdeki tarzını, yeni haraççılık olarak değerlendirmişlerdir. Çin, hem karşılıklı bağımlılık anlayışına dayalı ekonomik iş birliği geliştirirken, hem de haraç sistemine benzer şekilde ticaret diplomasisi takip etmektedir (Bayram ve Emiroğlu, 2020, s. 29).

"Güç" kavramı, uluslararası ilişkileri açıklamada en çok kullanılan temel kavramlardan biridir. Güçler hiyerarşisinde en üstteki güce, dominant güç adı verilmektedir. Dominant güç, sistemi kuran anlamında kullanılmaktadır. Dominant gücün statükoyu koruması da, yükselen güçlerin statükoyu değiştirmesi de güç ile elde edilebilmektedir. Ülkelerin sahip oldukları bazı özellikler güç kriterleri olarak tanımlanmaktadır. Bunlar; nüfus, yüzölçümü, milli gelir, doğal kaynaklar, üretim kapasitesi ve kendi kendine yeterlilik olarak sıralanabilmektedir. Tüm bu özellikleri göz önüne alındığında Çin, önemli bir gücü elinde barındıran bir ülke olarak dikkat çekmektedir. Çin, geniş kıyı şeridi ve limanları olmasına rağmen genelde geniş topraklara sahip kara ülkesi olarak tanımlanmaktadır. Soğuk Savaş sonrası Çin, uzak denizlere açılmayı hedeflemektedir. Bunun en önemli nedeni ise enerji ve ticaret güvenliğidir (Göçmen, 2021, s. 11). Enerji kaynaklarının Çin'e uzaklığı ve deniz yolu

ile taşımacılığın ekonomik olması Çin'i Kuşak Yol İnisiyatifi'nin deniz yolu ayağını geliştirmeye teşvik etmiştir. Bu gelişim, aynı zamanda ABD'nin denizlerdeki varlığına karşı hem korunma hem de tehdit oluşturmaktadır.

Çin, 1970 li yılların sonundan itibaren ekonomide dışa açılmaya başlamış ve uzun yıllar yüksek büyüme oranlarını yakalamıştır. 2008 finansal krizi ile beraber Avrupa ve ABD ekonomilerinin güç kaybetmeleri ile beraber, Çin uluslararası sistemde daha güçlü konuma gelmeye başlamıştır (Helleiner ve Kirshner, 2017).

Çin ekonomik olarak hızla kalkınırken, meşru bir egemenlik sebebine bağlı kalmayı önemsemektedir. Bu nedenle, Çin dış politikası, Çin'in yükselişini kolaylaştıracak bir uluslararası sistem oluşturmaya gayret sarf etmektedir. Bu gayretin hedefi ise, olumlu imajı olan norm ve değerlerden oluşan bir Çin yumuşak gücü oluşturmaktır (Yiwei Wang, 2008). Böylece, Çin'in yükselen gücünün bir tehdit değil fırsat olarak algılanması hedeflenmektedir. Çin'in dünya ekonomisindeki etkisi, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin altyapı yatırımlarına destek verdiği BKBYP ile hızlanarak artmaktadır.

Malakka Boğazı, Malay Yarımadası, Batı Malezya ve Sumatra Adası'nın bulunduğu yerde bulunmaktadır ve stratejik ve ekonomik açıdan dünyanın en önemli su yollarından biridir. Bu boğaz, Orta Doğuyu, Çin, Japonya ve Güney Kore ekonomilerine bağlayan en kısa nakliye yoludur. Hürmüz Boğazından sonra dünyanın en işlek boğazıdır. Dünya ticaretinde yer alan malların dörtte biri bu boğazdan geçmektedir. Malakka Boğazının kontrolünün tamamen ABD 'nin elinde olması ve Çin'e olan enerji akışını her an kesebilecek olması Çin'i tedirgin etmektedir (Krishnadev, 2017) . Çinli analistler, ABD'ni enerji güvenliği bakımından en büyük tehdit olarak görmektedirler (Downs, 2000, s. 44). Bu nedenle Çin, enerji güvenliğini karadan çeşitlendirecek alternatifler elde etmek istemektedir. Böylece, Malakka Boğazına olan bağımlılığını azaltmak istemektedir.

Orta Doğu bölgesi de Çin'in enerji güvenliği açısından önem arz etmektedir. Çünkü enerji ithalatının önemli bir bölümünü Orta Doğu'dan yapmaktadır. Orta Doğu'daki İran hariç petrol ihraç eden Suudi Arabistan, BAE ve Katar gibi ülkeler, ABD güdümündeki ülkelerdir. Enerji kaynaklarını çeşitlendirmeyi enerji güvenliğinin ayrılmaz bir parçası olarak gören Çin yöneticileri, bu nedenlerden dolayı İran'a yönelmektedir. İran, Kuşak Yol Projesi'nde ve Çin'in enerji güvenliğinde kilit önemi

olan bir ülkedir. Farklı nedenlerden dolayı ABD ile yaşadıkları gerginlikler, enerji güvenliği ve çeşitlendirmesi bakımından İran'ı Çin için değerli kılmaktadır. Çin, Orta Asya boru hattı yolu ile Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan'dan doğal gaz almaktadır. Çin, BKBYP ve KSOA kapsamında boru hattına İran'ı da dâhil ederek Suudi ve BAE doğal gazına bağımlılığı azaltmak istemektedir (Topçu, 2020, s. 49).

Çin Halk Cumhuriyeti uzun yıllar hızla büyüyerek GSYH rakamlarını inanılmaz boyutlara taşımış ve ABD ile yarışacak konuma gelmeye başlamıştır. ABD ve Çin'in 2000 yılı sonrası GSYH rakamları Çizelge 6.1. de sunulmuştur.

Çizelge 6.1. ABD ve Çin'in Yıllara Göre GSYH Rakamları

Yıllar	ABD (Trilyon dolar)	Çin (Trilyon Dolar)
2000	10.25	1.21
2002	10.94	1.47
2004	12.21	1.96
2006	13.81	2.75
2008	14.71	4.59
2010	14.99	6.09
2012	16.20	8.53
2014	17.53	10.48
2016	18.75	11.23
2018	20.61	13.89
2020	20.95	14.72

Kaynak: (The World Bank, 2022)

Çizelge 6.1 de görüleceği gibi Çin GSYH rakamları son 20 yıl içerisinde 12.16 kat büyürken, ABD GSYH rakamları sadece 2.04 kat büyümüştür. Elde ettiği devasa büyüme rakamlarına paralel olarak Çin, hem artan miktarlarda enerji hammaddesine hem de artan sanayii üretimini satabileceği yeni pazarlara ihtiyaç duymaya başlamıştır. Böylece, büyüme oranlarında sürdürülebilirlik sağlayacak ve rejim güvenliğini de emniyete alacaktır. Bu amaçları gerçekleştirebilmek için Çin sermayesinin yurt dışına açılması zorunluluk haline gelmişti. Çin Devlet Başkanı'nın açıklamaları ile resmiyet kazanan BKBYP bu açılımın etiketlenmesi olmuştur.

BKBYP, Çin'in artan ekonomik gücünü yurt dışına yansıtması olarak da ifade edilebilir. Girişimin, Çin Komünist Partisinin başına Xi Jinping'in geçmesinden bir yıl

sonra açıklanması, Çin Devlet Başkanı'nın seleflerine göre daha özgüvenli ve iddialı bir dış politika vizyonuna sahip olduğu yorumlarına neden olmuştur (W. Hu, 2019). Çin'in yüksek büyüme oranını gerçekleştirmesi, yurt içerisindeki düşük gelir getiren yatırımların yurtdışına yönlendirilmesi, kapasite fazlası olan sektörlerin yurtdışına yönlendirilmesi BKBYP' nin ana hedefleri olmuştur. Bu nedenle, bir dış politika çıktısı olan BKBYP ve Çin'in dış ticaret politikası, neoklasik realizmde savunulduğu gibi sistemik faktörlerin iç faktörler tarafından etkilenmesi ile oluşmaktadır. İkinci dünya savaşından sonra ABD nin kurduğu ticari düzene ve Batı'nın hâkim olduğu dünya pazarlarına Çin'in mal ve sermayesi ile katılımı ve rekabeti ticari savaşlara neden olmaktadır. Böylece Çin, ekonomik sisteme etki ederken, mevcut ekonomik sistem de, Çin'in ekonomisini tehdit olarak algılayıp gerekli tedbirleri almaktadır (Baykan, 2020).

BKBYP' nin bir diğer amacı da Çin'in nispeten daha az gelişmiş iç ve Batı bölgelerinin üretim yapısının dışa açılmasına zemin hazırlamaktır (Tekdal, 2019, s. 127). Çin Sanayisi genellikle denize kıyısı olan bölgelerde yoğunlaşmış olup, İç ve Batı bölgeleri milli gelirden yeterince pay alamamaktadır. BKBYP ile kurulacak demiryolu ve karayolu bağlantıları ile bu bölgelerin de gelişimi planlanmaktadır.

Kuşak-Yol Girişimi, Çin'in ekonomik küresel hedeflerini gerçekleştirme ve dünyaya açılma stratejisi olarak da değerlendirilmektedir (Göçmen, 2021, s. 39). Proje ile Çin ekonomisi gelişirken, çevresindeki ülkelerin de gelişmesini sağlamayı hedeflemektedir. Böylece alım gücü artacak olan ülkelere Çin'in mal ve hizmet satışında sürdürülebilirlik sağlanmış olacaktır. Çin'in büyümesi ile beraber enerji ihtiyacı artacak ve bu proje ile enerji güvenliği de sağlanmış olacaktır. Devletler BKBYP'ne iki farklı açıdan bakmaktadırlar. Bir grup ülke ve devlet, projeye, ABD'nin ekonomik liderliğini ele geçirmek için hazırlanan "Çin Marshall Planı" olarak bakmaktadırlar. Çoğu az gelişmiş ve gelişmekte olan diğer grup ülkeler ise, proje ile kendi kalkınmalarına faydası olacak, kazan-kazan ilişkisine dayalı yeni işbirliği imkânlarının doğacağını savunmaktadırlar (Tutar ve Koçer, 2019, s. 622). BKBYP'nin getireceği ulaşım koridorları ile İran gibi enerji kaynakları bakımından zengin Orta Doğu ülkelerine daha etkili ticaret ve kalkınma sağlama imkânı doğacaktır.

6.3 Uluslararası Sistem ve İran

Neoklasik realizmde, sistem veya uluslararası sistem, göreceli güç dağılımı veya göreceli güç dengesi üzerinden açıklanmaktadır (Kıraz, 2020, s. 678). Güç kavramı ise, devletlerin birbirlerine baskı kurmalarını sağlayacakları kapasiteleri ve kaynakları bağlamında açıklanmaktadır (Wohlforth, 1993a, s. 4). Ayrıca, devletler anarşik ortamın belirsizlikleriyle mücadele ederken dış çevrelerini şekillendirmeye gayret ederler (Rose, 1998, s. 152). Bu bağlamda güç, yalnız başına doğrudan dikkate alınmamakta, gücün ara değişkenler açısından nasıl değerlendirildiği de önem kazanmaktadır.

6.3.1 Jeopolitik Konum

1800’lü yılların sonuna doğru emperyalist Batı ülkelerinin sömürgecilik faaliyetlerinin artması ile beraber, coğrafyayı stratejik çıkarları için kullanma anlayışı gelişmiş ve coğrafya ile siyasi yapı ve politikaların etkileşimi anlamına gelen “Jeopolitik” biliminin temelleri atılmaya başlanmıştır. Jeopolitik, coğrafyanın, ülkelerin değişen veya değişmeyen unsurlarının güç bağlamında değerlendirilip politika oluşturma amacıyla kullanılması olarak ifade edilebilir. Bu manada, ülkelerin coğrafi konumu ile beraber iklimini, demografik yapısını, ekonomik yapısını da kapsar (Yılmaz, 2015, s. 205-210).

İran’ın ortaya çıkışı ve devamlılığını sağlayan özellikler incelendiğinde, jeopolitiğin önemi daha iyi anlaşılmaktadır. İran ve İranlı’ların birlikteliğini sağlayan özellikleri iç etkenler ve dış etkenler diye iki gruba ayırmak mümkündür. İç etkenler olarak, ülkenin fiziksel yapısı, toprak bütünlüğü, köklü tarihi birikimi, dil, din-mezhep birlikteliği, kültürel yapı, siyasi değerler ve milliyetçilik sayılabilir. Dış etkenler ise, Rus ve İngilizlerin İran üzerindeki çekişmeleri, saldırılar ve sömürgeleştirme çabalarıdır. Bu etkenler İran halkının birlik ve beraberliğine katkıda bulunmuştur (Hafeziniya, 2017, s. 38)

Asya ve Orta Doğu’nun merkezinde yer alan İran, Doğu ile Batı ve Kuzey ile Güney arasında bir köprü vazifesi görmesi ve içinden geçen ticaret yolları nedeniyle çok ayrıcalıklı bir jeopolitik konumdadır (Y. Karadeniz, 2012, s. 17). İran, önemli bir gaz ve petrol ihracatçısı olması nedeniyle, hızla sanayileşen ve enerji ihtiyacı her geçen gün artan ülkeler özellikle Çin tarafından, küresel politikada desteklenmektedir. ABD’nin İran’ı tecrit etme gayretleri ise İran’ın zengin enerji kaynaklarına sahip

olması nedeniyle başarılı olamamaktadır. Avrupa ülkeleri ile petrol ve doğal gaz rekabetine giren Rusya, Hindistan ve Çin İran'ın jeopolitik önemini arttırmaktadır (Coşkun, 2009, s. 197).

İran jeopolitiğini oluşturan üç temel alan, Hazar Denizi, Basra Körfezi ve Şii Hilal anlayışıdır. Hazar Denizi ve Basra Körfezi, İran'ın jeostratejik açıdan konumunu kuvvetlendirirken, Şii Hilal ideali ise İran iç ve dış siyasetini yönlendirmektedir (Saraç ve Sönmez, 2020, s. 725). Hazar Denizi ve Basra Körfezi, enerji kaynaklarının bulunması ve enerji kaynaklarının nakli bakımından son derece önemli bölgelerdir ve bu bölgeler, İran coğrafyasının birer parçası olması nedeniyle, hem İran hem de tüm enerji ithalatçısı ülkeler için çok önemlidir.

Şii hilali ideali, Batıya yakın sünni güç odaklarını dengeleme amaçlıdır. İran Suriye'de gücünü pekiştirebilirse, Lübnan Hizbullah'ı ile köprü kurarak bölgesel etkisini arttıracaktır. İran, şii azınlıkların olduğu bölgelerde etkinliğini arttırarak burada kendi politikalarını destekleyecek ve zamanı gelince de İran çıkarları paralelinde eylemlerde bulunacak eylemciler yetiştirmeye çabalamaktadır. Böylece, İsrail, Suudi Arabistan ve ABD bloğuna karşı denge kurmayı planlamaktadır (Bayar, 2018, s. 42).

İran'ın bulunduğu coğrafya, toprak bütünlüğünü koruma gayreti, tarih boyunca yaşadığı işgaller, bölgesel rekabetler, heterojen etnik yapısı, Şiiliğe dayalı İslam anlayışı ve enerji kaynaklarına dayanan ekonomik yapısı İran'ın dış politikada alacağı kararları etkilemektedir. İran'ın coğrafyası nedeniyle doğal olarak korunaklı olması, zengin kaynakları nedeniyle büyük devletlerle mücadelesi, eski büyük bir medeniyete sahip olması ve güçlü bir milliyetçiliğe sahip olması dış politikasına yansıyan jeopolitik durumlardır. Bu nedenlerle, İran, bölgesel liderlik peşinde koşmakta, körfez bölgesinin yegâne gücü olmak istemekte ve ülkenin tam bağımsızlığını sağlama ve korumaya gayret sarf etmektedir (Efegil, 2012, s. 55). Fakat İran'ın konumu, aynı zamanda tarihsel olarak genişlemeci politikalar izleyen komşuları nedeniyle korumacı ve güvenlikçi dış politikalarının nedenidir.

BKBYP içerisinde İran, Çin-Orta Asya- Batı Asya Ekonomik Koridoru içerisinde yer almaktadır. Çin'i Avrupa'ya, Afrika'ya ve Orta Doğu'ya bağlayan yolların ortasında yer alan İran, jeostratejik konum açısından son derece önemli bir ülkedir. Enerji trafiğinin merkezi olan Basra Körfezine komşu olması da enerji güvenliği bakımından değerlidir. Olası bir ABD-Çin çatışmasında Pakistan'ın Gwadar ve İran'ın Çabahar

limanları, Çin enerji güvenliğinin temini bakımından çok önemli işlev yapacaklardır. Bu nedenle, Çin BKBYP bağlamında Pakistan ve İran'a özel önem vermekte ve KSOA kapsamında yapılacak yatırımlarla Çin, İran'ın jeostratejik konumunu enerji güvenliği bakımından değerlendirmek istemektedir.

6.3.2 Güvenlik ve Güç Dengesi

Tarih boyunca yaşanan işgaller ve son olarak Rusya ve İngiltere'nin İran'ı işgalleri, İran toplumunun ve devletinin siyasi hafızasında silinmez izler bırakmıştır. Bu nedenle İran toplumu genel olarak yabancı karşıtı ve anti-empyralist düşünce yapısına sahiptir. İran'ın temel güvenlik kaygısı, rejimin devamlılığının ve ülkenin birlik ve beraberliğinin yani toprak bütünlüğünün sağlanmasıdır.

İstikrarsız bir siyasi coğrafyada bulunan İran, yakın çevresinde Rusya, Çin, Pakistan, Hindistan ve İsrail gibi nükleer silahlara sahip ülkeler tarafından çevrelenmiştir. İran'ın "büyük şeytan" olarak nitelendirdiği ve düşman olarak gördüğü ABD'nin yakın coğrafyasındaki ülkelerdeki hâkimiyeti de İran'ı kaygılandırmakta ve tehdit algısının başında yer almaktadır. Özellikle körfez ülkelerinin ABD'ye siyasi bağımlılığı, Irak ve Suriye'deki ABD askeri varlığı, Afganistan'daki Taliban içerisindeki Suudi etkisi İran dış politika yapımcılarının dikkate aldığı konuların başında yer almaktadır. İran, ABD'nin oluşturduğu tehdidi dengeleyebilmek için, Şii nüfusun yaşadığı bölgelerde benzer görüşleri paylaştığı grupları (Hizbullah) veya devletleri (Suriye) desteklemektedir. Irak'ta Şii gruplara verilen destek sonucunda Irak'ta Nuri El Maliki ve Haydar Abadi hükümetiyle ilişkilerin gelişmesi, İran'ın Irak'taki etkinliğini gösteren önemli bir göstergedir (Bayar, 2018, s. 42-43). Suriye' de Esad rejimine verdiği destek ve Yemen İç Savaşında Şii gruplara verdiği destek ABD'nin işini oldukça zorlaştırmış gibi görünmektedir. Ayrıca, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi üyeleri olan ve ABD ile jeopolitik çıkarları çatışan ülkeler olan Rusya ve Çin ile iş birliği içerisinde olmaya özen göstermektedir. ŞİÖ' nün üyesi olan bu üç ülke ABD' nin hegemonyasına karşı birlikte hareket etseler de Çin'in ABD ile yoğun ticari münasebetleri nedeniyle İran ve ABD arasında kalacağı bir uluslararası sorunda nasıl davranacağı tam olarak tahmin edilememektedir.

ABD ile ilişkilerin iyice bozulduğu devrimden sonraki yıllarda, İran yüzünü Avrupa ülkelerine dönmüş ise de, ABD'nin özellikle İran'ın nükleer programı nedeniyle Avrupa ülkelerine yaptığı baskıların sonucunda, İran ile Avrupa ülkelerinin ilişkileri

yeterince gelişmemiş ve İran yönünü mecburen Doğu'ya dönmüştür. Yine de uluslararası ortamdan tamamen izole olmamak için Avrupa ülkeleri ile ilişkilerini asgari düzeyde de olsa devam ettirmeyi tercih etmektedir. AB ülkeleri, İran ile ekonomik ve siyasi ilişkileri geliştirmek ve petrol- doğal gaz konularında uzun vadeli anlaşmalar yapmak istemektedirler. İran'dan beklentileri ise, uranyum zenginleştirme faaliyetlerinden vazgeçmesi ve terör örgütlerine destek vermemesidir. Avrupa Birliği, ABD'nin İran'ı işgal girişiminde bulunmamasını da istemektedir (Köse, 2008, s. 48).

İran'ın ABD karşısındaki konvansiyonel silah bakımından yetersizliği nedeniyle, İran nükleer silah yapımı konusunda önemli gayretler sarf etmektedir. Uranyum zenginleştirme faaliyetlerinde % 60'lık seviyeye gelen İran, önümüzdeki yıllarda nükleer silahlara sahip olma yolunda ilerlemektedir (Dursun, 2021). Uluslararası baskılar nedeniyle nükleer programında şeffaflık sergiler gibi görünmesine rağmen nükleer programı konusundaki belirsizlikler devam etmektedir.

ABD ve müttefikleri ile yaşanan sorunlar nedeniyle yüzünü Doğu'ya dönen İran, BKBYP kapsamında Çin'in yatırımlarına son derece sıcak yaklaşmaktadır. Altyapı ve enerji yatırımlarında finansman eksikliği yaşayan İran için Çin'in yatırımları hayati derecede önem arz etmektedir. Aynı zamanda İran ve Çin arasındaki silah ticareti, nükleer enerji alanındaki işbirliği ve BMGK'da Çin desteği, uluslararası etkiler oluşturmaktadır. Ancak, Çin, bir yandan İran ile askeri, siyasi ve ekonomik ilişkilerini giderek artan oranlarda arttırırken, aynı zamanda ABD müttefikleri ile de iyi ilişkilerini devam ettirmektedir. Çin, KİK ülkeleri ile önemli enerji alım anlaşmaları yaparak enerji tedarikinde çeşitlendirme yoluna gitmektedir. Ayrıca, bu ülkelerle, İran ile benzer biçimde, stratejik ortaklık ve kapsamlı stratejik ortaklık anlaşmaları imzalamıştır.

Çin, İran için ABD ve uluslararası toplumla ilişkilerini koparacak veya zedeleyecek derecede bir mücadeleye girmekte isteksizdir. Ancak, BMGK gibi platformlarda, İran'ın nükleer enerji elde etme hakkı gibi haklarını savunarak, ABD'yi dengelemeye çalışmaktadır. KSOA anlaşmasının uygulanması ve Çin yatırımlarının İran'a yapılması da ABD ile İran ilişkilerinin yumuşamasına ve JCPOA'ya geri dönülmesine bağlı olduğu gözlenmektedir. Aksi halde Çinli yatırımcılar, ABD yaptırımlarından çekinerek İran pazarına girmekte çekingen davranacaklardır. Bu yüzden, ABD'nin nükleer anlaşmaya geri dönmesi İran- Çin ilişkilerine ivme kazandıracaktır.

Mevcut şartlarda İran, KİK ülkeleri ve ABD ile aynı anda benzer ilişkileri devam ettirebilen Çin'in, Tayvan krizi gibi nedenlerle yaşanacak sorunlar döneminde nasıl davranacağı önemli sorulardan biridir. ABD ve müttefikleri ile yaşanacak bir kriz anında Çin'in Rusya ve İran ile bir ittifak oluşturma ihtimali vardır. Çin'in ekonomik ve askeri gücü nedeniyle ABD ile böyle bir mücadeleyi istemesi pek akla yatmamaktadır. Ancak, ABD 'nin Tayvan ve insan hakları gibi konuları bahane ederek Çin'i ekonomik olarak çevreleme politikası izlemesi durumunda, Çin, İran ile ilişkilerini geliştirebilir. Rusya ile beraber Basra körfezinde konuşlanan Çin, dünyanın siyasi dengeleri üzerinde oldukça etkili olabilir. Bu yüzden ABD'nin, BKBYP ve KSOA'na şüpheyle yaklaşması anlaşılabilir olmaktadır.

Çin, bir yandan ABD ve müttefikleri ile iyi siyasi ve ekonomik ilişkilerini devam ettirmeyi arzularken, ABD 'nin pasifikte uyguladığı çevrelemeyi hafifletmek istemektedir. İran'ın Basra körfezinde ABD karşısında denge kurması ve ABD'yi rahatsız etmesi Çin'in pasifikte biraz daha rahat olmasına neden olmaktadır. Nükleer enerji alanında ve füze teknolojisi alanında yapılan yardımlar, bu desteğin göstergesidir. KSOA ile bu destek artacak gibi görünmektedir.

6.4 Ara değişkenler

6.4.1 Çin: Ara değişkenler –Yerel Değişkenlerin Etkisi

Neoklasik realizme göre, dış uyaranlara devletler farklı düzeylerde 'ara değişkenler' vasıtasıyla tepki vererek dış politika çıktısı oluşturmaktadırlar. Her ulusun farklı yerel kısıtlamaları ve yerel dinamikleri bulunmaktadır. Genel olarak bu ara değişkenler, üçüncü tip neoklasik realizmde dört ana grupta toplanmaktadır. Bunlar; lider imajı, stratejik kültür, devlet-toplum ilişkileri ve yerel kurumlardır (Ripsman vd., 2016, s. 59).

Çin ve İran dış politikalarının BKBYP ve 25 yıllık Kapsamlı Stratejik Ortaklık anlaşmasını inceleyen bu özel vaka çalışması, neoklasik realizmin teorik etkinliğini test etmeyi amaçlamaktadır. Böylece uluslararası ilişkiler alanındaki paradigmanın gelişimine katkıda bulunmayı hedeflemektedir.

6.4.1.1 Lider Algısı

Deng Xiaoping döneminin “uluslararası ilişkilerde düşük profilde kalma” politikası, Xi Jinping döneminde daha ileri bakışlı bir politika olan “Başarı İçin çabalamak” anlayışına dönüştü (Elgen, 2017, s. 24). Yeni dönemle beraber pasif diplomasi dönemi sona ererek daha aktif diplomasi yöntemi izlenmeye başlanmıştır.

Çin liderliği, yeterince güçlenmeden ABD ile yaşanacak bir çatışmanın Çin için yıkıcı sonuçları olacağının farkındadır ve bu çatışmanın olmaması için elinden geleni yapmaktadır. Uluslararası sistemi ve konjonktürü iyi okuyan Çin yöneticileri, ekonomik sorunlarını ve enerji tedarik problemlerini çözerek ekonomik büyüme ve askeri güçlenmelerini devam ettirmek istemektedirler. Bu dönemde ABD hegemonyasını kabul etmekte ve İran yöneticilerinin zaman zaman yaptığı gibi revizyonist söylemlerden uzak durmaktadırlar.

6.4.1.2 Stratejik kültür

Çin stratejik kültürü, konfüçyüsçülük ve gerçekçilik, Çin stratejik kültüründe ön plana çıkan iki öğedir. Reel politik anlayışla konfüsyüsçü anlayış bir araya gelerek “Çin Savunma Kültünü” üretmektedirler (Scobell, 2014, s. 214). Çin milliyetçiliği de, Çin’in iç ve dış politikasının oluşumunda ve devam ettirilmesinde önemli rol oynamaktadır. Çin dış politika anlayışı ve siyaset felsefesi, “barışçıl kalkınma”, “onur”, “güven” ve uyum gibi konfüsyüsçü ilkelere büyük önem vermektedir (Sayın, 2013, s. 233).

Ayrıca, çağdaş Çin stratejik kültürü de hem süreklilik hem de değişimi içermektedir (Elgen, 2017, s. 20). “Süreklilik” ilkesi, geçmişten bu yana devam eden benzer anlayışlar ve politikalar anlamına gelmektedir. Hang, Tang ve Ming hanedanlıklarında askeri seferler, genellikle dış güvenlik tehditlerini ortadan kaldırmaya yönelikti (Zhang, 2002, s. 79).

Böylece, ülke savunması, aktif olarak ülke dışında başlatılmaktaydı. Çin liderliği, Çin hanedan deneyimlerine ve Konfüsyüsçülüğün etkisine açık göndermeler yapmanın yanı sıra kalkınma, kapsayıcılık ve uyum ihtiyacına da vurgu yapmaktadır (Yong Wang, 2016, s. 458). Çinli yöneticiler, BKBYP de bu geleneksel politikaların devamı mahiyetinde benzer kriterlere vurgu yapmaktadırlar.

BKBYP, 'Çin Rüyası' nın gerçekleştirilmesi için temel altyapı olduğundan, aynı zamanda jeopolitik sınırları Çin'in vizyonu doğrultusunda yeniden tanımlama stratejisidir. Çin dış politikasının hedefleri ve araçları artan gücü ve etkisi ile orantılı olarak genişlemektedir. BKBYP ile beraber, dış politikada odak noktası "kapsamlı ulusal güç" kavramından "yumuşak güç"ün elde edilmesine doğru bir kaymıştır. Çin'in yumuşak güce yönelimi, ilke olarak, siyasi arenada ahlakın ve kültürün önemini vurgulayan Konfüçyüsçülükten kaynaklanmış olabilir (Qi, 2017, s. 238).

6.4.1.3 Devlet-Toplum İlişkileri

Devlet-toplum ilişkileri kavramı ile, “devletin merkezi kurumları ile çeşitli ekonomik ve/veya toplumsal gruplar arasındaki etkileşimlerin karakteri” kastedilmektedir (Ripsman vd., 2016, s. 70-71).

Çin yöneticileri, Çin rüyasını gerçekleştirmeye yardımcı olacak birincil strateji olarak, idarenin ahlakiliği ve rüşvet ve yolsuzluktan temizlenmesini görmektedirler. ÇKP ve liderlik bu konuya büyük önem vermektedirler. Son yıllarda artan milliyetçilik ve bu çabalara yönelik devlet seferberliği, bu konularda önemli mesafeler alınmasına yardımcı olmuştur. Çin uyumlu ve ahenkli bir topluma ulaşabilmek için, sürekli ekonomik dönüşüm, kültürel yenilikler, yasal reformlar ve ÇKP nin meşruiyetini arttırma gibi çabalarını her geçen gün arttırarak devam etmektedir (Hu ve Zeng, 2015, s. 43). BKBYP, Çin'in "meşruiyet açığını" kapatmak için ÇKP'ne hem yurt içinde hem de yurt dışında kazanımlar sunan bir mekanizmadır. Yani, BKBYP geliştikçe ve başarılı oldukça hem içeride rejimin meşruluğu hem de uluslararası alanda Çin'in meşruluğu kuvvetlenmiş olacaktır (Zhang, 2015, s. 317).

İç alandaki bir diğer sorunlu boyut, Sincan Uygur Özerk Bölgesi'ndeki etnik gerilimlerdir. 2009 yılında eyalet başkenti Urumçi'de patlak veren şiddetli ayaklanmalar, toplumsal yaşamın kırılganlığını gözler önüne serdi. Çin, etnik sorunlarını çözmenin en iyi yolunun, etnik azınlıkların ekonomi ve kültür gelişimini hızlandırmak olduğuna inanmaktadır (Clarke, 2010, s. 218). "Tibet, Sincan ve İç Moğolistan dâhil" en yoksul bölgelerin iyileştirilmesine odaklanmanın, "toplumsal ve bölgesel bölünme riskini" azaltmaya hizmet edeceğine inanılmaktadır (Dargnat, 2016, s. 64). Komşu ülkelerle ticari ve güvenlik bağlarını artırma hedefleri, son yıllarda eğitim tatbikatları yapan Şanghay İş Birliği Örgütü gibi çok taraflı forumlar aracılığıyla yürütülen diplomasiyi de destekliyor.

BKBYP, Pekin'in özerk bölgeler üzerindeki hâkimiyetini pekiştirmek ve iç illerin Çin merkeziyle uzun vadeli entegrasyonunu sağlamak, çevre devletlerle ilişkiler kurmak için bir fırsat olarak görülmektedir. Ulusal birlik ve güvenlik kaygıları bu bölgede etkili tek faktör değildir. Sincan, Doğu ve Batı arasında çok önemli bir kavşakta bulunmaktadır. Bu eyalet, doğal kaynaklar açısından da zengindir ve sonuç olarak, yalnızca nüfus artışı ve daha müreffeh bir toplumla artacak olan Çin'in yerel enerji tüketimini karşılamak için önemlidir. Bu nedenle Orta Asya cumhuriyetleriyle ticaret Çin enerji güvenliği, Pekin için kaynak çeşitliliğini arttırmak ve Malakka Boğazı gibi deniz güvenlik açıklarına bağımlılığı azaltmak için kritik öneme sahiptir.

BKBYP ile GSYH'sı artacak Çin, farklı özerk bölgelerin ayrılma talepleri önünde set çekebilecektir. Bu bölgelerin gelişmesinde, BKBYP projelerinin önemi inkar edilemez.

6.4.1.4 Yerel Kurumlar

Çin Komünist devleti, 1949 yılında Mao Zedong liderliğinde kurulmuştur. Mao döneminde bir süre devletin ve ekonominin yönetimi merkezileşmiştir. Bir süre sonra, daha Mao döneminde Çin'in tek bir merkezi yönetim anlayışı ile yönetilemeyeceği anlaşılmıştır. Deng Xiaoping öncülüğünde başlayan ekonomik reform hareketiyle, merkezi yönetiminin yerel ekonomi üzerindeki kontrolü nispi olarak azalmıştır. Ekonomik sistemdeki gelişmelere paralel olarak siyasi sistemde de bazı değişiklikler yapılmıştır. Merkezileşme ve yerelleşme arasındaki bu rekabetin Çin siyasi sisteminde bir denge bulduğu savunulmaktadır. Deng döneminde yapılan düzenlemelerle komünizm öncesinde aktif olan yönetim birimleri tekrar kurulmuş ve ekonomik ihtiyaçlarına göre inisiyatif kullanmaya başlamışlardır (Tunç ve Kızıl, 2018, s. 68-69). BKBYP' nin ortaya çıkmasında bu yerel yönetimlerin talepleri önem arz etmektedir. Çin'in sahil kıyılarında bulunan Sanayi bölgeleri gelişirken İç ve Batı bölgeleri yeterince sanayileşememişlerdir. Bu ihtiyacı karşılamak için çevre ülkelerle bağlantıların kurulmasına neden olacak Kuşak Yol Girişimi'nin karayolu ve demiryolu bağlantıları büyük önem taşımaktadır.

Çin yerel yöneticileri, ekonomik performanslarına göre atandıkları için, bu yöneticiler bulundukları bölgeleri bir işletme gibi yönetmektedirler. Bölgeler arasında yoğun rekabet vardır ve merkezi hükümet bu ekonomilerin liderliğini yapmaktadır (Coase ve Wang, 2015, s. 318). Kamu İktisadi Teşekkülleri yani KİT'ler de, Çin'in ekonomik

yükselişine paralel olarak giderek ön plana çıkmaktadırlar. KİT'ler ve özel girişimciler karar mekanizmalarında söz sahibi olamasalar da kolektif etkileri BKBYP gibi projelerin ortaya çıkmasına yol açmıştır.

BKBYP, Çin halkı için, ekonomik büyümenin sürdürülmesi ile istihdam ve zenginlik sağlanmasını sağlayan bir meşrulaştırma mekanizması işlevi görmektedir. Girişim, bir yandan ÇKP 'nin yavaşlayan büyüme ve yaygın yolsuzluk karşısında ihtiyaç duyulan reformları uygulaması İçin fırsat vermekte, diğer yandan Çin gelişimi için kaldıraç etkisi yaparak yumuşak gücünü geliştirmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca, bu girişim, bir yandan etnik gerilimleri ekonomik kalkınma yoluyla azaltmayı hedeflerken diğer yandan Çin iş dünyasının rekabet gücünü arttırarak dışa açılmasını sağlamaya çalışmaktadır.

6.4.2 İran: Ara değişkenler –Yerel Değişkenlerin Etkisi

6.4.2.1 Lider Algısı

Devrimden sonra hazırlanan İran Anayasası ile yönetim şekli, yetki ve sorumluluklar belirlenmiştir. 1989 yılında yapılan Anayasa değişikliği ile de Başbakanlık makamı kaldırılıp yetkileri Cumhurbaşkanlığı makamına devredilmiştir. İran devlet yönetiminin zirvesinde dini lider bulunur. Dini liderden sonra en yetkili makam, halk tarafından seçilen cumhurbaşkanıdır. Dini liderin gücü velayeti fakih anlayışından gelmektedir. Şii mezhebinin inancına göre, peygamberin iki görevi vardır. Biri vahiy getirmek yani peygamberlik görevi, diğeri devlet idaresidir. Peygamberin vefatı ile birinci görev sona erse de ikinci vazifesi yerine gelen imamlarla devam etmektedir. Şii inancına göre on ikinci imam olan Mehdi'nin kaybolduğu ve tekrar geri geleceği, bu zaman süresinde ise dini liderin mehdinin yerine vekâlet etmesinin gerekli olduğuna inanılmaktadır. Bu anlayışa “Velayet-i Fakih” anlayışı denmektedir. İran anayasasındaki dini liderlik makamı bu inanıştan kaynaklanmaktadır. İran Anayasasına göre “dini lider”, yasama yürütme ve yargının üzerinde ve bu birimlerin eşgüdüm içerisinde yürütülmesinden sorumludur.

Dini Lider'in tüm kurumlar üzerinde etkinliği olsa da, lider karar alırken danışma heyetlerinden görüş almaktadır. Bu nedenle dış politika yapımı esnasında elitler arasında mücadele olmakta ve kendi görüşlerini desteklemek için de kamuoyuna ihtiyaç duymaktadırlar. Farklı grupların dış politika kararları, iç politikada karşı tarafın kullanacağı bir koz haline gelebilmektedir (Ehteshami ve Zweiri, 2008, s. 21). Bu

nedenle, İran'da politikalar kısmi bir mutabakat sonucunda şekillenmektedir. Bu süreçte, kişi ve kurumlar dini lidere bilgi verip seçenek sunmakta, lider ise en rasyonel bulduğu seçeneğin uygulanması için uygun makamlara gereken talimatı vermektedir (Aksu ve Jane, 2019, s. 32).

KSOA'nın hazırlanması ve imzalanması aşamalarında velayet-i fakih kurumunun bilgi ve onayı esastır. Bu anlaşmanın yapımına yol açan ana neden, İran'ın enerji satışlarının engellenmesi nedeniyle gelirlerinin düşmesi ve ulaşım ve enerji alt yapısı için gereken finansal desteğin bulunamamasıdır. Toplumun refah düzeyinin ve milli gelirin düşmesi ile sosyal bunalımlardan çekinen İran yöneticileri, bir çıkış yolu aramışlar ve Çin ile yapılan bu anlaşmaya can simidi olarak sarılmışlardır.

ABD ve BMGK kararları ile uygulanan yaptırımlar nedeniyle İran ekonomisi önemli daralmalar yaşamış ve yaşamaya devam etmektedir. ABD baskısı nedeniyle Batı dünyasından istediği desteği bulamayan ve izole olan İran, mecburen yönünü Doğu'ya dönmüştür. İran, Rusya ve Çin ile yaptığı anlaşmalarla ekonomik yaptırımların etkisinden kurtulmaya gayret etmektedir. Yaptırımlar nedeniyle başlıca ihracat geliri olan petrol ve doğal gaz satış kanalları kısıtlanan İran, Çin'in hızla gelişen ve devasa enerji kaynaklarına ihtiyaç duyan ekonomisi için enerji tedariki bakımından fırsat olarak ortaya çıkmıştır. İran'ın jeolojik konumu nedeniyle Avrupa ve Afrika kara ve demiryolları bağlantılarında kilit pozisyonunda bulunması, Çin için İran'ı değerli yapan başka bir konudur. Devrimden sonraki dış politikaları nedeniyle komşuları ile de güvenlik ikilemi yaşayan İran, mevcut sorunlarla baş edebilmek için "direniş ekonomisi" adını verdikleri bir ekonomik yapıya geçmek zorunda kalmıştır. Ayrıca, "Doğuya Bakış" anlayışı ile Rusya, Çin, Hindistan, G. Kore ve Japonya İran için en önemli ticari ortaklar olmaya başlamışlardır.

Sistemik ekonomik baskılar ve yaptırımlar nedeniyle İran'ın dış politikasına yön veren idarecileri, doğal gaz ve petrol ithalatına büyük ihtiyaç duyan, Irak savaşı döneminde silah satışı ile kendilerini destekleyen Çin ile ilişkilerini yoğunlaştırmışlardır. Müzakereler sonucunda İran'ın ihtiyaç duyduğu enerji, ulaştırma ve altyapı yatırımlarına karşılık indirimli petrol ve doğal gaz satışı gerçekleşmiştir. Ancak, yapılan anlaşmanın askeri yönü ve İran'ın barışçıl nükleer faaliyetlerinin Çin tarafından desteklenmesi de dikkat çekmektedir. Rejimin yapısından kaynaklanan ve dini liderin halk üzerindeki etkisinin fazlalığı nedeniyle anlaşmanın bazı hükümlerine yapılan itirazlar İran kamuoyunda çok etkili olmamıştır. Çin hükümetinin yaptığı

anlaşma ayrıntılarını açıklamama konusundaki genel tutumu nedeniyle anlaşmanın detayları konusunda bilinmezliklerin olması da bu tepkilerin makul düzeyde olmasına yardımcı olmuştur.

Çin ile İran arasında imzalanan anlaşma ile ilgili soruları yanıtlamak için basın toplantısı düzenlenmiştir. İran Dışışleri Bakan sözcüsü bu toplantıda, eski meclis başkanı Ali Laricani'nin ‘‘devrim liderinin Çin özel temsilcisi’’ sıfatıyla dosyayı takip ettiğini, ancak tüm ayrıntıların İran Dış İşleri Bakanlığı gözetiminde hazırlandığını, bütün devlet kurumlarının da geçen beş yıllık süre zarfında anlaşmaya dair tüm detaylara sahip olduğunu ifade etmiştir. Bu beyanattan da anlaşılacağı gibi, anlaşmanın yapımı sürecinde dini lider, dışışleri bakanlığı ve diğer devlet kurumlarının anlaşmanın hazırlanmasında ortak katkıları bulunmaktadır (Uygur, 2021).

İran devrimden sonra İran anayasası referandum ile kabul edilerek 1979 yılının Aralık ayında yürürlüğe girdi. 1989 yılında Humeyni'nin ölümünün ardından, anayasa değişikliği referanduma sunuldu ve kabul edildi. 1979-1989 yılları arasında Ebu'l Hasan Beni Sadr, Muhammed Ali Recai ve Ali Hamaney cumhurbaşkanlığı yaptı (‘‘Kronoloji’’, 2014). Ancak devrim yıllarının bu ilk yıllarında iç ve dış siyasetin kontrolü tamamen devrim lideri Ayetullah Humeyni'nin elindeydi. Bu nedenle bu yılları Humeyni dönemi olarak değerlendireceğiz. İran dış politikasında Cumhurbaşkanlığı seçimleriyle beraber dış politikada değişiklikler de görülmektedir. Cumhurbaşkanlığı seçimini reformcular kazandığında daha barışçıl dış politikalar izlenirken, muhafazakârlar kazandığında ise daha ideolojik politikalar izlenmiştir. Bu bakımdan, cumhurbaşkanlıkları dönemleri dikkate alınarak dış politikanın incelenmesinde fayda bulunmaktadır.

İran İslam Devriminden sonraki dış politika sürecini ele alacak olursak bölümler halinde bilgi verilmesi daha öğretici olacaktır. Zira İran'da Cumhurbaşkanı değişikliklerinde, ülkenin dış politikasındaki değişiklikleri görmemiz mümkündür. Reformcuların iktidara geldiği dönemlerde daha barışçıl politikalar izlenmiştir. Muhafazakârların iktidarında ise İran'ın dış politikaları Batı tarafından eleştirilmiş bazen savaş noktasına gelinmiştir. Ancak dış politikada ana aktör, her zaman devrim rehberi olmuştur.

Devrim sonrasında ise Şah'ın izlediği dış politika tamamen değişti. Devrim sonucunda İran'da ilk on yıl içerisinde iki ilke ön plana çıktı. 1) Ne Doğu Ne de Batı, fakat İslam

anlayışı ve 2) Devrim ihracı anlayışı. Kısaca, İran dış politikası bu dönemde temel olarak ideolojik yönlendirildi. Humeyni sonrası Ahmedinejad'ın Cumhurbaşkanı seçilmesine kadar olan dönemde ise, Irak savaşının yıkıcı etkilerini telafi edebilmek için ekonomik yeniden yapılanma ve uluslararası ekonomiye yeniden uyum sağlamak öncelikli hedeflerdi. Bu dönemde İranlı siyasiler, AB ve başta Arap ülkeleri olmak üzere komşuları ile iyi ilişkiler kurmaya gayret ettiler. Ancak bu dönemde bile, Şii ideoloji doktrini, İran siyasi elitine hâkimdi ve köklü değişimlere engel oldu (Rakel, 2007, s. 147-149).

6.4.2.2 Stratejik kültür

İran Milliyetçiliği

İran siyasi kültüründe güçlü bir milliyetçilik ve antiemperyalist hassasiyet bulunmaktadır. Tarihteki Rus ve İngiliz işgallerinin siyasal kültür üzerindeki etkisi halen hissedilmektedir. Siyasi kültürün bu yapısı dış politika kararlarını önemli ölçüde etkilemektedir (Efegil, 2012, s. 58-59)

İran milliyetçiliğinin temelini dört farkındalığın oluşturduğu savunulmaktadır. Bunlar, tarihsel farkındalık, kültürel farkındalık, ırksal farkındalık ve dilsel farkındalık şeklinde ifade edilmiştir (Cottam, 1979, s. 21-22). Milliyetçiliğin İran'da yayılması Meşrutiyet devrimi dönemine (1905-1911) denk gelir ve Pehlevi döneminde (1925-1978) ise milliyetçilik rejimle özdeşleşmiştir. Şah, milliyetçiliği ve ulusal kimliği vurgulayarak kendi yönetimini meşrulaştırmaya çalışmıştır (Rigiderakhshan, 2020, s. 396-397).

Azeri Türkü, Türkmen, Arap ve Belucileri barındıran etnik yapısı nedeniyle, İran her an bölünme kaygısı yaşamaktadır. Dış güçlerin ülkenin parçalanması için girişimlerde bulunduğu inancı İran'da hâkim bir görüştür. Tarihsel tecrübeleri nedeniyle bunun doğruluk payı da vardır. Örneğin Ebulfeyz Elçibey 1990'lı yıllarda İran'ın Azeri bölgesi için Güney Azerbaycan kavramını kullanmış ve ilerde kuzey ve güney Azerbaycan'ın birleşeceğini savunmuştur (Efegil, 2012, s. 56). Bu yüzden İran toplumu ve devleti, toprak bütünlüğü ve siyasi bağımsızlık konusunda aşırı hassastır.

Humeyni döneminde siyasal İslam'ın dış politikaya hâkim olduğu fakat İran-Irak savaşı esnasında milliyetçi söylemlerin yer yer kullanıldığı, Ayetullah Hamaney döneminde ise Şii İslami anlayışın İran milliyetçiliği ile harmanlandığı göze çarpmaktadır (Salzman, 2015, s. 80).

Türkiye ile İran, tarih boyunca bölgesel hegemonya için mücadele etmişlerdir. Ancak Çarlık Rusya'sı ve Sovyetler dönemlerinde hem Türkiye hem de İran aynı baskıyı hissettikleri için iki ülke arasında herhangi bir çatışma meydana gelmemiştir. İran'ın Kuzey'inde bulunan Azeri Türkleri ve her iki ülkede yaşayan Kürtler, tarih boyunca bu iki ülkenin birbirlerine karşı temkinli olmalarına neden olmuştur. Azeri Türklerinin Azerbaycan ile mezhep ve ırk bakımından aynılığı ve Azerbaycan hükümetinin İsrail ile ilişkileri İran dış politikasında stres oluşturmakta ve bunu dengeleyebilmek için Ermenistan ile ilişkileri yoğunlaştırmaktadırlar (Türkoğlu, 2021).

Milliyetçilik, İran dış politikasında, yabancı güçlerin baskısından korumak, toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını korumak için esnek olarak kullanılmaktadır. Bu nedenle, İran'daki milliyetçilik, etnik milliyetçilik, dil milliyetçiliği, seküler milliyetçilik gibi tekil bir milliyetçilik değildir. Gerekliği yerde farklı şekillerde pragmatik olarak kullanılmaktadır. Örneğin; Afganistan ve Tacikistan ile ilişkilerde dil vurgulanmakta; Arap devletleriyle mücadele ederken Şii özelliğe vurgu yapılmaktadır (Bayar, 2018, s. 44).

İran'ın farklı etnik yapılardan oluşan nüfusu, İngiliz ve Rus işgallerini yaşamıştır. Ancak Çin ile bu tür bir deneyim yaşamadığı için siyasi kültüründe Çin'e karşı olumsuz bir yargı bulunmamaktadır. Ancak yine de İran halkı, başka ulusların boyunduruğunda olduğu yıllar hatırlanarak aşırı milliyetçi bir savunma refleksi gösterebilir. Anlaşmaya gösterilen tepkiler değerlendirildiğinde, milliyetçilik kökenli bu tepkileri gözlemlemek mümkündür.

Şii Din Anlayışı

Şah döneminde İran siyasi rejimi sekülerdi. Devrimden sonra İran, Şiiliğin devlet dini olduğu ve kapsamlı bir İslam Şii devriminin gerçekleştiği tek ülke oldu. İran İslam Cumhuriyeti (İİC)'nin dış politikasının devrimle beraber değişip değişmediğini anlamak için Şiiliğin siyasallaşmasını anlamak gerekmektedir. İslam tarihinde Şii Sünni ayrımı, Hz. Muhammed (S.A.V.)'in vefatından sonraya dayansa da İran'da Şiiliğin kurumsallaşması, Şah İsmail'in Safevi devletini kurup Osmanlı imparatorluğundan ayrılmak için Şiiliği resmi devlet dini olarak kabul ettiğinde başladı. Şiilik İran'da Safevi devletinin kurulmasında ve kimlik oluşumunda önemli rol oynamıştır. Şiiliğin siyasal olarak önem kazanması dört nedene bağlanabilir. 1) Ahbari- Usuli farklılaşması, 2) İctihat, 3) Merci-i Taklit ve 4) Humus (Rakel, 2007, s.

149). Şia İmamiyye mezhebinde On ikinci imamın gaybeti sonucunda toplumun itikadi ve fıkhi meselelerde nasıl davranacağı konusu süreç içerisinde tartışılmış ve bu konuda iki düşünce ekolü ortaya çıkmıştır. Bunlar Ahbârîlik ve usulilik. Ahbariler, dini meselelerde gaybetteki imamlardan gelen nakil ve rivayetlerin yeterli olduğunu savunmaktadırlar. Usuli düşünce ekolü ise, zaman ve şartlar değişince ortaya çıkan ihtiyaçları karşılamak için, dini meselelerde nâkilin yanında aklı da esas almışlardır. (Kartaloğlu, 2011, s. 194-195). Usuli ekolünün gelişmesi, modern Şii din adamı sınıfının oluşmasının yolunu açmıştır. Din adamlarının içtihatlarla hâkimiyeti artmış, humus ve zekât merci-i taklidin elinde toplanmıştır. Böylece din adamları mali açıdan özerk olmuşlar ve devletten bağımsız hareket etme olanağına sahip olmuşlardır. Humus adı verilen Şiiliğe özgü ve yıllık net karının % 20 sine tekabül eden parasal kaynak, önceleri yerel ulemaya ödenirken merci-i taklide ödenmeye başlandı. Şiiliğin siyasallaşmasında en önemli aşamalardan biri ise, Humeyni' nin gündeme getirdiği velayet-i fakih (Rehberlik) anlayışıdır. Bu anlayış, Ahbârîlik ve usulilik tartışmasına kadar geri götürülebilirse de 1960 larda siyasi bir projeye döndü. Velayeti fakih anlayışına göre, velayeti fakih denilen rehber, tüm müslümanların yasal lideridir. Devrimden sonra, rehberlik sistemi İİC' nin siyasi yapısının ana ilkesi oldu (Rakel, 2007, s. 149-151)

İran anayasası, İranlı liderlerin kullandığı söylemler ve izledikleri politikalar mezhepçi bir eğilim göstermektedir. Bu bakımdan Şiiliğin dış politikaların şekillenmesinde ne kadar etkili olduğunu değerlendirmek önemlidir (Özer, 2016, s. 57). İran, bölgesindeki Şii azınlıklarla yakın işbirliği arayışlarında bulunmakta ve bu arayış özellikle Şii azınlıkların bulunduğu körfez bölgesindeki ülkelerde rejim güvenliği açısından rahatsızlık meydana getirmektedir (Efegil, 2012, s. 58).

İran'ın mezhepçi bir politika mı izlediği yoksa ulusal çıkarları ve şii değerleri birlikte değerlendiren ve ulusal çıkarları önceleyen bir dış politika mı özlediği konusunda tartışmalar bulunmaktadır. Bazı yayınlarda, İran'ın karşılaştığı durumlar karşısında, din ve mezhep etkisini bir meşruiyet aracı olarak ve hem kendi halkından hem de diğer Şii ve Müslümanlardan destek almak için kullandığı, ulusal çıkarlarına zarar verebileceği zaman ise İslami ve mezhepçi bir yol izlemediği savunulmaktadır (Özer, 2016, s. 63).

İran'ın devrim ihracı düşüncesi, anayasasından köken alan bir dış politika gerçeğidir. Şiiliği halkı Müslüman ülkelerde yaymak ve rejim muhaliflerine destek vermek bu

politikanın uygulaması olarak göze çarpmaktadır. Bu sayede, İran'ın ulusal güvenlik sınırları kendi sınırlarını aşarak Akdeniz'e kadar ulaşmaktadır (Şahin, 2007, s. 11-12).

Salihi (2011) makalesinde, İran'ın devrim ihracı politikasında Kum medreselerinin ve Devrim muhafızlarının payının öneminden bahsetmektedir. Ayrıca, İran'ın Kum medreselerini meşruiyet aracı olarak kullandığını, devrim muhafızlarını ise güç unsuru olarak kullandığını savunmaktadır. Böylece Orta Doğu'daki Şiiler üzerinde tahakküm kurmayı amaçladığını ifade etmektedir (Salihi, 2011, s. 195-196).

İran'ın Orta Doğu da Şii toplum arasında etkili olması sadece İran'ın uyguladığı Devrim ihracı politikasına bağlanmamalıdır. Şii mezhebinin yapısından kaynaklanan merci-i taklit ve Humeyni ile beraber gelişen velayet-i fakih kavramları vasıtasıyla Şii ulema Orta Doğu Şiileri üzerinde zaten etkindirler. Ayrıca, Şiiliği yekpare bir yapı olarak görmekte çok doğru görünmemektedir. Hem İran ve Irak Şii ekolleri arasındaki rekabet ve hem de Velayet-i fakih konusundaki fikir ayrılıkları Şii toplumun tek tip düşünce yapısında olmadığını göstermektedir. Bu bağlamda, Şiiliğin yapısında varolan zulme başkaldırı ve kabullenmeme anlayışını iyi anlamak ve İran devrim ihracı ile aynılaştırmamakta önem arz etmektedir.

Çin ve İran, tarihsel olarak bakıldığında iki eski medeniyet ve imparatorluk geçmişine sahiptirler. Her iki ülkenin kültüründe de yaşadıkları sömürge geçmişleri derin izler bırakmıştır. Genel olarak, her iki ülkenin kamuoyu ve devlet idarecileri, antiemperyalist bakış açısına sahiptirler. Çin'in antiemperyalist ve Batı karşıtı kökenleri ve İran tarihinde yaşanan emperyalist müdahalelerde Çin'in payının olmaması, Çin'i İran rejimi için potansiyel bir ortak haline getirmektedir. Çin'in pasifikte ABD gücüne karşı denge kurma mücadelesinde ise İran enerji kaynakları ve jeostratejik konumu ile önem kazanmaktadır. İran, Çin den hem ekonomik izolasyondan kurtulmak, büyümesini gerçekleştirmek ve aynı zamanda askeri gücünü arttırmak için bir müttefik olarak faydalanmak istemektedir. Ayrıca, nükleer müzakereler gibi konularda ve yaptırımlarda etkili olan BMGK üyeliğinden de istifade etmek istemektedir. Xi Jinping'in Ocak İran'ı 2016 yılındaki ziyareti Çin-İran ilişkilerinin dönüm noktalarından biri olarak düşünülebilir. Bu ziyareti önemli hale getiren, kuşak yol projesi ekonomik kuşağı kapsamında imzalanan on yedi işbirliği belgesidir (Gawharay, 2021, s. 70).

İran'ı Çin ile işbirliğine yönelten en önemli stratejik kültür öğelerinden biri, İran'ın devrim sonrası siyasal söylemi ve antiemperyalist yaklaşımıdır. Devrimin ilk yıllarından beri ABD'yi en büyük küresel tehdit olarak gören İran, tarihinin en büyük sorunlarından biriyle Irak savaşı süresinde yüzleşmek zorunda kalmıştır. ABD, Batı ve komşu ülkelerin Irak'a verdiği destekle köşeye sıkışan İran, bu dönemde en büyük desteği Suriye ve Çin'den bulmuştur. Özellikle silah alımları ve sonraki dönemde nükleer çalışmalarında Çin ile yaptığı işbirliği, İran'ı Çin'e yakınlaştırmıştır. Nükleer kriz döneminde Rusya ve Çin, BMGK' dan daha ağır yaptırımların çıkmaması ve barışçıl nükleer enerji üretimi için İran'a yardımcı olmuşlardır.

ABD'nin ambargoları İran'ın ekonomisini zayıflatırken, özellikle ulaşım altyapısı ve enerji üretim alanları için gerekli olan finansman elde edilmesi konusunda İran zorluklarla karşılaşmıştır. Bu şartlar altında Çin'in Kuşak Yol Projesi, İran'ın altyapı yatırımlarının ihtiyaç duyduğu finansmanın sağlanmasında oldukça yararlı olmaktadır ve olacaktır. Kapsamlı Stratejik Ortaklık Anlaşması ile altyapı yatırımları, enerji yatırımları alanında olduğu kadar askeri ve sosyal alanları da kapsayan işbirliği anlaşması imzalanmıştır. Bu tür anlaşmalar diğer bazı Körfez ülkeleri ile de yapılmış olması nedeniyle üçüncü ülkelere karşı bir niyet olmadığı izlenimi vermektedir. İran bu anlaşmayı Batı ile yapılan nükleer müzakerelerinde koz olarak kullanmak isteyecektir. Çünkü bu anlaşma ile elde etmeyi planladığı yatırımlar ve finansman desteği ile ABD ve BMGK yaptırımları önemli ölçüde delinecektir.

İran'ın geçmişinde olan antiemperyalist tecrübeler ve başka ülkelere bağımlı olmama dürtüsü, yapılan anlaşmaya gösterilen bazı tepkileri açıklar niteliktedir. Bu anlaşma ile Çin'in İran ekonomisini etkileyeceği ve Çin'e bağımlılığın artacağı endişelerine yol açmıştır. Ahmedinejad anlaşmanın maddelerinin açıklanmamasını eleştirirken, bazı İranlılar anlaşmayı Türkmençay Anlaşmasına benzetmişlerdir (Farzam, 2020).

6.4.2.3 Devlet-Toplum İlişkileri

Çin Dışişleri Bakanı ile İran Dışişleri Bakanı arasında imzalanan yirmi beş yıllık kapsamlı stratejik iş birliği anlaşması, hem İran ve hem de uluslararası toplumda tartışmalara neden olmuştur. İran'da bazı kesimler anlaşmanın detaylarının açıklanmamasını eleştirirken anlaşmayla İran'ın Çin'e satıldığını ileri sürmüşlerdir. İlk kez olarak dış politika kaynaklı küçük çaplı protesto gösterileri bile yapılmıştır. Basın toplantısında gazetecilerin sorularını yanıtlayan İran Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü ise,

tepkilerin kamuoyunun yeterince bilgilendirilmemesinden kaynaklandığını savunmuştur. Yol haritası niteliğindeki belge konusunda Çinlilerin, ayrıntıların basına yansımalarını istemedikleri ileri sürülmektedir. Yurtdışında yaşayan bazı rejim muhalifleri anlaşmanın Çin'in İran ekonomisi üzerindeki etkisini denetleme yetkisi verecek düzeyde arttırdığını iddia etmişlerdir. Anlaşma detayları açıklanmadığı için, ileri sürülen rakamlar, askeri boyut ve asker bulundurma gibi tartışmalı konular açıklığa kavuşturulamamaktadır (Uygur, 2021)).

6.4.2.4 Yerel Kurumlar

Anlaşmanın yapımı esnasında, dini liderin Çin özel temsilcisi olarak eski meclis başkanı Ali Laricani'nin görev yapması, dışişleri bakanlığının ve diğer tüm kamu kurumlarının görüşünün alınması ile anlaşma konusunda devletin ortak bir yaklaşım gösterdiği anlaşılmaktadır. Her ne kadar eski cumhurbaşkanı Ahmedinejad da anlaşmaya tepki gösterse de dini lider ve cumhurbaşkanının birlikte hazırladığı bir anlaşmaya devletin diğer etkin kurumlarından ve geniş halk kitlelerinden fazla tepki gelmediği de dikkatlerden kaçmamaktadır.

İran'ın dış politika oluşturma mekanizmaları oldukça karışıktır. Demokratik yani seçime dayalı organlar ile devrimin kurumları birlikte dış politikayı yönlendirmektedirler. Dış politika yapma konusunda yetki Seçilmiş Cumhurbaşkanı olmasına rağmen son sözü söyleyen Velayet-i fakih yani rehberdir. Cumhurbaşkanı seçilirken kendi vizyon ve gündemleri ile iş başına geçerler ve Rehber ile çatışmadan programlarını yürütmeye gayret ederler. Rehber ile Cumhurbaşkanlığı arasındaki en görünür çatışma, Batı ülkeleri ile nükleer bir anlaşmaya varmaya çalışan Ahmedinejad ile Hamaney arasında yaşandı. İran anayasası, rehberlik kurumunu parlamentonun üzerinde konumlandırmaktadır. Devletin birçok organının karar alma sürecine dâhil olması karar alma süreçlerini karmaşık hale getirmektedir. Rehber, Silahlı kuvvetlerin başkomutanı, devletin başı ve dış politika ve ulusal güvenlik konularında son sözü söyleyen kişidir. İran anayasası 1979 yılında yapılan referandumla onaylanarak yürürlüğe girmiş ve 1989 referandumu ile de bazı değişiklikler yapılmıştır. Değişiklik yapılan anayasada iki yeni kurum vardı. Bunlar, Yüksek Milli Güvenlik Kurulu ve Düzenin Yararını Teşhis Konseyi (Bayar, 2018, s. 48-49).

Düzenin Yararını Teşhis Konseyi, rehberden sonraki en önemli ve etkin karar alma kurumudur. Bu konseyin temel görevi, Millet Meclisi ile bu Meclisin kararlarının anayasaya uygunluğunu denetleyen koruyucular kurulu arasında meydana gelen ihtilafları çözmektir. Yüksek Milli Güvenlik Kurulunda ise ulusal güvenlik konuları görüşülüp karara bağlanır (Yegin, 2013, s. 59). Bu iki kurum, Türkiye Cumhuriyetinin, Anayasa Mahkemesi ve Milli Güvenlik kurumu tarafından yapılan görevlere benzer görevler ifa ederler.

İran milli güvenlik yapılanmasında, Ordu, sadece dış tehditlerden sorumlu iken, devrim muhafızlarının görev alanı hem iç hem de dış tehditleri kapsamaktadır. Bu nedenle, dış politika kararlarında ordu ile beraber devrim muhafızlarının da etkisi vardır. Devrim Muhafızları, Şii hilali bölgesinde genelde Şii kökenli gruplarla işbirliğine giderek, İran'ın etki alanını genişletmektedir. Bu yüzden Devrim muhafızları, İran dış politikasında önemli aktörlerden biri olarak varlığını sürdürmektedir. Silahlı Kuvvetler, tehditlerin değerlendirilmesi ve uygun müdahalede en etkili devlet organlarıdır. Özetle, İran'ın dış politikası, dini otorite ile demokratik yasama organını ve gayri resmi olarak da Silahlı Kuvvetler'i harmanlayan farklı ve özgün bir mekanizmadır (Bayar, 2018, s. 50-51).

KSOA'na yönelik dini otorite ve Silahlı Kuvvetler'den herhangi bir tepki gelmezken, siyaset kurumundan gelen tepkiler rejim muhalifleri ve eski Cumhurbaşkanı Ahmedinejad'ın beyanatlarının ötesine geçememiştir.

7. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

İran, devasa enerji kaynaklarına rağmen nükleer enerji ve nükleer silah yapımı peşinde koşmasının neticesinde, uluslararası yaptırımlarla karşı karşıya bulunmaktadır. Bu yaptırımlar nedeniyle, enerji sektörünün ve sanayisinin yatırım ve finansman ihtiyacı karşılanamamaktadır. Mevcut enerji kaynaklarının pazarlanamaması ile de gelir kaynakları azalmakta ve ekonomik yapısı zayıflamaktadır. ABD, AB ülkeleri ve KİK ülkeleri ile olan anlaşmazlıkları, İran'ı ‘‘Doğu’ya Bakış’’ politikasına mahkum etmiştir.

Çin ise, büyüme hızını devam ettirebilmek için artan enerji ihtiyacını uygun kaynaklardan ve güvenli bir tarzda karşılama peşindedir. Çin, Tayvan Adası başta olmak üzere bölgesel sorunlara ABD’nin müdahil olmasından çekinmektedir. Bu nedenle, deniz yoluna alternatif olacak enerji yolları aramakta ve ABD güdümünde olmayan ülkelere enerji alımı yaparak enerji güvenliğini geliştirmek istemektedir. Ayrıca, Çin’in artan sanayi üretimi, üretilen mal ve hizmetlerin yurt dışına pazarlanmasını ve yeni pazar ihtiyaçlarını gündeme getirmiştir. Çeşitli ham madde kaynaklarına sahip olan Afrika kıtası ve ticari potansiyeli yüksek olan Avrupa, Çin’in hedefinde olan bölgeler olarak ön plana çıkmaktadır.

Bu amaçları gerçekleştirmek için, Çin, BKBYP adı verilen projeyi 2013 yılında Devlet Başkanı aracılığı ile dünya gündemine getirmiştir. Proje ile, Asya, Afrika ve Avrupa kıtalarında bulunan çok sayıda ülkenin birbirine deniz, tren ve kara yolu ile bağlanması ve ticaretin tüm katılımcıların yararına olacak biçimde geliştirilmesi planlanmaktadır. Aynı zamanda, dijital ipek yolu ile aynı güzergah üzerinde bilginin de karşılıklı iletimi amaçlanmaktadır. İran, jeopolitik konumu ve zengin enerji kaynakları nedeniyle tüm bu bağlantıların sağlanmasında Çin için değerli bir ülkedir.

İran ile Çin arasında imzalanan 25 yıllık KSOA, BKBYP’nin amaçları ile örtüşen bir anlaşma olarak yorumlanmaktadır. Her ne kadar tüm detayları kamuoyu ile paylaşılmassa da, İran hükümeti tarafından yayınlanan anlaşma maddeleri ve önemli bir basın organında yayınlanan anlaşmanın içeriği ile ilgili haberler, anlaşmanın önemini ortaya koymaktadır. Anlaşma ile Çin’in İran’dan piyasa fiyatlarının % 32 sine varan oranlarda daha uygun fiyatla petrol ve doğal gaz alması planlanmaktadır. Bunun

karşılığında Çin'in İran enerji sektörüne ve ulaşım altyapısına 400 milyar dolarlık yatırım yapması planlanmaktadır.

BKBYP, bir yandan Çin'deki üretim fazlalığının eritilmesi ve sürdürülebilir kalkınma için planlanan bir proje olarak değerlendirilirken, diğer yandan enerji ihtiyacı ve enerji güvenliği yönünden ele alınmaktadır. Proje ile hedeflenen istikrarlı büyüme, işsizliğin azalması ile milli gelir ve refahın artışı, aynı zamanda Komünist rejimin devamlılığı için de önem taşımaktadır. BKBYP ve Çin'in enerji güvenliği denilince ilk akla gelen ülke, ABD olmaktadır. ABD güvenlik belgelerinde, Rusya, askeri yönden en önemli tehdit olarak gösterilirken, ekonomik yönden ise Çin en büyük rakip olarak görülmektedir. Bu yüzden, ABD, Çin için bir yandan en önemli ticaret ortağı iken, diğer yandan enerji güvenliğini tehdit eden en önemli ticari rakiptir.

Çin denizindeki ülkelerle olan anlaşmazlıklarda ve Tayvan sorunda yaşanacak bir olumsuz gelişme durumunda, ABD ile Çin'in karşı karşıya gelme riski bulunmaktadır. Bu nedenle, Çin, enerji yollarını güvence altına almayı istemektedir. Ayrıca, Çin'in enerji kaynaklarının büyük kısmını ithal ettiği KİK ülkelerinin ABD müttefikleri olmaları nedeniyle, kriz zamanında bu ülkelerden gelen enerji kaynaklarının sevinde kesinti olma riski, Çin yöneticilerini kaygılandırmaktadır. BKBYP ile enerji kaynakları Orta Asya, Rusya, Venezüela, Angola ve İran gibi ülkelerle çeşitlendirilirken, aynı zamanda enerji ipek yolu ile de enerji güvenliğini geliştirme yönünde adımlar atılmaktadır.

İran, yapılan KSOA anlaşması ile, bir yandan İran'ın dış sermaye ihtiyacını karşılamayı planlarken diğer yandan yaptırımlar nedeniyle satamadığı enerji kaynaklarını pazarlayacaktır. Ayrıca, enerji ve dijital ipek yolu için de önemli yatırımlar alacaktır. KSOA'nın imzalanması bir yandan bu iki ülkenin iç ekonomik gereksinimlerinden kaynaklansa da diğer yandan uluslararası sistem tarafından etkilenmekte ve uluslararası sistemi etkilemektedir. Çin'in ve İran'ın demokratik olmayan rejimlerle yönetilmesi, farklı dönem idarecilerinin farklı yaklaşımlarda bulunmasına imkan vermemektedir.

Anlaşmanın önemi, başta İran yönetimi olmak üzere bazı kaynaklarca abartılı bir şekilde kamuoyuna yansıtılırken, diğer bazı kaynaklar ve İran muhalefeti ise anlaşmayı küçümsemekte veya İran enerji kaynaklarının Çin'e peşkeş çekildiği şeklinde yorumlamaktadırlar. KSOA'na yapılan eleştirilerin başında, İran'ın borç

batağına sokulduğu gelmekte, ekonomisinin ve egemenliğinin tehdit altında olduğu belirtilmektedir. İran'da gösterilen kamuoyu tepkileri genelde rejim muhalifleri tarafından seslendirilmekte, sistem içinde Ahmedinejad gibi eski ve yeni idarecilerin tepkileri ise çok etkili olamamaktadır. Borç batağına giren ülkelerle kıyaslandığında İran'ın devasa doğal gaz ve petrol rezervleri nedeniyle, borç batağına girmesinin pek mümkün olmadığı değerlendirilmektedir. Çin'e borçlanması nedeniyle borç batağına giren ülkeler, yeterince gelir üretemeyen enerji fakiri ülkelerdir. İran ise, aldığı yatırımları, enerji kaynakları ile rahatça ödeyebilecek bir ülkedir. Tam aksine, bu anlaşmanın uygulanması durumunda, İran enerji kaynakları nakde dönüşecek ve İran'ın ihtiyacı olan sanayi, alt yapı ve enerji yatırımları gerçekleşecektir. Bu anlaşmanın, halkın refahını arttırarak rejimin sürdürülebilirliğini sağlama açısından, hem İran'a hem de Çin'e fayda sağlaması beklentisi bulunmaktadır. Her iki ülkede de halkın refahının azalması veya artmaması durumunda, halkın hoşnutsuzluğunun ve rejimlerin baskıcı yönlerinin ön plana çıkması olasılığı oldukça fazladır. Bu olasılık, her iki ülkenin yöneticilerini de endişelendirmektedir.

ABD ve müttefikleri ile çok yoğun ticari ve finansal ilişkileri bulunan ve ABD ile uluslararası konularda açıkça karşı karşıya gelmekten özenle kaçınan Çin'in, KSOA'nın uygulanması sürecinde karşı karşıya gelmesi beklenmemektedir. Bu yüzden, KSOA ile Çin ve İran'ın birlikte ABD hegemonyasına meydan okuduğunu söylemek pek mümkün değildir. Ancak, tek kutuplu dünya düzeninden çok kutuplu düzene doğru yol alan günümüzde, şartların değişmesi ile birlikte farklı seçenekler gündeme gelebilir. Tayvan krizi gibi bir nedenle ABD ve Çin arasında başlayacak bir soğuk veya sıcak savaşın başlaması durumunda, Çin'in İran ile ilişkileri farklı bir düzleme kayabilir.

İran'ın yaptırımlar ve ABD'nin JCPOA den çekilmesi nedeniyle uluslararası sistemde giderek yalnızlaşması, İran'ı 'Doğu'ya Bakış' stratejisine mecbur bırakmıştır. İran, BKBYP'nin avantajlarından faydalanabilmek ve uzun vadede dış politikada yalnızlıktan kurtulabilmek için KSOA'nı can simidi olarak görmektedir. Kısaca, uluslararası sistem kaynaklı zorluklar İran'ı bu anlaşmaya zorlamıştır. ABD'nin uluslararası alanda yalnızlaştırmaya çalıştığı İran ve en büyük ticari rakibi gördüğü Çin arasında gelişen ekonomik, siyasi ve askeri işbirliği, şüphesiz ABD'yi tedirgin etmektedir. Aynı zamanda, KSOA çerçevesinde İran-Çin işbirliğinin, JCPOA

anlaşmasının güncelleme çalışmalarının yapıldığı bugünlerde ABD ve müttefikleri karşısında İran'ın direncini arttırdığı söylenebilir.

Ancak, ABD ve Çin arasında mevcut olan karşılıklı ekonomik bağımlılığın, Çin'in KSOA'nı uygulama konusunda zorlanacağı görüşüne yol açmaktadır. Çin, İran ile yaptığı "Stratejik Ortaklık Anlaşmaları"nı KİK üyesi ülkelerle de yaparak enerji çeşitliliği ve enerji güvenliği bağlamında denge politikası izlemektedir. Bu yüzden KİK üyelerinin Çin ile İran arasında yapılan anlaşmadan çok fazla etkilenmedikleri gözlenmektedir. Aynı şekilde, İsrail tarafında yapılan yorumların da bu anlaşmayı tehdit edici bulmadıkları yönündeki görüşümüzü desteklediğini söyleyebiliriz. Çin'in KSOA'nı imzalamadan önce enerji zengini Körfez ülkelerini ziyaretinin de, ABD müttefikleri bu ülkelere verilen önemli bir mesaj olduğu değerlendirilmektedir.

Sonuç olarak, uluslararası sistem ve güç dengesi, KSOA ve BKBYP üzerinde Çin için ABD ve müttefiklerinin tepkileri nedeniyle daha çok kısıtlayıcı etki yaparken, İran için ise mevcut kısıtlamaları aşabilmek için tek çıkış yolu ve bir kaldıraç olarak değerlendirilmektedir. Ancak , BMGK içerisindeki rolü, ABD, KİK ülkeleri ve İsrail ile olan siyasi ve ekonomik bağları nedeniyle, Çin BKBYP ve KSOA'na daha pragmatik yönden yaklaşmakta ve bu ülkelerle çatışmaya girmekten özenle kaçınmaktadır. Gözlenen o ki, Çin, İran ile yaptığı anlaşmaya ABD ve müttefikleri ile çatışmaya girmeyecek derecede bağlı kalacaktır. JCPOA'nın yenilenmesi durumunda ise Çin-İran ilişkilerinde bir patlama yaşanma ihtimali yüksektir. Bu durumda İran'a yapılacak Çin yatırımları hızla artacak ve İran ekonomisini büyüme sürecine girecektir. Araştırmanın hipotezi olan, Çin'in ABD ve müttefikleri ile ilişkilerini riske atacak biçimde İran ile ortaklık geliştirmeyeceği ifadesi, doğrulanmış olmakla beraber, Çin ve İran'ın, önümüzdeki günlerde ABD ile ilişkilerinin düzeyi, bu ilişkiyi belirleyecektir. ABD Temsilciler Meclisi Başkanı Nancy Pelosi'nin 2022 yılının Ağustos ayında yaptığı Tayvan ziyareti ve Çin devletinin gösterdiği tepkiler, ilişkilerin gerginliğini göstermesi bakımından önemlidir.

İran uluslararası güç dengesinde, Çin'i ve sonrasında Rusya'yı arkasına alarak, ABD önderliğindeki Batılı güçlere karşı denge arayışında bulunmaktadır. İran, Çin'i ABD karşısında stratejik bir partner ve ortak bir düşman olarak konumlandırmak istemektedir. Çin'in ABD, KİK ve İsrail ile olan ilişkileri böyle bir konumlanmaya uygun değildir. Ancak Çin, olası bir ABD çatışması durumunda İran'ı Rusya ile

beraber aynı cephede değerlendirme konumunda kalabilir. İran'ın körfezdeki konumu ve ABD'nin körfezde dengelenmesi, Çin açısından önem arz etmektedir.

Neoklasik realizm'e göre, uluslararası sistem ve güç dengesi, lider algısı stratejik kültür, devlet toplum ilişkileri ve yerel kurumlardan etkilenecek dış politika çıktılarına dönüşür. Bu araştırmada, incelenen dış politika çıktıları olan BKBYP ve KSOA'nın meydana gelişinde yukarıda sayılan iç faktörlerden ziyade ekonomik faktörlerin daha ön plana çıktığı gözlenmiştir. Böylece, neoklasik realizmin, dış politika çıktılarını, uluslararası sistem ve güç dengesi kadar iç faktörlerinde etkilediği teorisi bir yandan doğrulanırken diğer yandan ekonomik faktörlerin teoride dikkate alınan iç faktörlerden çok daha fazla ön plana çıktığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, neoklasik realizmin, ekonomik faktörleri de gözönüne alarak geliştirilmesinin gerekli olduğu kanaatine de varılmıştır.

KAYNAKLAR

- Abidi, A. H. H.** (1982). *China, İran, and the Persian Gulf*. Atlantic Highlands, N.J: Humanities Press.
- Abrahamian, E.** (2011). *Modern İran Tarihi* (D. Şendil, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Agreement on Trade and Intercourse with Tibet Region.** (1954). Erişim Tarihi: 20 Ocak 2022, <https://www.mea.gov.in/bilateral-documents.htm?dtl/7807>
- Ahani, A.** (2010). *Asya Yakınsama Vizyonu* (Sy No: 3). Tahran: FaslnameyeSiyasateKhareji.
- AIIB.** (2022, Temmuz 31). *Frequently Asked Questions*. Erişim Tarihi: 19 Temmuz 2022, <https://www.aiib.org/en/general/faq/index.html>
- Akdağ, Z.** (2019). *Türkiye-Çin İlişkilerinde Kuşak ve Yol Girişimi'nin Önemi*. Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi, 9(1), 65-96.
- Aksu, F., ve Jane, H. V.** (2019). *İran Dış Politikasında Lider'in Etkisi: İran Nükleer Krizi*. Yönetim Ekonomi Edebiyat İslami ve Politik Bilimler Dergisi, 21-47.
- Alperen, Ü.** (2016). *Çin Dış Politikasında İran (Doktora Tezi)*. Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Alperen, Ü.** (2018). *Reel Politik Düzlemde İran-Çin İlişkileri [Analiz]*. Ankara: İRAM. Erişim Tarihi: 11 Temmuz 2022, https://www.iramcenter.org/d_hbanaliz/Reel_Politik_Duzlemde_Yran-Cin_YliYkileri.pdf
- Alterman, J. B., ve Garver, J. W.** (2008). *The vital triangle: China, the United States, and the Middle East*. Washington, D.C: CSIS Press
- Analysis – İran intends to improve port rail connections to develop international trade.** (2020). Erişim Tarihi: 06 Mart 2022, <https://www.onthemosway.eu/analysis-İran-intends-to-improve-port-rail-connections-to-develop-international-trade/>
- Arı, T.** (2012). *Uluslararası İlişkiler Kuramları I*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi
- Arı, T.** (2013). *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği* (8. Baskı). Bursa: MKM Yayıncılık
- Arı, T.** (2014). *Geçmişten Günümüze Orta Doğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi* (6. Baskı). Bursa: Dora Basım-Yayın Dağıtım Ltd. Şti.
- Arıkan, P.** (2014). *Ruhani Hükümetinin İran Dış Politikasında Yaratığı Değişimin İç Siyasetteki Yansımaları*. Orta Doğu Analiz, 6(61), 26-29.
- Armaoğlu, F. H.** (2018). *20. Yüzyıl siyasi tarihi 1914-1995*. İstanbul: Kronik Kitap

- Atawula, M.** (2020). Çin'in Yeni Dönem Ulusal Güvenlik Politikaları ve Küresel Rekabet Stratejisi (Yüksek Lisans Tezi). Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş.
- Aydın, M.** (2004). Uluslararası İlişkilerin "Gerçekçi" Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 1(1), 33-60.
- Bayar, T.** (2018). Multiple Dualities: Seeking the Patterns in İran's Foreign Policy. *All Azimuth: A Journal of Foreign Policy and Peace*. 8(1), 37-54
- Bayram, M., ve Emiroğlu, H.** (2020). Çin Tarzı Uluslararası İlişkilerin Analitik Çerçevesi: Yeni-Haraççılık. *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 29-44.
- Beckwith, C. I.** (2011). İpek yolu imparatorlukları: Bronz çağı'ndan günümüze Orta Asya tarihi (K. Yıldırım, Çev.). Ankara: ODTU.
- Behrooz, M.** (1990). Trends in the foreign policy of the Islamic Republic of İran, 1979–88. İçinde *Neither East Nor West: İran, the Soviet Union, and the United States* (ss. 13-35). Yale University Press.
- Belal, K.** (2020). China-İran Relations: Prospects and Complexities. *Policy Perspectives*, 17(2). 47-65
- Besheer, M.** (2020, Ağustos 6). US Presses for Extension of UN Arms Embargo on İran. Erişim Tarihi: 23 Temmuz 2022, https://www.voanews.com/a/middle-east_voa-news-İran_us-presses-extension-un-arms-embargo-İran/6194044.html
- Bhutta, Z.** (2018, Mayıs 18). From Gwadar-Kashgar: Crude oil pipeline requires \$10 billion investment. Erişim Tarihi: 21 Ağustos 2022, <https://tribune.com.pk/story/1712888/gwadar-kashgar-crude-oil-pipeline-requires-10-billion-investment>
- BP.** (2019). BP Statistical Review of World Energy. Erişim Tarihi: 10 Haziran 2022, <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2019-full-report.pdf>
- Brawley, M. R.** (2010). Political economy and grand strategy: A neoclassical realist view. London: Routledge.
- Breslin, S.** (2009). Understanding China's regional rise: Interpretations, identities and implications. *International Affairs*, 85(4), 817-835.
- Breslin, S.** (2013). China and the global order: Signalling threat or friendship? *International Affairs*, 89(3), 615-634.
- BRF.** (2017, Nisan 10). Full Text: Vision and actions on jointly building Belt and Road—Belt and Road Forum for International Cooperation. Erişim Tarihi: 21 Ağustos 2022, <http://2017.beltandroadforum.org/english/n100/2017/0410/c22-45.html>
- BRI.** (2022, Temmuz 31). Belt and Road Initiative. Erişim Tarihi: 09 Temmuz 2022, <https://www.beltroad-initiative.com/belt-and-road/>

- Brown, R.** (2017, Temmuz 6). Beijing's Silk Road Goes Digital. Erişim Tarihi: 21 Ağustos 2022, <https://www.cfr.org/blog/beijings-silk-road-goes-digital>
- Businessht.** (2016, Mart 21). İran'ın yabancı yatırımcısı hâlâ iki kere düşünüyor | Piyasalar Haberleri. Erişim Tarihi: 21 Ağustos 2022, <http://bsn.ht/7IQrGY>
- Cai, P.** (2017). Understanding China's Belt and Road Initiative. Erişim Tarihi: 06 Mart 2022, <https://www.lowyinstitute.org/publications/understanding-belt-and-road-initiative>
- Calabrese, J.** (1991). China's changing relations with the Middle East. London ; New York: Pinter Publishers.
- Calamur, K.** (2017, Eylül 25). The Misunderstood Roots of Burma's Rohingya Crisis. Erişim Tarihi: 08 Ağustos 2022, <https://www.theatlantic.com/international/archive/2017/09/rohingyas-burma/540513/>
- Caner, M.** (2021). Yeni Cumhurbaşkanı Reisi'nin Göreve Başladığı İran'ı Dış Politikada Neler Bekliyor? Erişim Tarihi: 28 Şubat 2022, <https://www.setav.org/yeni-cumhurbaskani-reisinin-goreve-basladiği-irani-dis-politikada-neler-bekliyor/>
- Caravelli, J.** (2011). Beyond sand and oil: The nuclear Middle East. Santa Barbara, Calif: Praeger Security International.
- Carr, E. H.** (2016). The twenty years' crisis, 1919-1939. London, United Kingdom: Palgrave Macmillan.
- Caverley, J. D.** (2010). Power and Democratic Weakness: Neoconservatism and Neoclassical Realism. *Millennium: Journal of International Studies*, 38(3), 593-614.
- Chan, H. L. H.** (2016). The One Belt One Road Initiative—Who's Going to Pay For it. *İçinde China's One Belt One Road Initiative* (ss. 169-195). Singapore: Imperial College Press.
- Chatzky, A., ve McBride, J.** (2020). China's Massive Belt and Road Initiative. Erişim Tarihi: 06 Mart 2022, <https://www.cfr.org/backgrounder/chinas-massive-belt-and-road-initiative>
- Chaudhry, A. A.** (2020, Temmuz 18). Towards a new cold war? Erişim Tarihi: 24 Temmuz 2022, <https://www.thenews.com.pk/print/688289-towards-a-new-cold-war>
- China Daily.** (2013, Eylül 7). President Xi proposes Silk Road economic belt. Erişim Tarihi: 30 Temmuz 2022, https://www.chinadaily.com.cn/china/2013xivisitcenterasia/2013-09/07/content_16951811.htm
- Chubin, S.** (1974). İran: Between the Arab West and the Asian East. *Survival*, 16(4), 172-182.
- Cladi, L., ve Webber, M.** (2011). Italian foreign policy in the post-cold war period: A neoclassical realist approach. *European Security*, 20(2), 205-219.

- CLC.** (2018). Building an Investment and Financing System for the Belt and Road Initiative,. Erişim Tarihi: 05 Mayıs 2022, <http://80.169.89.105/business/asiaprogramme/greater-china/Documents/building-an-investment-and-financingsystem-for-the-bri.pdf>
- Cordesman, A. H.** (2015). İran's Rocket and Missile Forces and Strategic Options. Erişim Tarihi: 11 mayıs 2022, <http://www.vlebooks.com/vleweb/product/openreader?id=none&isbn=9781442240667>
- Coşkun, B. B.** (2009). Global Energy Geopolitics and İran. Uluslararası İlişkiler, 5(20), 179-201.
- Cottam, R. W.** (1979). Nationalism in İran: Updated through 1978 (Rev. ed). Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- Çeçen, H. (Çev.).** (2019). İran İslam Cumhuriyeti Anayasası / Dünya Anayasaları. İstanbul: Legal Yayıncılık. Erişim Tarihi: 11 Nisan 2022, <https://hukukbook.com/İran-islam-cumhuriyeti-anayasasi/>
- Dabashi, H.** (2008). İran: Ketlenmiş halk (E. Ayhan, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Dareini, A. A.** (2021). İran's Foreign Policy under Raisi. Al Jazeera Centre for Studies.
- Demir, Y.** (2020). İran-Çin Kapsamlı Stratejik Ortaklık Anlaşması. Erişim Tarihi: 13 Nisan 2022, <file:///C:/Users/tosh%C4%B1ba/Zotero/storage/I3CULUKZ/duyuru.html>
- Demirel, F. N.** (2019). Çin Halk Cumhuriyeti'nde Milliyetçilik Anlayışının Dış Politika Üzerindeki Etkileri (Yüksek Lisans Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar.
- Deutsche Welle Türkçe.** (2016). Çin Devlet Başkanı Şi Tahran'da. Erişim Tarihi: 13 Mart 2022, <https://www.dw.com/tr/%C3%A7in-devlet-ba%C5%9Fkan%C4%B1-%C5%9Fi-tahrand/a-19000474>
- Dilek, K.** (2011). Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlıklarının 20. Yılında İran'ın Orta Asya politikaları. Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi.
- Ding, S.** (2008). To Build A "Harmonious World": China's Soft Power Wielding in the Global South. Journal of Chinese Political Science, 13(2), 193-213.
- Dolatabadi, A. B.** (2018). The Future of İran-China Relations: An Alliance Or Pure Cooperation? Comparative Politics, Russia, 9(1). 60-73
- Dominguez, G.** (2015). China seeking to link İran to its New Silk Road. Erişim Tarihi: 06 Mart 2022, <https://www.dw.com/en/china-seeking-to-link-İran-to-its-new-silk-road/a-18917586>
- Downs, E. S.** (2000). China's quest for energy security. Santa Monica, CA: Rand.
- Dueck, C.** (2009). Neoclassical realism and the national interest: Presidents, domestic politics, and major military interventions. İçinde S. E. Lobell, N. M. Ripsman, ve J. W. Taliaferro (Ed.), Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy (ss. 139-169). Cambridge: Cambridge University Press.

- Durmuş, Y.** (2015). Çin'in Myanmar Stratejisi ve ABD. Bilgesam, Kasım(1262), 1-11.
- Dursun, A.** (2021). İran yüksek düzeyde zenginleştirilmiş uranyum stokunu ikiye katladı. Erişim Tarihi:15 Şubat 2022, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/İran-yuksek-duzeyde-zenginlestirilmis-uranyum-stokunu-ikiye-katladi-/2412454>
- Ebel, R. E.** (2009). Energy and geopolitics in China: Mixing oil and politics. Washington, D.C: Center for Strategic and International Studies.
- Efegil, E.** (2012). İran'ın Dış Politika Yapım Sürecini Etkileyen Unsurlar. Orta Doğu Analiz, 4(48). 53-68
- Ekrem, N. H.** (2003). Çin Halk Cumhuriyeti dış politikası, 1950-2000. Ankara: ASAM.
- Elgen, A.** (2017). All Roads lead to Beijing: China as the 21st Century Middle Kingdom (Yüksek Lisans Tezi). University College London, London.
- Ella, D.** (2021, Şubat 1). Chinese Investments in Israel: Developments and a Look to the Future. Erişim Tarihi:18 Nisan 2022, <https://www.inss.org.il/publication/chinese-investments/>
- Enerdata.** (2020). Trading LNG Import & Export | World LNG balance | Enerdata. Erişim Tarihi:26 Haziran 2022, <https://yearbook.enerdata.net/natural-gas/balance-lng-trade-world.html>
- Enerji Atlası.** (2020). Ülkelere Göre Dünya Petrol Rezervi. Erişim Tarihi:23 Temmuz 2022, <https://www.enerjiatlası.com/rezerv/dunya-petrol-rezervi.html>
- English.Gov.Cn.** (2022). Constitution of the People's Republic of China. Erişim Tarihi:21 Mart 2022, <https://english.www.gov.cn/>
- Ermağan, İ., ve Üstüenal, E.** (2014). Çin'in Orta Doğu Politikaları. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2(37), 19-39.
- Ertoy, B.** (2019). Uluslararası İlişkilerde Realist Geleneğin Dönüşümü ve Neoklasik Realizm. Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi, 1(1), 1-26
- Fallon, T.** (2015). The New Silk Road: Xi Jinping's Grand Strategy for Eurasia. American Foreign Policy Interests, 37(3), 140-147.
- Fan, H.** (2022). China–İran Relations from the Perspective of Tehran's Look East Approach. Asian Affairs, 53(1), 51-67.
- Farahat, M. F.** (2021, Mayıs 10). Comprehensive Cooperation Agreement Between China and İran: Strategic Ramifications and Available Options. Erişim Tarihi:27 Ekim 2021, <https://epc.ae/public/topic/comprehensive-cooperation-agreement-between-china-and-İran-strategic-ramifications-and-available-options>
- Farzam, R.** (2020). Çin-İran 25 Yıllık Kapsamlı İş Birliği Anlaşması. Erişim Tarihi:13 Mart 2022, <https://iramcenter.org/cin-İran-25-yillik-kapsamli-is-birligi-anlasmasi/>
- Fassihi, F., ve Myers, S. L.** (2020, Temmuz 11). Defying U.S.,China and İran Near Trade and Military Partnership. Erişim Tarihi:27 Ekim 2021,

<https://www.nytimes.com/2020/07/11/world/asia/china-İran-trade-military-deal.html>

- Feng, T.** (1996). Diplomatic History of China. Wuhan: HubeiPeople's Publishing House.
- Frank, A. G.** (1998). ReOrient: Global economy in the Asian Age. Berkeley: University of California Press.
- Full text of China's Arab Policy Paper.** (2016). Erişim Tarihi: 07 Şubat 2022, http://english.www.gov.cn/archive/publications/2016/01/13/content_281475271412746.htm
- Fulton, J.** (2019). China's changing role in the Middle East. Atlantic Council of the United States. Erişim Tarihi: 21 Mart 2022, https://www.atlanticcouncil.org/images/publications/Chinas_Changing_Role_in_the_Middle_East.pdf
- Garthwaite, G. R.** (2011). İran tarihi: Pers İmparatorluğu'ndan günümüze ... (F. Aytuna, Çev.). İstanbul: İnkilap.
- Garver, J. W** (2016). China and İran: An Emerging Partnership Post-Sanctions. Erişim Tarihi:21 Temmuz 2022, <https://www.mei.edu/publications/china-and-İran-emerging-partnership-post-sanctions>
- Garver, J. W.** (2011). Is China Playing a Dual Game in İran? The Washington Quarterly, 34(1), 75-88.
- Garver, J. W.** (2006). China and İran: Ancient partners in a post-imperial world. Seattle: University of Washington Press.
- Genç, A.** (2019). Bir kuşak bir yol projesi ve Çin. İçinde Bir Kuşak Bir Yol Projesi. Ankara: Astana Yayınları.
- Ghasseminejad, S.** (2020, Temmuz 23). İran-China Trade Plummets Despite Plans for Strategic Partnership. Erişim Tarihi:24 Temmuz 2022, <https://www.fdd.org/analysis/2020/07/23/İran-china-trade-plummets-despite-partnership/>
- Ghiasy, R., ve Krishnamur, R.** (2021). China's Digital Silk Road and the Global Digital Order. Erişim Tarihi:21 Ağustos 2022, <https://thediplomat.com/2021/04/chinas-Digital-silk-road-and-the-global-Digital-order/>
- Golkarian, G.** (2021). Çin-İran Stratejik İşbirliği Anlaşması: Tahran İçin Bir Başarı Mı, Yoksa Bir Çaresizlik Göstergesi Mi? Erişim Tarihi: 14 Nisan 2022, <http://politikaakademisi.org/2021/04/04/cin-İran-stratejik-isbirligi-anlasmasi-tahran-icin-bir-basari-mi-yoksa-bir-caresizlik-gostergesi-mi/>
- Göçmen, M.** (2021). Güç Geçiş Teorisi Kapsamında Kuşak-Yol Projesi ve Çin (Yüksek Lisans Tezi). Bahçeşehir Üniversitesi, Bursa.
- Gökberk, M.** (1985). Felsefe Tarihi. İstanbul: Remzi Kitabevi
- Güler, E. Z.** (2001). Çin Dış Politikası: Değişim ve Süreklilik. İçinde D. Ü. Arıboğan (Ed.), Çin'in Gölgesinde Uzak Doğu Asya. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

- Gürel, N.** (2019). İran'ın Körfez Politikasının Analizi: Hatemi Ve Ahmedinejad Dönemleri (Yüksek Lisans). Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Gürkaş, B.** (2005). Mahmud Ahmedinejad ve İran Dış Politikası. Erişim Tarihi: 27 Şubat 2022, https://tasam.org/tr-TR/Icerik/278/mahmud_ahmedinejad_ve_Iran_dis_politikasi
- Hafeziniya, M. R.** (2017). İran Jeopolitiği ve Siyasi Coğrafyası. Ankara: İraniyat Yayınları.
- Hagigi, A.** (2018). İran İslam Devrimi ve Değişen İran Dış Politikası (Yüksek Lisans). Akdeniz Üniversitesi, Antalya.
- Hallalli, B.** (2014). Humeyni Dönemi İran Dış Politikası (1979-1989). Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi, 4(2), 75.
- Harold, S., ve Nader, A.** (2012). Çin ve İran: Ekonomik, Siyasi ve Askeri İlişkiler. Pittsburgh: Rand Cooperation.
- He, A.** (2020). The Belt and Road Initiative: Motivations, financing, expansion and challenges of Xi's ever-expanding strategy. Journal of Infrastructure, Policy and Development, 4(1), 139.
- Heath, T. R.** (2012). What Does China Want? Discerning the PRC's National Strategy. Asian Security, 8(1), 54-72.
- Hincks, J.** (2020, Temmuz 29). What China's New Deal with İran Says About Its Ambitions in the Region. Erişim Tarihi: 13 Nisan 2022, <https://time.com/5872771/china-İran-deal/>
- Hirst, T.** (2014, Mayıs 21). The world's most important trade route? Erişim Tarihi: 08 Ağustos 2022, <https://www.weforum.org/agenda/2014/05/world-most-important-trade-route/>
- Hobbes, T.** (2010). Leviathan (S. Lim, Çev.). İstanbul: Yapi Kredi Yayinlari Ltd. Sti.
- Hobson, J. M.** (2000). The State and International Relations. Cambridge: Cambridge University Press
- Hodaei, A.** (2020). Mehdi Bazergan: Siyasetin Gölgesinde Kalmış Bir Hayat. Erişim Tarihi: 12 Şubat 2022, <https://iramcenter.org/mehdi-bazergan-siyasetin-golgesinde-kalmis-bir-hayat/>
- Hofman, B.** (2015). Fally Ipupa: First and Foremost, A Son of Africa. Erişim Tarihi: 17 Nisan 2022, <https://blogs.worldbank.org/eastasiapacific/china-one-belt-one-road-initiative-what-we-know-thus-far>
- Hu, J., ve Zeng, L.** (2015). Grand Mediation and Legitimacy Enhancement in Contemporary China—The Guang'an model. Journal of Contemporary China, 24(91), 43-63.
- Hu, W.** (2019). Xi Jinping's 'Major Country Diplomacy': The Role of Leadership in Foreign Policy Transformation. Journal of Contemporary China, 28(115), 1-14.
- Hung, H.** (2017). The China boom: Why China will not rule the world (Paperback edition). New York: Columbia University Press.

- IEEJ.** (2012). Recent trends in Oil Supply from İran: Oil Group, Oil and Gas Unit. Erişim Tarihi: 23 Temmuz 2022, <https://eneken.ieej.or.jp/data/4363.pdf>
- ihracat.co.** (2021). Çin Avrupa Tren Hattı - Demir İpek Yolu. Erişim Tarihi: 16 Mart 2022, <https://www.ihracat.co/2021/09/cin-avrupa-tren-hatti-demir-ipek-yolu.html>
- İktibas.** (2021, Mart 29). İran-Çin anlaşması üzerine yorumlar. Erişim Tarihi: 18 Nisan 2022, <https://iktibasdergisi.com/2021/03/29/İran-cin-anlasmasi-uzerine-yorumlar/>
- İranian Economic Delegation Visits China.** (1973). Peking Review, 16(16), 5.
- Jakobson, L.** (2013). China's foreign policy dilemma. Erişim Tarihi: 20 Ocak 2022, <https://www.lowyinstitute.org/publications/chinas-foreign-policy-dilemma>
- Jalili, S.** (2017, Haziran 14). İran, China Team Up on New Silk Road Project. Erişim Tarihi: 13 Nisan 2022, <https://financialtribune.com/articles/domestic-economy/66450/İran-china-team-up-on-new-silk-road-project>
- Johnson, K. J., Kennedy, S., ve Qiu, M.** (2017). Xi's Signature Governance Innovation: The Rise of Leading Small Groups. Erişim Tarihi: 30 Şubat 2022, <https://www.csis.org/analysis/xis-signature-governance-innovation-rise-leading-small-groups>
- Joshi, M.** (2019, Şubat 18). China and İran: JCPOA and beyond. Erişim Tarihi: 23 Temmuz 2022, <https://www.orfonline.org/expert-speak/china-and-İran-jcpoa-and-beyond-48244/>
- Kamel, M. S.** (2018). China's Belt and Road Initiative: Implications for the Middle East. Cambridge Review of International Affairs, 31(1), 76-95.
- Karaca, R. K.** (2012). Çin'in Değişen Enerji Stratejisinin Dış Politikasına Etkileri (1990-2010). Uluslararası İlişkiler, 9(33), 93-118.
- Karadeniz, A. U.** (2009). Avrasya stratejik yaklaşımı açısından Kazakistan-Çin enerji ilişkileri (Yüksek Lisans Tezi, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü). Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü. Erişim Tarihi: 15 Şubat 2022, https://atif.sobiad.com/istatistik/index.jsp?modul=makale-detay&Alan=sosyal&Id=AV-qYBiKoW_x7-6aCvnH
- Karadeniz, Y.** (2012). İran tarihi: (1700-1925). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Kartaloğlu, H.** (2011). İmamiyye'de Ahbârî-Usûlî Farklılaşması: Şeyh Saduk Ve Şeyh Müfid Örneği. Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 13(2), 193-216.
- Katzman, K.** (2007). The İran Sanctions Act (ISA). Library Of Congress Washington Dc. Congressional Research Service. Erişim Tarihi: 21 Ocak 2022, <https://apps.dtic.mil/sti/citations/ADA475593>
- Kejin, Z.** (2013). Guiding Principles of China's New Foreign Policy. Erişim Tarihi: 23 Ocak 2022, <https://carnegietsinghua.org/2013/09/09/guiding-principles-of-china-s-new-foreign-policy-pub-52902>
- Kemenade, W. van.** (2010). China vs. The Western Campaign for İran Sanctions. The Washington Quarterly, 33(3), 99-114.

- Kemp, G.** (1976). U.S. Military Sales to İran: A state report to the subcommittee on foreign assistance of the committee on foreign relations United States Senate (ss. 4-5). U.S. Government Printing Office.
- Khan, Zahid, ve Guo, C.** (2017). China's Energy Driven Initiatives with İran: Implications for the United States. *Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies*, 11(4), 15-31.
- Khan, Zulfqar, ve Khan, A.** (2015). Chinese Capabilities as a Global Space Power. *Astropolitics*, 13(2-3), 185-204.
- Kiraz, S.** (2020). Bir Dış Politika Analizi Yaklaşımı Olarak Neoklasik Realizmin İncelenmesi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 13(4), 665-686
- Koç, E.** (2020). Orta Doğu Siyasetinde İran ve Suudi Arabistan İlişkileri (1. bs). Bursa: Dora Basım-Yayın Dağıtım Ltd. Şti.
- Köse, T.** (2008). İran Nükleer Programı ve Orta Doğu siyaseti: Güç dengeleri ve diplomasinin imkanları (1st ed). Ankara: Seta Yayınları.
- Kronoloji: Devrimden günümüze İran.** (2014). Erişim Tarihi: 26 Şubat 2022, <http://www.aljazeera.com.tr/kronoloji/kronoloji-devrimden-gunumuze-İran>
- Kuo, L., ve Kommenda, N.** (2018). What is China's Belt and Road Initiative? Erişim Tarihi: 17 Ocak 2022, <https://www.theguardian.com/cities/ng-interactive/2018/jul/30/what-china-belt-road-initiative-silk-road-explainer>
- Kurlantzick, J.** (2022). China's Digital Aid: The Risks and Rewards. Erişim Tarihi: 21 Ağustos 2022, <https://www.cfr.org/china-Digital-silk-road>
- Kurşun, M.** (2021). İran Dışişleri Bakanı, Türkiye ile uzun vadeli iş birliği için yol haritası hazırlayacaklarını belirtti. Erişim Tarihi: 28 Şubat 2022, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/İran-disisleri-bakani-turkiye-ile-uzun-vadeli-is-birligi-icin-yol-haritasi-hazirlayacaklarini-belirtti/2421229>
- Kurt, N. F.** (2018). "Bir Kuşak, Bir Yol" Projesinin Halkaları Nasıl Koptu? Erişim Tarihi: 06 Ağustos 2022, <https://21yyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/asya-pasifik-arastirmalari-merkezi/bir-kusak-bir-yol-projesinin-halkalari-nasil-koptu>
- Küçükdeğirmenci, O.** (2021), Çin ve Japonya'nın Doğu Çin Denizi İhtilafı Üzerine Bir Değerlendirme: Senkaku/Diaoyu Adaları, Dünü ve Bugünü, *ARHUSS*, (2021), 4(2): 184-211
- Lampton, D.** (2013). A New Type of Major-Power Relationship: Seeking a Durable Foundation for U.S.-China Ties. Erişim Tarihi: 23 Ocak 2022, <https://www.nbr.org/publication/a-new-type-of-major-power-relationship-seeking-a-durable-foundation-for-u-s-china-ties/>
- Lebow, R. N.** (1994). The Long Peace, The End Of The Cold War, and The Failure of Realism. *International Organization*. 48(2), 249-277
- Levathes, L.** (1996). When China ruled the seas: The treasure fleet of the Dragon Throne, 1405-1433. New York: Oxford University Press.

- Li Peng.** (1996). Main Characteristics of China's Foreign Policy. Erişim Tarihi: 19 Ocak 2022, <https://www.mfa.gov.cn/ce/ceus/eng/zmgx/zgwjzc/t35077.htm>
- Lim, T. W.** (2010, Nisan 12). Oil and Gas in China: The New Energy Superpower's Relations with its Region (Foreword) [SSRN Scholarly Paper]. Rochester, NY. Erişim Tarihi: 21 Ocak 2022, <https://papers.ssrn.com/abstract=1588366>
- Liu, J., ve Wu, L.** (2010). Key Issues in China-İran Relations. *Journal of Middle Eastern and Islamic Studies (in Asia)*, 4(1), 40-57.
- Lo, K.** (2018). China voices support for İran nuclear deal after US walks away. Erişim Tarihi: 23 Temmuz 2022, <https://www.scmp.com/news/china/diplomacy-defence/article/2145406/china-backs-İran-nuclear-deal-united-states-walks-away>
- Lobell, S. E.** (2009). The Assesment, the state, and foreign policy: A neoclassical realist model. İçinde S. E. Lobell, N. M. Ripsman, & J. W. Taliaferro (Ed.), *Neoclassical Realism, The State, and Foreign Policy* (ss. 42-74). Cambridge: Cambridge University Press.
- Lobell, S. E., Ripsman, N. M., ve Taliaferro, J. W.** (2009). *Neoclassical realism, the state, and foreign policy*. Cambridge ; New York: Cambridge University Press
- Sariolghalam, M.** (2006). İran'ın Dış Siyaseti-Koalisyon Paradigması. Tahran: Markaze Tahghighate Stratejhik.
- Machiavelli, N.** (2011). *Prens* (K. Atakay, ev.). İstanbul: Can Yayinlari.
- Mackenzie, P.** (2010). A Closer Look at China-İran Relations (s. 26) [Roundtable Report]. Center for Naval Analyses. Erişim Tarihi: 10 Ocak 2022, <https://www.cna.org/reports/2010/D0023622.A3.pdf>
- Marsh, K.** (2014). "Leading from behind": Neoclassical realism and operation Odyssey Dawn. *Defense & Security Analysis*, 30(2), 120-132.
- Mearsheimer, J. J.** (2014). *The tragedy of great power politics*. Newyork: W.W. Norton & Company
- Medeiros, E. S.** (2007). *Reluctant Restraint: The Evolution of China's Nonproliferation Policies and Practices, 1980-2004*. Stanford University Press.
- Meibauer, G.** (2018). Rethinking Neoclassical Realism. Erişim Tarihi: 11.01.2022, <https://blogs.lse.ac.uk/internationalrelations/2018/12/04/rethinking-neoclassical-realism-workshop-at-lse/>
- Meidan, M.** (2016). *The structure of China's oil industry*. Oxford Institute for Energy Studies.
- Milliyet.** (2016). 'İran'ın 800 milyar dolar yatırıma ihtiyacı var.'. Erişim Tarihi: 15 Nisan 2022, <https://uzmanpara.milliyet.com.tr/haber-detay/gundem2/İranin-800-milyar-dolar-yatirima-ihtiyaci-var/51000/51225/>

- Morgenthau, H. J., Thompson, K. W., ve Clinton, W. D.** (2006). Politics among nations: The struggle for power and peace (7th ed). Boston: McGraw-Hill Higher Education.
- Nunan, T.** (2020). "Neither East Nor West," Neither Liberal Nor Illiberal? Iranian Islamist Internationalism in the 1980s. *Journal of World History*, 31(1), 43-77.
- OBORavrupa.** (2021). İran China signed a 25-year agreement: A BRI milestone. Erişim Tarihi: 12 Nisan 2022, <https://www.oboreurope.com/en/İran-china-agreement/>
- OECD.** (2018). China's Belt and Road Initiative in the Global Trade, Investment and Finance Landscape. OECD. Erişim Tarihi: 29 Ekim 2022, file:///C:/Users/tosh%C4%B1ba/Downloads/Chinas-Belt-and-Road-Initiative-in-the-global-trade-investment-and-finance-landscape.pdf
- Official website of the President of the Islamic Republic of İran.** (2016). Full text of Joint Statement on Comprehensive Strategic Partnership between I.R. İran, P.R. China. Erişim Tarihi: 27 Ekim 2021, <https://president.ir/EN/91435>
- Olimayifar, A.** (2011). Olamayifar. A (2011), İran ve Çin'in İkili İlişkilere Bakışı, Ketabe Asya, Moasseseye AbrareMoaser, Tahran. Tahran: Ketabe Asya, Moasseseye AbrareMoaser.
- Olinga-Shannon, S., Barbesgaard, M., ve Vervest, P.** (2019). The Belt and Road Initiative (BRI): An AEPF Framing Paper. The Asia Europe People's Forum (AEPF).
- Osiewicz, P.** (2018). The Belt and Road Initiative (BRI): Implications for İran-China Relations. *Przegląd Strategiczny*, (11), 221-232.
- Özer, A. İ. A.** (2016). Iranian Strategic Culture. *Middle Eastern Studies*, 8(2), 44-67.
- Pan, G.** (1997). China's Success in the Middle East. *Middle East Quarterly*, 4(4), 35-40.
- Pirsalami, F. A.** (2016). İran-China relations under Ahmadinejad: The look to east policy and structural. *Political Science and International Relations Journal*, 8, 9-41.
- Pu, X.** (2016). One Belt, One Road: Visions and Challenges of China's Geoeconomic Strategy. 59(3), 111-132.
- Qu, X., ve Meng, Q.** (2012). The economic importance of the Straits of Malacca and Singapore: An extreme-scenario analysis. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, 48(1), 258-265
- Ra, S., ve Li, Z.** (2018). Closing the Financing Gap in Asian Infrastructure. Asian Development Bank. Erişim Tarihi: 10 Nisan 2022, <https://www.adb.org/publications/closing-financing-gap-asian-infrastructure>
- Rafsanjani, H.** (1985). Memoirs: Hope and Concern,. Tehran: Nashr-e Ma'aref Enghelab.
- Rakel, E. P.** (2007). Iranian Foreign Policy since the Iranian Islamic Revolution: 1979-2006. İçinde The Greater Middle East in Global Politics: Social

Science Perspectives on the Changing Geography of the World Politics.
Leiden ; Boston: Brill.

- Ramazani, İ.** (2020). İki Devrim Sonrası İran-Çin İlişkileri: İran'ın Doğu'ya Bakış Stratejisinde Çin'in Yeri. *Doğu Asya Araştırmaları Dergisi*, 3(6), 82-94.
- Ramazani, R. K.** (1989). İran's Foreign Policy: Contending Orientations. *Middle East Journal*, 43(2), 202-217.
- Reuters.** (2014). İran cancels CNPC contract in still undeveloped Azadegan oilfield. Erişim Tarihi: 23 Temmuz 2022, <https://www.scmp.com/news/world/article/1501261/İran-cancels-cnpc-contract-still-undeveloped-azadegan-oilfield>
- Reuters.** (2019a). China Development Bank provides over \$190 billion for Belt and Road projects. Reuters. Erişim Tarihi: 11 Eylül 2022, <https://www.reuters.com/article/us-china-finance-cdb-bri-idUSKCN1R8095>
- Reuters.** (2019b, Nisan 18). China's EximBank provides more than \$149 bln for Belt and Road projects. Reuters. Erişim Tarihi: 28 Nisan 2022, <https://www.reuters.com/article/china-bank-beltandroad-idUSL3N2202TI>
- Rezaei, M.** (2021, Eylül 3). The Barriers to China-İran Military Diplomacy. Erişim Tarihi: 24 Temmuz 2022, The Diplomat website: <https://thediplomat.com/2021/09/the-barriers-to-china-İran-military-diplomacy/>
- Rigiderakhshan, M.** (2020). İran'ın Dış Politika Kimliğini Oluşturan Faktörler. *Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 390-410.
- Ripsman, N. M.** (2009). Neoclassical realism and domestic interest groups. Lobell, S. E., Ripsman, N. M., Taliaferro, J. W., Jeffrey, W., İçinde Neoclassical Realism, The State, and Foreign Policy (170-193), Cambridge: Cambridge University Press
- Ripsman, N. M., Taliaferro, J. W., ve Lobell, S.E.** (2016). Neoclassical Realist Theory of International Politics. Newyork. Oxford University Press
- Rona, N.** (2016). İpekyolu canlanıyor. Erişim Tarihi: 10 Ekim 2018, <http://www.turkishtimedergi.com/dunya/ipekyolu-canlaniyor-garanti-bankasi-san-ghay-bastemsilcisi-noyan-rona-yazdi/>
- Rose, G.** (1998). Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy. *World Politics*, 51(1), 144-172.
- Saleh, A., ve Yazdanshenas, Z.** (2020a). İran and China Have Signed a Strategic Pact. That's Bad News for the West. Erişim Tarihi: 11 Nisan 2022, <https://foreignpolicy.com/2020/08/09/İrans-pact-with-china-is-bad-news-for-the-west/>
- Saleh, A., ve Yazdanshenas, Z.** (2020b). İran's Pact With China Is Bad News for the West. Erişim Tarihi: 27 Ekim 2021, <https://foreignpolicy.com/2020/08/09/İrans-pact-with-china-is-bad-news-for-the-west/>

- Salehi, J.** (2013). İran Nükleer Programı ve İran Dış Siyasetinin Geleceği. Tahran: Markaze Nashre Daneshgahi.
- Salihi, E.** (2011). Orta Doğu’da Oluşan Yeni Dengeler ve “Şii Hilali” Söylemi. Bilge Strateji, 3(4), 183-202.
- Salzman, P. C.** (2015). Minorities in İran: Nationalism and Ethnicity after Khomeini (C. 6). New York: Palgrave Macmillan. Erişim Tarihi:10 Mayıs 2022, <http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/21520844.2015.1050625>
- Samore, G. (Ed.).** (2007). İran’s strategic weapons programmes: A net assessment (Repr). London: Routledge.
- Sanyürek, M. B.** (2018). Devrim Sonrası İran Dış Politikası. The Journal of Academic Social Sciences, 86(86), 198-218.
- Saraç, Y., ve Sönmez, M.** (2020). İran Jeopolitiğinde Üç Öge: Hazar, Basra, Şii Hilal.Fârâbi Anısına Türkiye Ve Türk Dünyası Araştırmaları-II, 703-732
- Sarıkaya, Y.** (2016). Dış Politika ve Türkiye-İran İlişkileri. İçinde B. Tangör (Ed.), İran Toplum, Devlet ve Siyaset. Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE).
- Sciolino, E.** (1992, Eylül 11). China Will Build a Plant For İran. The New York Times. Erişim Tarihi: 03 Nisan 2022, <https://www.nytimes.com/1992/09/11/world/china-will-build-a-plant-for-iran.html>
- SDE.** (2020, Temmuz 14). Çin ile İran Arasındaki “Büyük anlaşma” Neleri Kapsıyor? | Stratejik Düşünce Enstitüsü. Erişim Tarihi: 14 Nisan 2022, <https://www.sde.org.tr/asya/cin-ile-iran-arasindaki-buyuk-anlasma-neleri-kapsiyor-haberi-17630>
- SDE.** (2022, 04). İran ve Çin Askeri İşbirliğini Genişletme Konusunda Anlaştıklarını Açıkladı. Erişim Tarihi: 24 Temmuz 2022, <https://www.sde.org.tr/dunya/iran-ve-cin-askeri-isbirligini-genisletme-konusunda-anlastiklarini-acikladi-haberi-26614>
- Serikkaliyeva, A.** (2016). Çin’in Yeni Uluslararası Diplomasi Modeli: Şangay İşbirliği Örgütü Örneği [Weekly e- bulletin]. Erişim Tarihi:07 Haziran 2022, http://www.ayu.edu.tr/static/aae_haftalik/aae_bulten_tr_92.pdf
- Seth, S.** (2020). Understanding One Belt One Road (OBOR). Erişim Tarihi: 06 Mart 2022, <https://www.investopedia.com/terms/o/one-belt-one-road-obor.asp>
- Sevim, C.** (2012). Küresel Enerji Jeopolitiği ve Enerji Güvenliği. Yaşar Üniversitesi E-Dergisi, 7(26), 4378-4391.
- Shambaugh, D. L.** (2013). China goes global: The partial power. Oxford ; New York: Oxford University Press.
- Shana.** (2021, Mart 27). China Silent on Yadavaran Phase 2 Development. Erişim Tarihi:23 Temmuz 2022,<https://en.shana.ir/news/314810/China-Silent-on-Yadavaran-Phase-2-Development>

- Shariatinia, M.** (2011). İran-China Relations: An Overview of Critical Factors. *Iranian Review of Foreign Affairs*, 1(4), 57-85.
- Shariatinia, M., ve Azizi, H.** (2019). İran and the Belt and Road Initiative: Amid Hope and Fear. *Journal of Contemporary China*, 28(120), 984-994.
- Shell.** (2019). Shell LNG Outlook. Erişim Tarihi: 10 Nisan 2022, <https://www.shell.com/energy-and-innovation/natural-gas/liquefied-natural-gas-lng/lng-outlook-2019.html>
- Shen, D.** (2006). İran's nuclear ambitions test China's wisdom. *The Washington Quarterly*, 29(2), 55-66.
- Sheu, J. B., ve Kundu, T.** (2018). Forecasting time-varying logistics distribution flows in the One Belt-One Road strategic context. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, 117, 5-22.
- Shine, S., Propper, E., ve Feldman, B. C.** (2020, Temmuz 27). İran and China: On the Way to a Long-Term Strategic Agreement? Erişim Tarihi: 18 Nisan 2022, <https://www.inss.org.il/publication/china-iran-agreement/>
- Sinkaya, B.** (2014). Ahmedinecad'dan Ruhani'ye İran Dış Politikasında Değişim: 'İtidalli Dış Politika'. *Orta Doğu Analiz*, 6(61), 31-33.
- Sinkaya, B.** (2017). Yeni Ruhani Hükümeti'nin Dış Politikası. *Orta Doğu Analiz*, 9(82), 25-27.
- Soltani, F., ve Amiri, R. E.** (2010). Foreign Policy of İran after Islamic Revolution. *Journal of Politics and Law*, 3(2), 199-206
- Spindler, M.** (2013). *International Relations: A Self-Study Guide to Theory*. Berlin: Budrich
- Standard Chartered.** (2019, Ocak 3). Belt and Road: One masterplan. Six economic corridors of power. Erişim Tarihi: 06 Mart 2022, <https://www.sc.com/en/feature/one-masterplan-six-corridors/>
- Sürücüoğlu, O.** (2014). *Turkish-Russian Relations in The Post- Cold Era: A Neorealist Analysis*. Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi. İzmir
- Şahin, M.** (2007). İran Dış Politikasının Dini Retoriği. *Akademik Orta Doğu*, 2(4), 10-19.
- Şahin, M.** (2021). Çin – İran Kapsamlı İşbirliği Anlaşması: Kuşak Yol Girişiminde Yeni Bir Adım (Analiz Sy 29). TASAV Dış Politika ve Güvenlik Araştırmaları Merkezi.
- Tabakoğlu, A.** (2005). *İpek Yolu ve Selçuk- Osmanlı Ekonomileri*, Toplu Makaleler- İktisat Tarihi, İstanbul. İstanbul.
- Taliaferro, J. W.** (2006). State Building for Future Wars: Neoclassical Realism and the Resource-Extractive State. *Security Studies*. 15(3), 464-495
- Taliaferro, J. W.** (2001). *International Security*. 25(3), 128-161
- T.C Tahran Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği.** (2020). İran Enerji Sektörü Raporu.

- Temiz, K.** (2019). Çin Dış Politikasının Hedefleri ve Kaynakları. İçinde Çin bilmecesi: Çin'in ekonomik yükselişi, uluslararası ilişkilerde dönüşüm ve Türkiye (1. Baskı, s. 270). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Temiz, M.** (2022). Çin'in Hegemonik Düzeni ve Güney Çin Denizi Sorunu. Doğu Asya Araştırmaları Dergisi, 5(9), 1-22.
- Tesnim Haber Ajansı.** (2016, Ocak 26). Çin Dış İşleri Bakanı, "Xi Jinping'in" Tahran'a ziyaretini değerlendirdi. Erişim Tarihi: 13 Nisan 2022, <https://www.tasnimnews.com/tr/news/2016/01/26/981750/%C3%A7in-d%C4%B1%C5%9F-i%C5%9Fleri-bakan%C4%B1-xi-jinping-in-tahran-a-ziyaretini-de%C4%9Ferlendirdi>
- Tezkan, Y.** (2007). Jeopolitik Yazılar. İstanbul: Ülke Yayınları
- The US-China Economic and Security Review Commission.** (2006). China's Overseas Investments in Oil and Gas Production. New York. Erişim Tarihi: 10 Haziran 2022, <https://www.uscc.gov/research/chinas-overseas-investments-oil-and-gas-production>
- Thucydides, Warner, R., ve Finley, M. I.** (1972). History of the Peloponnesian War ([Rev. ed). Harmondsworth, Eng., Baltimore]: Penguin Books.
- Tianyang, L.** (2019). Belt & Road Initiative expands China-İran cooperation. Erişim Tarihi: 24 Temmuz 2022, <https://www.chinadaily.com.cn/a/201901/25/WS5c4aa81da3106c65c34e6912.html>
- Topçu, N.** (2020). Çin'in Enerji Güvenliği Politikaları: Kazakistan, Myanmar ve Pakistan Örnekleri. İstanbul: Cinius Yayınları.
- Torbati, Y.** (2012). China pulls out of South Pars project: Report. Reuters. Erişim Tarihi: 15 Temmuz 2022, <https://www.reuters.com/article/Iranchina-southpars-idUSL6E8IT0T020120729>
- Troush, S.** (1999). China's Changing Oil Strategy and its Foreign Policy Implications. Erişim Tarihi: 26 Haziran 2022, <https://www.brookings.edu/articles/chinas-changing-oil-strategy-and-its-foreign-policy-implications/>
- Turan, İ.** (2020). Çin'in Enerji Güvenliği Politikası: Kuşak Yol İnisiyatifi ve Avrasya'da "Yeni Büyük Oyun" (1. Basım). Ankara: Atlas Akademik Basım Yayın Dağıtım Tic. Ltd. Şti.
- Tutar, F. K., ve Koçer, F. Ş. B.** (2019). Çin'in Yeni İpek Yolu Projesi: Bir Kuşak Bir Yol. Journal Of Social, Humanities and Administrative Sciences, 5(16), 618-626.
- Türkay, N., ve Açıkşes, E.** (2021). İran Kaynaklarına Göre Şah Rıza Pehlevi Dönemi İran-Almanya Siyasi İlişkileri(1925-1941). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi.31(3), 1311-1320.
- Türkoğlu, A. J.** (2021). İran'daki Düşünce Kuruluşlarının İran-Azerbaycan Gerilimine Bakışı. Erişim Tarihi:20 Şubat 2022, <https://iramcenter.org/Irandaki-dusunce-kuruluslarinin-Iran-azerbaycan-gerilimine-bakisi/>

- UN Press.** (2006). Security Council Imposes Sanctions On İran For Failure To Halt Uranium Enrichment, Unanimously Adopting Resolution 1737. Erişim Tarihi: 27 Temmuz 2022, <https://press.un.org/en/2006/sc8928.doc.htm>
- UNSC** (2006). United Nations Security Council Resolution, 1696.
- UPI.** (2010). China opens missile plant in İran. Erişim Tarihi:02 Temmuz 2022, <https://www.upi.com/Defense-News/2010/04/23/China-opens-missile-plant-in-Iran/82791272037022/>
- Uygur, H.** (2021). Çin-İran anlaşması neyi gösteriyor? Erişim Tarihi: 21 Mayıs 2022, <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/perspektif/hakki-uygur/2021/04/03/cin-iran-anlasmasi-neyi-gosteriyor>
- Vaez, A., ve Sadjadpour, K.** (2013). İran's Nuclear Odyssey: Costs and Risks. New York: Carnegie Endowment for International Peace. Erişim Tarihi: 21 Ağustos 2022, <https://carnegieendowment.org/2013/04/02/Iran-s-nuclear-odyssey-costs-and-risks-pub-51346>
- Valve World India.** (2018, 09). Sinopec persists with upgrade project at İran refinery. Erişim Tarihi:23 Temmuz 2022, <https://www.valve-world-india.com/news/77995/sinopec-persists-with-upgrade-project-at-Iran-refinery.html>
- Vatanka, A.** (2021, Nisan 26). Making sense of the İran-China strategic agreement. Erişim Tarihi:27 Ekim 2021, <https://mei.edu/publications/making-sense-Iran-china-strategic-agreement>
- Viotti, P. R., ve Kauppi, M. V.** (2010). International Relations Theory. Newyork: Longman
- Vogel, E.** (2018). Deng Xiaoping ve Çin'in Dönüşümü (M. Leliç, Çev.). İstanbul: Modus Kitap.
- Wallace, C. P.** (1987). U.S.-Owned Tanker Hit by İran Missile in Gulf: Kuwaiti Officials Are Certain That Weapon Was a Silkworm. Erişim Tarihi:01 Temmuz 2022, <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1987-10-16-mn-9746-story.html>
- Wallace, M. D.** (2011). Huawei: Why a Chinese Company Finally Decided to Pull Back from İran,” CNBC, Erişim Tarihi:20 Eylül 2022.<https://www.cnbc.com/2011/12/20/why-a-chinese-company-finally-decided-to-pull-back-from-Iran.html>
- Waltz, K. N.** (2009). İnsan devlet ve savaş: Teorik bir analiz (E. Bozkurt, S. Kanat, ve S. YalÇiner, Çev.). Ankara: Asil Yayın Dağıtım
- Waltz, K. N.** (1979). Theory of International Politics. Reading: Addison-Wesley Publishing Company
- Wang, Yiwei.** (2008). Public Diplomacy and the Rise of Chinese Soft Power. The Annals of the American Academy of Political and Social Science, 616(1), 257-273. <https://doi.org/10.1177/0002716207312757>
- Wang, Yong.** (2016). Offensive for defensive: The belt and road initiative and China's new grand strategy. The Pacific Review, 29(3), 455-463.
- Watkins, S.** (2019). China and İran flesh out strategic partnership. Erişim Tarihi: 13 Nisan 2022,<https://pemedianetwork.com/petroleum->

economist/articles/geopolitics/2019/china-and-İran-flesh-out-strategic-partnership/

- Watkins, S.** (2020). China Inks Military Deal With İran Under Secretive 25-Year Plan. Erişim Tarihi: 18 Nisan 2022, <https://oilprice.com/Energy/Energy-General/China-Inks-Military-Deal-With-İran-Under-Secretive-25-Year-Plan.html>
- Weissmann, M.** (2015). Chinese Foreign Policy in a Global Perspective: A Responsible Reformer “Striving For Achievement”. 3(1), 17.
- Więclawski, J.** (2017). Neoclassical Realism And The Crisis of The Realist Paradigm In Contemporary International Relations. *Myśl Ekonomiczna i Polityczna*, 2(57), 192-219.
- Wohlforth, W. C.** (1993). The elusive balance: power and perceptions during the Cold War. Ithaca: Cornell University Press
- Wong, B. P. N., ve Cheng, J. Y.** (2015). Global China: Internal And External Reaches. World Scientific.
- Worden, R. L., Savada, A. M., ve Dolan, R. E.** (1988). China: A Country Study. Erişim Tarihi: 18 Ocak 2022, <http://countrystudies.us/china/123.htm>
- Workman, D.** (2020). Top 15 Crude Oil Suppliers to China. Erişim Tarihi: 20 Haziran 2022, <http://www.worldstopexports.com/top-15-crude-oil-suppliers-to-china/>.
- World Bank.** (2022). Overview [Text/HTML]. Erişim Tarihi: 23 Temmuz 2022, <https://www.worldbank.org/en/country/İran/overview>
- Wu, W.** (2017). China’s ‘Digital Silk Road’: Pitfalls Among High Hopes. Erişim Tarihi: 21 Ağustos 2022, <https://thediplomat.com/2017/11/chinas-Digital-silk-road-pitfalls-among-high-hopes/>
- Yadlin, A., ve Heistein, A.** (2020). The Prospects of a China-İran Axis. Erişim Tarihi: 18 Nisan 2022, <https://warontherocks.com/2020/08/the-prospects-of-a-china-İran-axis/>
- YangXingli.** (2010). Sixty Years of İran Studies in China. *West Asia and Africa*, (4).
- Yegin, A.** (2013). İran Siyasetini Anlama Kılavuzu. Ankara: SETA.
- Yergin, D.** (2006). Ensuring Energy Security. *Foreign Affairs*, 85(2), 69. <https://doi.org/10.2307/20031912>
- Yıldırım, N. E.** (2020). Kuşak ve Yol Girişiminin Finansmanı: Çin’in Borç Tuzağı Mı?. *Alternatif Politika*, 12(3), 621-643.
- Yıldızdağ, C.** (2005). VII.-X. YY.’larda İpek Yolu Ticaretinin Türk Tarihine Etkileri (Yüksek Lisans Tezi (Yayınlanmamış)). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul.
- Yılmaz, A.** (2020). İran-Çin stratejik anlaşması ve Tahran dış politikasındaki dönüşüm. Erişim Tarihi: 14 Nisan 2022, <https://www.indyturk.com/node/212926/t%C3%BCrkiyeden-sesler/İran-%C3%A7in-stratejik-anla%C5%9Fmas%C4%B1-ve->

tahran-d%C4%B1%C5%9F-politikas%C4%B1ndaki-
d%C3%B6n%C3%BC%C5%9F%C3%BCm

Yılmaz, S. (2015). Jeopolitik ve Jeostrateji. İçinde Ü. Özdağ (Ed.), Milli Güvenlik Teorisi (ss. 201-248). Ankara: Kripto Yayınları.

Zakaria, F. (1999). From wealth to power: the unusual origins of America's world role. Princeton, NJ: Princeton University Press

Zhang, J. (2015). China's new foreign policy under Xi Jinping: Towards 'Peaceful Rise 2.0'? Global Change, Peace & Security, 27(1), 5-19.

ÖZGEÇMİŞ

Ad-Soyad : İbrahim ÇETİN
Doğum Tarihi ve Yeri :
E-posta :

ÖĞRENİM DURUMU:

- **Yüksek lisans** :1984, Uludağ Üniversitesi, Veteriner Fakültesi.
- **Doktora** :1990, Ankara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Zootekni Bölümü
- **Lisans** :2017, Anadolu Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü
- **Lisans** :2020, Anadolu Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü (İngilizce)
- **Yüksek Lisans** : 2022, Bursa Teknik Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Uluslararası Ekonomi Politikası Programı (Tezli)

MESLEKİ DENEYİM VE ÖDÜLLER:

-
-

TEZDEN TÜRETİLEN ESERLER, SUNUMLAR VE PATENTLER:

- Bir Kuşak Bir Yol Projesi ve İran-Çin Arasında İmzalanan ‘Kapsamlı Stratejik Ortaklık anlaşması’’nın Neoklasik Realizm Çerçevesinden Değerlendirilmesi. 10th International Management and Social Research Conference. Özet Sunum. 15-16 Ekim 2022. UYSAD Abstract Book. ISBN: 978-605-71623-1-1
-
-

DİĞER ESERLER, SUNUMLAR VE PATENTLER:

-
-